

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

BALLAGI ALADÁR.

*

ELSŐ ÉVFOLYAM.

MÁSODIK FÜZET.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA.

1891.

TARTALOM.

	Lap
A Gesta Romanorum hatása a magyar műköltészetre. (I. közl.) <i>Dr. Lászlár Béla</i>	147
Latin írók Kassán a XVI. században. <i>Ifj. Kemény Lajos</i>	160
A nyelvtörténeti szótárból kimaradt régi magyar szavak. <i>Szeremlei Samu</i>	162
Ráday Gedeon (II. és befejező közl.). <i>Dr. Váczy János</i>	164
Még egy pár szó Simai Kristófról. <i>Dr. Versényi György</i>	178
Kisfaludy és Petrarca (Folyt. és vége). <i>Angyal Dávid</i>	181
Petőfi «Őrült»-jének versalakja. <i>Négyesy László</i>	195

KRITIKAI ROVAT.

Bibliothèque de la Compagnie de Jésus, par Carlos Sommervogel.	
<i>Ballagi Aladár</i>	203
Nagyváthy János élete. Irta Nagyváthy Kálmán. <i>Ballagi Géza</i> ...	209
Kisfaludy Sándor levélregénye. Irta dr. Werner Adolf. <i>Greksa Kázmér</i>	215
Wagner Phraseológiájáról. <i>Nagyszigethi Kálmán</i> és <i>Dr. Kármán Mór</i>	216
Demek dolgozata Matthiissonról. <i>A szerkesztő</i>	217

ADATTÁR.

Hogy lett ifj. gr. Teleki Domokos a jénai ásványtani társulat elnö- kévé? <i>Koncz József</i>	219
Báró Wesselényi Miklós pesti szintársulatának történetéhez. <i>Bayer József</i> ..	221
Wesselényi kiadatlan levele. <i>Ponori Thewrewk Emil</i>	233
— Ifj. Kemény Lajos «A reformáció Kassán» cz. munkájára előfizetési felhívás	234

— ♦ —

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia irodalomtörté-
neti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért
egyedül a szerkesztőség felelős.

Szerk.

A GESTA ROMANORUM HATÁSA A MAGYAR MŰKÖLTÉSZETRE.

(Első közlemény.)

Az európai mesetökének egyik jelentékeny része, mint azt a mesevizsgálat kétségbevonhatlanul megállapította, keleti eredetű. Természetes, hogy az idő alatt míg a mesék keletről, India bazárjaiból, a saraczenok hadi sátraiból, a mórok háremeiből s az arabok rózsavirágos földjéről: Közép-Európa lovagváraiba, a barátok czelláiba, s a polgárok tornázos házaiba kerülnek, sok és lényeges változásokon mennek át. E változások megfigyelése a népszellem érdekes vizsgálata!

Ösmeretes az út is, melyen e mesék keletről Európába jutottak: nagyrészt szóbeli közlés útján, melyet a keresztes hadjáratok nagyban elősegítettek. Egy másik csatorna: a kéziratokba letett mesetöke vándorlása, magukkal a kéziratokkal, fordítások és átdolgozásokban. E keleti mesék, eljutván Európába, különböző latin nyelvű gyűjteményekbe mentek át, de már átkeresztényesedve, s lefordítva a nemzeti nyelvekre, sokszor a nép ajkára szállottak át.

Igen sok keleti mese található abban a latin nyelvű, középkori mesegyűjteményben is, melylyel az alábbiakban foglalkozni fogunk, a *Gesta Romanorum*-ban. E mesék prózában vannak irva s a XIV. századtól kezdve ez a forma európa-szerte uralkodik, mi azt jelenti, hogy a verses műfajok e tájt háttérbe szorultak a próza elől. E sajátágos jelenség oka a XIII. század végén kialakult társadalomban keresendő. A lovagi élet haldoklóban, de egy új elem: a polgárság egyre emelkedik. Nem a lovagi osztály, hanem a polgárság ízlése lesz döntő a költészetre. A polgárság pedig kap a históriák után. Mitsem törődnek a formával, melyben az megjelenik. A fő az ujság, a mulattatás, az érdeklődés felkeltése. A nyelv szépségére, a forma üdeségére nem sok

ügyet vetnek. A könyvnyomtatás föltalálása után ennek az ízlésnek hódolnak az írók és könyvkiadók. A «históriák» tömördek mennyiségben készülnek, de kelnek is. *Harder* Messmemorial-ja szerint, az 1569-iki frankfurti városon 5918 könyvet adott el.

E meséknek egyik fő jellemzőjük: az erkölcsös alapeszme. Tárgyaik nagyrészt romantikusok, de nem olyanok, minőt a lovagi költészet lángoló képzelme szült; át vannak hatva bizonyos józan realismustól s e két elem furcsa keverékben lép eléink. A harciasság, a személyes erő, a pórszületett királylyá emelkedése tetszett az erejének tudatára ébredt népek. Capet Hugóból Schapler Hugó lesz, s mert Eulenspiegel s Markalf a nép józan értelmét s paraszti agyafurtságát jellemzően fejezik ki: tetszetek! Így keletkezik egy ily prózában írt mesegyűjtemény: a *Gesta Romanorum* is, melynek kedveltségét misem bizonyítja jobban, mint az a töménytelen számú kódex, melyben reánk maradt s melyeket Oesterley a G. R.-nak általa eszközölt kiadása bevezetésében felsorol. De bizonyíték az is, hogy majd minden európai nyelvre lefordították, sőt hogy minden nemzeti irodalomra több-kevesebb hatással volt, az egyes népek népköltészetét sem véve ki. Csak nézzünk végig Oesterley jegyzetein s látni fogjuk, hogy e hatás nem olyan megvetendő. Pedig Oesterley kimutatása nem akar a pontosság érdemével dicsekedni s nincs is joga hozzá. Hiszen 1872 óta hány esetben lőn kimutatva, hogy egyik-másik munka a «Gesta Romanorum»-ból vette tárgyát s Oesterley teljesen mellőzte a magyar irodalmat is. Feladatom e hiányt pótolni.

A «G. R.»-ot illető kérdésekkel, Oesterley alapos kutatásai után (Berlin, 1872.), többé-kevésbbé tisztában vagyunk s a mi még kérdéses, azt meg nem lehet úgy egykönnyen megoldani. Értem a G. R. szerzőjére vonatkozó vitás pontot, melyre nézt egyelőre csak negatív eredményt lehet felmutatnunk. Csak szerencsés véletlen hozhatja a szerző vagy compilator nevét felszínre; addig Oesterleynak, különben elég valószínű, hypothesisével kell beérnünk. A G. R.-ot 1472 ben adták ki elsőben latin nyelven s 181 fejezetből állott. Tizenhét évvel utóbb német nyelven s negyvennyolcz évvel utóbb angol nyelven is megjelenik. A középkori olasz novellistáknak leg-

kedveltebb és sokat használt forrása lett, Shakespeare innét vette Periklesének tárgyát s a négy szekrényről szóló meséje is, a Velencei kalmárban, innen való. Forrásait eddigi magyar ösmertetői, (kik közül a Beöthy Zsolté a legalaposabb: Szépprózai elbeszélés. I. 129.) általánosságban már meghatározták Oesterleynak beható kutatásai alapján. A XIII. században nemcsak a G. R. alakult ki mesegyűjteménnyé; ilyen gyűjtemény volt Pergaminus Miklósnak «Dialogus Creaturarum»-a is, mely 1480-ban jelent meg ugyan először, de kodexekben már a XIII. századból bírjuk. Célja a keresztyén erkölcsant, keresztyén morált hirdetni, de mindig egy példázat, egy mese alapján. Ép úgy a G. R. Minden meséje tulajdonkép a magyarázat, azaz a hozzáfűzött moralizálás kedvéért van s a mese alakításakor e cél már a szerző szeme előtt lebegett. Ime általános kedveltségének forrása! A nép vallás mezébe burkolt meséket kapott, a bibliai történetek is tetszetősebb alakban vannak felfrissítve.

A G. R. legjellemzőbb tulajdonsága a középkori mysticismus, a mivel a moralizáláshoz való hajlam társul. A G. R. meséi e mystikus oldalának tudhatjuk be, hogy szóonokok, így pl. Pelbárt is, oly sokat idézik, felhasználják, példának, tanításnak, «propter consolationem», vagy «hogya elszundikáló népet felerkentsék». Szilády ama véleménye szerint, hogy Pelbárt előbb magyarul mondotta el beszédeit: a G. R. meséi már 1480 táján magyar nyelven hangzottak el. E feltevést Horváth Cyrill csak bizonyos s kevés számú szónoklatra tartja helyesnek,* de kár, hogy nem mondja *melyekre*, mert látnók akkor, hogy azokban idézi-e a G. R.-ot?! Ámde nemcsak papok és szerzetesek előtt volt ismert és kedvelt a G. R., hanem a humanisták előtt is, sőt Mátyás király könyvtárából sem hiányzott s ezt a Corvinát mi is bírjuk.** Az 1877-ben visszaajándékozott Corvinákkal együtt került vissza Konstantinápolyból s a «Historia septem sapientium»-mal együtt teszi egy 1474-ben készült latin nyelvű kodex tartalmát. Magyar ember másolta,

* Horváth Cyrill: Temesvári Pelbárt és beszédei. Phil. Közl. Pótköt. I. p. 173, 194; Oesterley (G. R.) a jegyzetek közt kimutatja, hogy melyik mesét találjuk meg Pelbártnál. Így pl. a 12, 18, 45, 57, 58, 67, 71, 80, 100.-at stb.

** A budapesti egyetemi könyvtár tulajdona.

mit bizonyít az a körülmény, hogy a 82. lap széljegyzete így hangzik: *Hogh ihatnám!*

Ki volt hát e nevezetes mesegyűjtemény szerzője?

Fentebb megjegyeztük, hogy e kérdésre csak tagadólag válaszolhatunk, hogy t. i. *nem* Petrus Berehorius mint azt Glassius (*Philologia sacra* p. 200), sem Helinand, mint azt Grässe állítja. Mert hogy Berehorius és Helinand parabólákat, példázatokot irtak a Gesták módján: mit sem bizonyított. Mikor a «*Dialogus Creaturarum*» Helinandot a G. R. szerzőjének mondja, nem a mi mesegyűjteményünket, hanem Helinand krónikáját érti. Hiszen a tájt Livius műveit is *Gesta Romanorum*-nak nevezték! De meg komolyan nem is beszélhetünk a G. R. szerzőjéről. Csak compilerokról lehet szó.

Mert hogy keletkezett a G. R.? A szerzetesek tapasztalták, hogy célzatos legendák, mondák és mesék, parabolák és históriák a vallásos meggyőződés szilárdítására nagy befolyással vannak. Pelbárt példája is tanúságot tehet emellett. Fölkeresték tehát a klasszikus irodalomból, a legendák könyvéből, de meg a mindennapi életből is* az olyan tárgyakat, melyek eszméltető, tanulságosak, egy erkölcsös eszmét élénken szemléltető. Moralizálás végett gyűjtötték, később összeírták őket: *Moralitates ex gestis Romanorum* stb. cím alatt, s e gyűjtemények kolostorból kolostorba vándoroltak, a hol leírták a hiányzókat és kiegészítették vele a maguk gyűjteményét. Természetesen a moralizálás volt a fődolog, de később a mese lett az, s idővel a moralizáció teljesen kiszorult. Innen a kéziratok különböző terjedelme s ebből magyarázhatók meg az eltérések, a változások is.

* Oesterley nem helyezte előtérbe, s így természetesen senki sem azok közül, kik a G. R.-mal foglalkoztak, hogy egyes mesék, melyeknek forrásával nem vagyunk tisztában, vagy az adott forrás nagyon is távolos, bizonyosan a mindennapi életből vannak merítve. Hisz ha valakinek, úgy a gyóntatónak nyílik alkalma megösmerni az emberi lelket! Így pl. a 26. mese, hol az apa megtudja, hogy a sajátjának vélt gyermek nem tőle való; a 40. mikor a szerzetest hívja fel a férj, hogy tudja ki valamiképp nejétől, hahogy hű-e hozzá; vagy a 66. melyben egy megcsalt leány története van elmondva, ki pártfogójához haláláig hű maradt stb. mind oly mesék, melyek megtörténhettek az életben. Mindegyiket könnyen lehet moralizálni. A 26.-nál a hűtlen feleséget *testnek* veszi és sanyarú poenitentiát ajánl büntetésül, a 40.-nél a házastársak viszonyát az embernek az Istenhez való viszonyával veti össze és próbául az imát rendeli; a 66.-nál a pártfogót Jézusnak nevezi és ajánlja a hozzá való hűséget.

E kéziratok, melyek különböző időkben irattak, kevés adatot nyújtanak a Gesták keletkezése idejének meghatározására. Pozitív adatunk egy sincs. Míg egy 1326-ban összeírt kódex csak 69 elbeszélést tartalmaz, egy másik 1342 táján összeírt 200-at; minek oka azonban az, hogy egyes elbeszélés kétszer is előjő benne. Ebből is arra lehetne következtetnünk, hogy nem egy ember munkája: de annyi kétség kívül áll, hogy e kézirat nem az 1342. évben, hanem az 1342. évig íratott. A G. R. keletkezése idejét bizvást a XIV. század elejére tehetjük tehát, s bizonyos, hogy Angolországban keletkezett, bár Németországban már jókor s nagyon elterjedt. Nyomtatásban 1472-ben jelent meg s 181 fejezetből állott. Magyarra Haller János fordította le s 1682-ben adta ki.

I. — A Gesta Romanorum és a magyar kódex-irodalom. Em-lítettük, hogy a G. R. Magyarországon a XV. és XVI. században általán ismert volt. Felhoztuk bizonyásgúl azt a Corvin kódexet, mely a G. R.-ot tartalmazza. De a nyitrai XVI. századbeli könyvtárban is meg volt a G. R. 1508. kiadása. Természetes tehát, hogy a kódexekben is nyomait találjuk hatásának. Nem erős ugyan az és nem nagy terjedelmű. Hisz kódex-irodalmunk tartalmát legendák, zsoltár-fordítások teszik s csak itt-ott találunk egy-egy példára, predikációra, melyekben elvéve a G. R. hatását is felösmerhetjük. A legendák a vallásos középkor regényei, mulattatásúl, de egyszersmind lelki épülésül szolgálnak. Szerzetesek olvasták s magyarázgatták, hozták fel követendő példakúl a tömegnek. E legendák átmentek a G. R.-ba is s egyiket-másikat magyar nyelven is megtaláljuk kódexeinkben. De kritikával kell eljárunk. Találunk ugyanis e legendák között olyanokat, melyek a G. R.-ban is bennfoglalvák, azonban téves azt hinnünk, hogy ez elbeszélések a G. R.-ból valók. A «Barlám és Jozefát» parabolái között, pl., nem egy benn van a Gestákban is, de tudjuk, hogy a G. R. azokat egyenesen a «Barlám és Jozefát»-ból vette. E legenda ugyanis jóval régibb a Gestáknál s egyes meséi, pl. az okos királyról, ki tudván, hogy csak egy évig uralkodhatik, előre kincseket küld száműzetése helyére; a négy szekrényről szóló parabola, melyet Shakespeare a Velenczei kalmárban dolgozott fel, átmentek a Ges-

tákba is, de magyarba egyenesen a legendából fordították le. Így vagyunk Szent Elek legendájával is, mely ugyan a G. R. 15. elbeszélése, de kódex-íróink (e legenda ugyanis négy magyar feldolgozóra talált!) nem innét, hanem nagyrészt a hivatalos pápai legenda, az Acta Sanctorum-ból fordítottak.*

A példázatok között azonban végre olyanra is találunk, mely egyenesen a G. R.-ból való. Az Érsekújvári kódex 267—269. lapjain áll s e részt 1530. január 13-án Sewenhazy soror Marta domokosrendi apáca másolta s a G. R. 57. elbeszélésében találja meg eredetijét. Ez elbeszélés tárgya röviden az, hogy Titus római császár meghagyja, hogy születésnapján ki sem dolgozzék, Virgilius bűvészszel szobrot állít, mely elárulja a születésnapján dolgozókat. Fókusz kovács dolgozik s a szobor elárulja. A császár elfogatja s a kovács azzal védekezik, hogy neki mindennap 8 pénzre van szüksége, mert mint Fókusz megmagyarázza, kettővel adót fizet, mert atyjának adja, kettőből ruházkodik, mert fiára költi, kettőt elveszt, mert nejének adja, kettőből él, abból táplálkozván. Nincs tehát veszíteni való ideje. A császár elmésségeért megbocsát neki, sőt Titus halála után ő lett a császár.

Ez elbeszélést Péczeli József is feldolgozta «Király és kapás» című meséjében. A G. R. szövegét Haller János fordításában is bírjuk, érdekes lesz tehát ezeket összevetnünk.**

Általánosságban megjegyezhetjük, hogy kódex-íróink sokkal inkább szó szerinti fordít, mind Haller, s bár Haller nyelve simább, élénkebb, de nélkülözi a latin eredeti folyamatosságát és élénkségét, a mit kódex-írónktól aligha kívánhatunk. Ámde a naiv hangot kódex-íróink jobban visszaadja, mint Haller, de fordulatokban, magyarosságban jóval hátrább áll amannál.

* Beöthy: A szép prózai elbeszélés tört. I. 42.

** Sőt Haller révén átment a nép ajakára is. (Nyelvőr II. 132. XVI. (187.)

Ime egy példa:

Gesta Romanorum :

(ed. Oesterley p. 358.)

— — Omni die per annum duos denarios tener dare, quos mutuavi in juventute, duos accomodo, duos perdo, duos expendo. Ait imperator: De istis manifestius debes michi dicere: Cui ait faber: — —

Érsckúvjári kódex :

— — Mert esztendőnked mindennapon tartozom adnom két pénzt, kit gyermekségembe kölcsön vöttem volt. Ésadok kettőt kölcsön és kettőt elköltök. Monda az császár ö neki. Mongyad meg énnekem nyilvabban. Ez penzeknek értelmet monda Fokus kovacs. — —

Haller :

— — Adóba mindennapra két pénzzel tartozom; kettővel ruházodom; kettőt elvesztek; kettővel élődöm. Kinek mond a császár: ezeket világosan akarom érteni. Kinek viszont a kovács: — —

E kis összevetés is élénken bizonyítja, hogy Haller bár rövidebbre fogta az eredetit, de nem annak hátrányára. Van ugyan nála is latinismus, de koránt sem annyi, mint a kódex-írónál, bár a tájt a fordítás sem volt egyéb, mint folytonos küzdelem a nyelvvel. Jellemzők Haller toldásai: A latin eredeti azzal végzi Fokus kovács történetét, hogy «ipso mortuo inter alios imperatores imago ejus depingitur et ultra caput suum octo denarii». Haller ezt így fordítja: «kinek képét leírták emlékezetre és feje felett a nyolcz pénzt», kihagyja e kifejezésnek «inter alios imperatores» a fordítását, a mi pedig az egészet indokolja de hozzá teszi: «címerében is megmaradt a nyolcz pénz». Mintha Titus római császárnak lett volna már címere. Ezt a XVII. századbeli nemes írta!

Péczeleinek «Király és kapás» cz. meséjében jóval rövidebb a történet. Az utazgató király a serény kapásembertől megkérdi, hogy mi bér jár ki néki naponként? Négy garas, feleli a kapás, melyből úgy jön ki, hogy egyből eszik, a másiktól fiát neveli, a harmadiktól atyját táplálja, a negyedikből eladó lányát tartja ki. Péczeli nem a G. R.-ból merített, valószínűbb, hogy egy adomagyűjteményből vette, hisz átment pl. Pauli «Schimpf und Ernst»-jébe is. Bizonyos azonban, hogy Európára legalább a G. R. a végforrása e mesének, bár keleten is megtaláljuk (Baital Pachisi. ed. Oesterley. 3.), de meg a sicíliai mesék közt is, (Gonzenbach: Sicil. Märch. 50.) s így Európába vezető útja, mintegy magától kijelölődik.

Ide kellene még soroznom a Csoma-kódex «Rustem csá-

szár»-ját is, de ez alakjánál fogva más csoportba tartozik, legyen szabad tehát külön fejezetben tárgyalnom. Annyi bizonyos, hogy a G. R. nálunk már jó korán elterjedt s ha kódex-irodalmunkban nagyobb számban nem találunk feldolgozásokat avagy fordításokat, oka az, hogy kódexeink első sorban a gyakorlati szükségletnek akartak megfelelni s ezért fordították le a zsoltárokat, Temesvári Pelbárt predikatióit, a szentek legendáit s kivételes eset, hogy lefordítják a «Barlám és Jozefát»-ot is, a középkor e «vallásos regényét».

A reformatió korának beköszöntével háttérbe szorúl a szerzetes, legendáival és szentjeivel, Mária-cultusával és Krisztus dicsőítésével s előtérbe emelkedik a protestantismus, fenséges komorságában, zsoltáraival, a bibliával, hazafi-énekeivel, bibliai elbeszéléseivel, költői, regényes beszélyeivel, s vitázó drámáival. A vallás és haza állapota hatja át a jó schola-mester lelkét, valamíglen szobájában «tanításai közt» vagy «munkája megszűntében» verselő kedvre lobban. Meleg, áradó érzés az, a mi az e korbéli énekeket egytől egyig átömlí: akár vallásos, akár politikai legyen is az! E korszak elbeszélő költeményeit, tárgyaik szerint, három csoportba scrozhatjuk: vallásos tárgyuakra, a történelmi eseményt tárgyaló csoportra, s regényes elbeszélésekre. Mielőtt tulajdonképeni feladatunkra, azon regényes elbeszélések vizsgálatára térnénk, melyeknek forrása a Gesta Romanorum, rajzoljuk meg nagy vonásokban ez elbeszélések képét.

Mindjárt szembe tűnik az, hogy versben vannak írva, s nincs oly énekünk, melynek ne lenne tendenciája: moralis avagy históriai. Mindegyik mint megtörtént esemény, mint «lött dolog» kíván tekintetni, s érezve belső valóságosságuk hiányát, a külső igazsággal elégszenek meg. Kezdték bizonyos közhelylyel pl. «Emlékezzünk régiekről» vagy «Jámbor házasok meghallgassátok» s végezték valamelyes összevetéssel, czélozván korabeli eseményre, az énekmondó bújára-bajára, de mindég hangsúlyozták, hogy a «szép tanuságért» dölgoztak. Nevöket versfököbe szedik, de, sajna! nem teszi mindmegannyi.

Nincs közöttük egy sem, ki hatalmas arányokban emelkednék ki közülök. Számra, mennyiségre nézt Tinódi produkált legtöbbet, de Istvánfi és Gyergyai költői tehetségre nézt jóval túlszárnyalják. Forrásaikat nem igen emlegetik,

ezek kikutatása az irodalomtörténet feladata, annál is inkább, mert ezáltal határozhatni meg e költői elbeszélések æsthetikai értékét, ösmerhetni meg szerzőiknek phantasiáját és alakító tehetségét. Alábbiakban vizsgálni fogjuk *Poli István*: «Jovenianus»-át, a *drávai névtelen* «Rustan császár dolgait», s *Apollonius* historiáját: mindezeknek a *Gesta Romanorum* közvetlen forrásuk.

II. — *Poli*: «*Jovenianus*»-a. 1593-ban *Poli István* énekmondó egy éneket szerzett, «gondolkodván magában, az nagy kevélységet, istentelenséget utálván ő magában». Az ének címe: «Historia | Az Jovenianus nevű Római | császárnak, Isten ellen való fölfuvalkodasáról és az Nagy Ur Istennek | rayta lőtt boszszu allasarol | es előbbi tisztiben | való allasarol, mostan Deakbol Ma-|gyarra fordítottatott 1593. | Esztendőben».

A történet, melyet *Poli István*, kinek nevét a versfőkből olvashatjuk ki, (*Stefanus Poli* fecit,) feldolgozott: *keleti eredetű*. Vándorlásával, Európába átszármasztásával *Varnhagen Hermann* foglalkozott.* Egyike a középkor legszebb elbeszéléseinek, a keleti tartalom lehullva róla, keresztyén külsőt öltött fel s mint ilyen számos költői feldolgozásban bírjuk. Költői varázsa megkapta több modern költő lelkét is s drámákban, elbeszélésekben egyaránt, hivatott feldolgozókra talált. Mesénknek azon indít az alapja, hogy varázslat folytán át lehet menni meghalt emberek vagy állatokba s ott tovább élni. E hitből több mese alakult, ezek közül az egyik az 1125-ben összeírt mesegyűjteménybe, a «*Mesehullámok tengeré*»-be, át is ment. De át a jóval ifjabb *Pantsatantrába* is, mely részben legközelebb áll a *Gesta Romanorum* szövegéhez. Ime főbb motivumai: A királynak megtetszik egy púpos bohóc s meghittjévé teszi. Ministere figyelmezteti, hogy ne nagyon higgyen bohócában. Egy alkalommal egy bűnbánó azon varázsigét tudatja a királylyal, melynek elmondása képesít holt ember testébe való átszállásra. A púpos is meghallja ezt. A király vadászat közben egy megholt brahma tetemére talál s átszáll a tetembe, mire a vele lévő álnok púpos a király alakját veszi fel s uralkodik. De gyanút kelt

* Ein indisch. Märchen. Berlin. 1882.

s az ügyes minister rajta van, hogy az igazi király nyomába jusson. Elvégre is czélt ér!

Hasonló ehhez a Tuti-Nameh (II. 478.) egy elbeszélése, de itt idegen motívumok is szerepelnek. Az ind hit a zsidókhoz jutva, bizonyára perzsa közvetítés révén, Salamon nevéhez fűződve, elterjedt, de változtatással. E Salamon-legendának négy alakját ösmerjük. A legrégebbi a 350-ben kiadott jeruzsalemi talmudban áll s ime: Salamont elűzi az angyal trónjáról s vándorútra kél, szólva mindenütt: «Én tanító, Izrael királya voltam». A nép ezt hallván, csalónak gondolja, hisz az angyal Salamon képében uralkodott. Megverték tehát Salamont ott is, itt is. Későbbi keletű legendákban trónjához jut Salamon, még pedig Benejahu tanácsos segítségével. Salamon itt már egy meggondolatlan nyilatkozatáért bűnhődik s bűnhődve visszanyeri trónját. Ilyen alakban áll a babyloniai talmudban, s ehez hasonló a kabalai legenda is.

Ránk nézt fontossággal pusztán ama keleti szöveg bir, mely a Pansatantra meséjét és a Salamon-legendát egyesíti magában. Új motívum csupán az, hogy a katastropha akkor következik be, mikor a király a fürdőben ül. E keleti mese, görög közvetítés révén, Európába jutott s itt két feldolgozóra talált. Az egyik a Gesta Romanorumban található. A hős itt egy római császár Jovinianus, (Polinál csekély eltéréssel: Jovenianus). E név három személy felcserélésén alapul. Jovinianus nevű római császár ugyanis nem élt; a feldolgozó bizonyára Jovius (Diocletianus) császárra gondolt s ezt a nevet Jovianus császárral, vagy Jovinianus nevű rosszhirű baráttal zavarta össze. A keresztyén elem itt főként a remete szerepeltetése, ki a végén a cselekvénybe befoly.

A G. R.-ban olvassuk: Jovinianus római császár ágyában felfuvalkodottan gondolkodik. Reggelre kelve vadászni megy, de megizzadva egy közeli patakban megfürdik. Ezalatt egy hozzá hasonló férfi lép a partra, felöltözik ruhájába, lovára kap és a kísérettel a palotába hajt. Jovinianus meztelenül egyik harczosának laka elé siet, ott nem akarják bebocsátani, nem ösmernek reá s erősítgetéseire, hogy ő lenne a császár, elmondják, hogy a császár már haza hajtattott. De azért kihívják a harczost is, ki csalónak nézi és elvereti. Így jár egy másik főemberénél. Ekkor a császári palotába

megy, bebocsáttatásért esd, a császár elé vezetik, de sem a császárné, sem a kíséret nem ösmeri el; vizslája megharapja, solyma elröpül előle, az új császár pedig halállal fenyegeti, ha még egyszer császárnak meri magát kiadni. Ekkor egy remetéhez, volt gyóntatójához fordul, de a meztelen embert az sem ösmeri fel. Jovinianus kétségbeesve eszébe veszi, hogy mily felfuvalkodott volt s bűnbánóan gyónni kezd. A remete ekkor ráösmer, ruhát ad néki, mire ő a császári palotába megy, ott megösmerik, belép a díszterembe, s kis vártatva az új császár is. Nem tudták megkülönböztetni a kettőt egymástól, sem a császárné sem a kíséret. Az új császár ekkor így szól:

Oesterley p. 364.

— Iste homo est imperator vester et dominus. Nam aliquo tempore contra deum se erexit, propter quod peccatum deus eum flagellavit et hominis noticia ab eo recessit, quousque satisfactionem deo fecit, ego sum angelus eius custos anime sue qui imperium custodivi quamdiu fuit in penitencia. Jam ejus penitencia est completa et pro peccatis satisfecit, ammodo ei sitis obedientes, ad deum vos recommendo; —

Haller ford.

— Ez az ember a kit láttok, valóságosan a ti uratok és császárotok, a ki annak előtte való időkbén a *Felséges* Isten ellen felfuvalkodott, *hasonlítván magát a teremtőhöz*. A mely vétkeért megostorozta őtet és az embereknek ismeretségéből elidegenítette, mindaddig, *míg magát meg nem ismerte* és az Istent *nagy töredelmességgel* meg nem követte. Én pedig mint őrangyala mindaddig gondot viseltem a birodalomra, valamig neki penitenciát kellett tartani és *bűnéért lakolni*. Már az Isten megelégedett és *bévette siralma*t: mátol fogva azért neki tartoztok engedelmességgel. Én pedig mindnyájokat Isten gondviselésébe hagyalak. —

S az angyal eltűnt, Jovinianus pedig isteni félelemben élt holta napjáig. A dőlt betűkkel szedett helyek Haller fordításában azt bizonyítják, hogy itt Haller, ellenkezőleg mint Fokus kovácsnál, jóval szélesebben beszélteti az angyalt, ismétlésekbe bocsátkozik s vizenyősebb lesz. De maradjunk csak a G. R. szövegénél. E latin szövegen alapszik Hans Sachs egy mester-dala 1549-ből, valamint egy 1556-ban írt «Comedie»-je is. De feldolgozták azt francia, spanyol, olasz, holland, svéd nyelven is, többnyire drámában.

Ama keleti szöveg, melyen a Gesta Romanorum alapul, még egy másik keresztyén feldolgozóra is talált, kinél a kiinduló pont más. Ott ugyanis a császár megtiltja, hogy Lukács evangy. e szavait: deposuit potentes de sede! énekeljék.

E felfuvalkodottságáért bűnhődik. E szövegen alapszik több novella, (Caesari s más novellistáktól,) továbbá egy olasz dráma is. A német feldolgozások jelentősebbje: Stricker költeménye, Rosenblüth; Römoldt (1563); Jean de Condé drámákban dolgozták fel s e dráma alapján készült azon középkori angol költemény, melyből Longfellow «Sicíliai Róbert király» cz. gyönyörű költői beszélyét meríté.* Még a legújabb időben, 1876-ban is, feldolgozták dán nyelven drámává: «Az átváltozott király» címmel.

Poli István «Jovenianus»-át több kiadásban bírjuk. 1596 körül jelent meg az egyik Debreczenben, egy másik a XVI. században, Lőcsén pedig a XVII.-ben. Ki volt Poli István? csak sejthetjük. Lehet, hogy iskolamester «az Szektső mentében, Só-Vár nevű faluban», de bizonyos, hogy énekmondó volt, írván: «az nagy poharat az énekmondónak jó boroddal megtöltsed».

Poli feldolgozását főkép a papos, tanító, oktató szellem jellemzi. Minden alkalmat megragad, hogy morális predikatiót mondhasson, az elbeszélés menetét, gördülékenységét egyre-egyre megakasztja, csak hogy tanító és moralizáló hajlamát kielégíthesse. Költeményének valóban az az alaphangulata, hogy «az nagy kevélységet, Istentelenséget utálván ő magában» ezt egyre kifejezésre is juttatja. Fel-fel kiált:

Latod-e mit használ embernek az kevelység,
Im latod mit hozzon nagy hamar az negetseg,
Mint az Fejedelem az nagy kevelységert
Latod hogy lön nevetseg!

Vagy máshelyt:

Oly nagy ügetéssel juta egy erdő melle,
Meg sem juta eszében, hogy szivet emelne
Istenhez az Egh fele!

Tényekben, motivumokban, azok egymásutánjában, szigorúan a Gestákhoz ragaszkodik. De itt-ott kiszíneez egy-egy részletet. Ime egy példa: Mikor Jovenianus meztelen a császár elé jön és sem a kíséret, sem a császárné fel nem ösmeri, így szól a császár (Haller fordításában): «Barátom, hogy

* Szépen fordította le magyarra Radó Antal, Budapesti Szemle. 1891. 433.

merted magadat császárnak nevezni. E leszen azért jutalmad, hogy lófarkon vonszoltatol a város utczáin és ha tovább is vitatod azon dolgot, halállal fizetsz. Megparancsolja azért a császár, hogy lófarkon hordozzák meg, de úgy hogy meg ne haljon». A latin szövegben ez után ez áll: Et sic factum est: mit Haller kihagy; Poli ezt szemlélteti előttünk, sőt új részleteket is hoz be; szólván:

Kezet labat gyorsan szegennek öszve kötek,
Varbol az Varosban szegeny el-kivitetek,
Szamtalon sok neptül mint gonosztevő
Varosbol kisertetek!

Az Poroszlo ott-kin nagytorokkal kialtya;
Csaszar ő Fölsége mindennek kialtatyta,
Hogy csaszari nevel kielne ez utan
Mindjart fölakasztattya!

Vagy egy másikat! Míg a latin szöveg csak megemlíti, hogy Jovinianus magába száll s a remete sem ösmervén föl, így szól: «oh én szegény fejem? hová legyenek. Most jut eszembe az én fölfuvalkodásom, midőn Istenhez hasonlítottam magamat, holott az emberek között is én volnék alábbvaló». Poli ebből egész imát készít s nyolcz versszakon át beszélteti a bűnbánó Jovenianust. Hasonlóképen a remete ezen szavait «áldott az Úr neve, már megismertelek téged» öt versszakon át írja körül.

E változtatások, (illetve toldások,) annyiban jellemzők Polira, hogy csak a cselekvény gördülékenységének gátlásául szolgálnak. Különben is Poli nem jó elbeszélő. Az okot a miért Jovenianus bűnhődik háromszor is elmondja, egyre ismétlésekbe ereszkedik, s ki-kiesik az elbeszélő hangból.

Nyelve sem költői szépségű, sem különösebb erővel vagy üdességgel nem bír. Érdekesebb kifejezései közül megemlíthetem a *koltoga* szót, a mi annyit tesz: kopogni, a Münch. kódexben 25 és 136: koltogjatok és — —; vagy koltagónak megnyittatik; Tinódinál (Erdélyi hist. 15.) ajtót megkoltonták. *Fölvakarkedek* a. m. fölczihelődni, eltávozni. Tinódinál (Erdélyi hist. 625.) Terhoz vakarkodék ő asszonysaga; Sztárainál (Athanasius élete 864.) mind elvakarkodának; *Kanditsla* a. m. kikandikál; *régi tatskó* a. m. kutya stb.

Nem mondhatjuk ezek után Toldyval (Költészet tört. 117.), hogy «Poli dolgozata szabadon készült, részletesebb a Gestáknál»; azon egypár helyet leszámítva, melyeket fentebb megjegyeztünk lényegében teljesen a Gestákhoz ragaszkodik, inventiója semmi, s nem csoda, hogy e költői beszély nem talált szélesebb körökben elterjedést. Aligha sokat töltötték meg borral az énekmondónak éneke befejeztével «az nagy poharát».

Dr. LÁZÁR BÉLA.

LATIN ÍRÓK KASSÁN A XVI. SZÁZADBAN.

Az ókori irodalom fölelevenedésével a latin nyelvű versírás szélteben divatba jött. Kassán az 1565—1580. évek közt négy latin verselővel találkozunk, kik formául az ú. n. *carmen elegiacum*-ot választják.

1565-ben egy Valconius Dalmata nevű versírónak ad a tanács 10 tallért, ebbeli működése jutalmául:

Feria quarta post Martini. Senatus dari iussit Valconio Dalmatæ, qui senatui carmina exhibuit, talleros tres pro præsentī necessitate, postea autem cum voluerit discedere, dentur reliqui septem talleri pro viatico. (Városi jegyzőkönyv.)

Kromer Lénárd, a városnak Vittenbergában tanúlt jegyzője (1556—1576), majd bírása (1577) *distichona*ival sűrűbben találkozunk a jegyzőkönyvekben; meghal 1582-ben.

1557. *Feria tertia post Invocavit. L. Cromer, notarius, Elczoviensis, ius civile adeptus est.* (V. jegyzőkönyv.)

Nostitius Zsigmondnak, ki Liptó-Szent-Miklósról jön 1579-ben Kassára s itt mint tót predikátor működik, hosszabb versét őrzi a város levéltára.

Nosticius Sigismundus dedicavit carmina elegiace conscripta in honorem et laudem nostræ reipublicæ. (V. jk. 1580.)

Kauffny Tóbiás, kit 1580-ban választanak a város jegyzőjévé, verssel köszönt be hivatalába.

Kauffny Tobias susceptus est ad officium notariatus. Eodem die (t. i. 1580. május 20.) elegiaco carmine exhibuit historiam etc. (V. jk.)

Szabó Károly a RMK. II. kötetében 144. szám alatt egy XVI. századbeli magyar astronomus könyvéről emlékezik meg, mint a besztercebányai könyvsajtó első termékéről; címe «Tractatus de cometa, qui sub finem anni a nato Christo 1577. conspectus est, continens simul brevem eamque generalem expositionem de causis cometarum, conscriptus a *Jacobo Pribicero*. Novisoli. Excusum in officina Christophori Sculteti, anno M.D.LXXVIII.» s egyetlen példánya Berlinben egy magángyűjtő birtokában van.¹

A könyv szerzője valószínűen besztercebányai születésű s talán épen annak a Pryvicer Sebestyénnek fia, ki az 1550-ik évi pozsonyi országgyűlésen más két társával, mint a hét bányaváros követte² jelent meg.

Írónk 1575-ben a vittenbergai egyetemen tanul s a következő év óta Besztercebányán³ a híres, strassburgi származású Schremmel Ábrahám oldalán működik, mint segéd-tanító. Pribicer külföldi tanulmányait Besztercebánya város költségén végezhetette.⁴ 1580-ban⁵ Kassa város tanácsa meghívására elfoglalja itt az iskola igazgatói hivatalát. 1582 őszén betegeskedik⁶ s ugyanez év december havában meghal.

Ifj. KEMÉNY LAJOS.

¹ Helyesebben: a Lipcsében elhelyezett Klemm-féle gyűjt.

² Zsilinszky: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai. 41. lap.

³ Frankl: Hazai és külföldi iskolázás. 311. és 78. l.

⁴ «Die 5. Johannis Evangelistæ. Senatus Novosoliensis scribit, sibi deberi a Jacobo Pribicero 109. fl. petit itaque conservari omnes ipsius res, donec mittetur ab ipsis certus aliquis homo cum plenipotencia». Kassa v. 1583. jegyzőkönyve. Protestans városaink a XVI. században számos ifjút segítenek egyetemi tanulmányaikban azzal a kötelezettséggel, hogy azok elvégeztével, mint papok vagy tanítók szolgálják a várost, ellenkező esetben pedig a reájok fordított költséget megtérítik.

⁵ «Ultima die Februarii hoc est 29. venit Jacobus Pribicerus scholæ rector vesperi.» 1580. városi jegyzőkönyv.

⁶ «16. Novembris. Causa scholæ tractatum est, cum neque rector, neque cantor bene valeat, nec sit collaborator germanus.» 1582. vár. jegyz.

A NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁRBÓL KIMARADT RÉGI MAGYAR SZAVAK.

- Asag**, (*rutabulum* Sz. Molnár, *Lexicon Latino-Græco-Ungaricum* 1645. — *Ofengabel*, *Ofenstange* Ballagi, Uj teljes magyar és német szótár.) «Az egyik a czeppet az masic az asagot kapja és egymast kezdic paskolni.» Bornemisza, Negyed. része az evangeliomokból való tanusagoknak Sempte 1578.
- Busa**, (*klotzköpfig*, *dickköpfig* Ballagi i. m.) «Egy hegyes és egy busa kiseded ökör.» H.-m.-vásárhelyi városi jegyzőkönyv 1763-ból.
- Cziha**, (*párnatok*) «Egy diktás vánkösom cziháját a feleségem lehuzta.» V. o. jk. 1752-ből.
- Czikény**, «Ennek utánna az adó letételének napja Szent Mihály napja légyen esztendőnként és magok tartozzanak az adónak mind czikény vagy körmöczi jó és igaz mértékű aranyúl és nevezett portékájúl, ahhoz szép szárazhal kedveskedéssel, kezemhez szolgáltatásával.» Gr. Bercsényi Miklós levele a hmvásárhelyiekhez a város levéltárában és Thaly Bercs. Csal. II. 45.
- Czimborálni**, igének van ilyen alakja is **szomborálni**, Mélius, Válog. prédik. 168.
- Cselebi**, «Nem akarván szomorú orczával előlem bocsájtanom őket, engedtem, hogy esztendőnként való mindennémű adójok kétszáz arany, tiz pár cselebi csizma, egy kötés karmazsiny légyen.» Bercsényi i. levele.
- Csetert**, (*véka*) a Nyelvtört. Szótárban *csötör*, *csötört* alakok vannak. A hmvásárhelyi ref. lelkész fizetése így soroltatik elő:
1. Pénz, summa Fl. 70. Ung.
 2. Buza 160 csetert (későbbi írással utána jegyezve: *modius*).
 3. Algabona is 160 csetert.» (Az «algabona» későbbi években árpa néven említetik.) Békésbánati ref. egyházmegye jkönyve 1712-ből, az egyházmegye levéltárában.
- Csüppő**, (*cseppü*) Mélius, Vál. préd. 158.
- Dikta**, diktás, «Egy diktás végű főalj» (párna). H.-m.-vásár-

helyi városi jkönyv 1743-ból. «Egy diktás vánkosom cziháját a feleségem lehuzta». U. o. 1752. «Dunnának és párnahajnak való dikta» — «18 rőf 22 krjával, dikta keszkenőnek való», «Item virágos fejér dikta» (a különféle gyolcsok közt említve) 1 vég 7 rfrt 50 kr. Vásárhelyi kereskedések leltárai 1752-ből a város levéltárában.

Ehlés, a Nyelvtört. Szótárban *ihlés* van meg. «Az egész írás Istennek ehléséből vagyon.» Bornemissza, Negy. része 170.

Emeng, «Ravók, fukarok, emengek, harminczadosok voltak.» Mélius, Vál. préd. 143.

Et, eten, «Mind eten etzaka.» Bornemissza, Negy. rész. «Et atzaka» (többször is) u. o. (talán ragozott alakjai az éjnek).

Fékni, (beischlafen, ficken) «Kutya fékja meg a lelkével szokott káromkodni.» H.-M.-Vásárhely városi jkönyv 1763-ból. «Vesztett fékta kurvája, vesztett fékja meg a lelkedet!» u. o. «Ottan féktok, basztok» u. o. 1793-ból. «Bassza fitta, teremtetével szidalmazta» u. o. 1794-ből.

Gödelő, (gödölye). Mélius, Vál. préd. 149.

Gurdin, (a Nyelvtört. Szótárban *gurdély*), melynek jelentése Sz. Molnár szerint *latebra*, Ballagi szerint 1. *Schlupfwinkel*, 2. eine Hütte, ugyancsak Ballagi szerint *gurdaly*, *gurdon* = das *Gestrüppe*). «Véle (egy asszonynyal) a gurdinba az Hajdu háza háta megett egy legényt megfogtak.» H.-M.-Vásárhely városi jkönyv 1763-ból «A nagy gurdinba bujkált a maga kertjébe» (az asszony egy juhászlegénynyel) u. o. **Igazság**, (*eszköz*) «A házbeli apró-cseprő igazság, hordók, fűrész, fejsze» u. o. 1752-ből. (Későbbi években is igen gyakran fordul elő váltakozva e kifejezésekkel «portékák», «szerszámok», «eszközök», «apró-cseprő házi jószágok».)

Kabola, (*equa*, *caballa* Sz. Molnár). «A mén ló szök, nyerit a kabolára.» Mélius.

Karitalni, a Nyelvtört. Szótárban *karicsálni*. «Karitaló koldus.» Mélius.

Kavat, «Meghajtsd a fejedet mint egy kavat.» Mélius, Vál. préd. 175.

Képmutató, (*képmutató*) Kulcsár Postilla-iban következetesen ez alak használtatik. Előfordul Bornemisszánál is Negyed. rész 466. Monoszlói Apolog.-ban 336 pedig «képutaló» olvasható.

- Kesen**, (*későn*) Bornemissza, Negy. rész 190.
- Korosma**, (das *Chrisma*, das *Pathengeschenk* Ballagi i. m.) «Korosma gyertya» — keresztelésnél. Mélius, Vál. préd. 157.
- Körty**, (*körty* a Nyelvtört. Szótárban) «Mindenik pihentésbe az törvény ellen való vetkeket ugyan körtyeuel nyeled, mint az szomju ember az vizet.» Bornemissza, Negyed. rész 219.*
- Kuklya**, «Meghidd kuklia, hogy az Isten szeme emészt meg a misét, a te rosz *kapadat*.» Mélius, Vál. préd. 290.
- Kuritálás**, (*kuritol* a Nyelvtört. Szótárban) «kuritálást, dézmálást, szorgalmatosságot elhagyjátok!» u. o.
- Marczongani**, (*zerfleischen*, *zernägen* Ballagi i. m.) «Isten beszédét marczongani» vagyis «olyat tenni oda, ki nem oda való.» U. o.
- Mordás**, «Ábrahám, Moyses, Pál sok sanyaruságot szenvedénc és az ördögnek sok mordásit érzötték.» Bornemissza, Negy. rész 191.
- Nyájankozás**, (*nyájaskodás*) «Ellágyul, eltunyul, tobzodást, buyaságot, nyayankozást, ficzerezet kíván.» U. o. 190.
- Nyeretes**, (*nyertes*) Monoszlói Apol. 519.
- Offordározni**, «Meg se fenyegezz senkit, csak azt se mond: Nono csak! avagy: Jámbor tarcz dolgot! avagy: De ne offordározz! semmit soha senki ellen ne emlicz.» Bornemissza i. m. 225.

(Folyt. köv.)

SZEREMLEI SAMU.

RÁDAY GEDEON.

(Második és befejező közlemény.)

Rádayban kevés önbizalom egyesült a tekintélylyel, de emberismerete elég éles és szilárd volt, hogy a hozzá közeledő fiatal tehetségek legkiválóbbjainak tervét felkarolja és segítse a kivitelre. Hozzá nyujtották be a kezdő írók szárnypróbálgatásaikat, mint később Kazinczyhoz. S az ő ítéletétől nem

* Bornemiszánál a 219. levélen nem találtuk.

igen volt fölebbezés. E tekintélynek egész tudata megvolt Kazinczyban, midőn hozzá közeledett. «Templomi érzés» fogta el — mint maga beszéli, — valahányszor Rádayt színről-színre láthatta. S dicsvágya nem ismert fényesebb jutalmat, mint Ráday javalását megnyerni. Legelső kísérleteit nem tekintve, a későbbiek, míg Ráday élt, mind az ő bírálata alá bocsátotta. Tőle várta a hibák igazságos fel-födözését; pedig nyomtatásban egész addig bajosan ismerte Rádaynak egyetlen művét is. Mindez nemcsak abból a tapasztalatból magyarázható, melyet Kazinczy a vele való társalgásból szerzett, hanem abból a tekintélyből is, melyről az előtt hallott, mint sárospataki deák és juratus. Első nagyobb művét, a Gessner fordítását, hozzá küldte először bírálatra s csak azután Báróczyhoz, kit mint stylistát követendő példányúl tekintett nemcsak ekkor, de mondhatni, egész életében. «Minekelőtte közhelyen jelennék meg a Gessner idylliumainak magyar fordításával, — írja hozzá Kazinczy (eddig ismert) legelső levelében * — szükségesnek látom, hogy megítélésére oly birót válasszak, a ki hibáit érzékeny fülekkel s szemekkel érezze, és a ki azokat nékem egész szabadsággal tudtomra adja. *Nagyságodon kívül nem esmerek senkit, a ki kívánságomat teljesíthetné, valamint más részről nincsen senki, a kinek inkább kívánnám hallani javalását* s innen eredett az a bátorságom, hogy azon tudósításomnak, a melyet ezen fordításnak elibe akarok tétetni, a Nagyságod nevét homlokára függesztettem».

Ráday a szerető atya kegyességével fogadta Kazinczyt már az előtt is. Most, hogy őt kérte föl kritikusának az ifjú író, kiről Ráday minden vele érintkezésben levők közt legvérmesebb reményt táplált, szinte áradozó örömmel teljesítette az elfogulatlan kritikus tisztét, hogy üdvözlje a jövő nagy íróját, kinél «maga sem tudta volna jobban azt a nehéz feladatot megoldani», melyre Kazinczy vállalkozott. Ha magát nem ismerte volna: ez a bizalom «felfuvalkodást is okozhatott volna benne» — mint naivan megvallja. Kazinczy szabadságot adott neki, hogy ott javítson művén, a hol akar s Ráday nem mert élni e szabadsággal, holott a hozzá hasonló

ügyben forduló írók műveit, Arankáét, Darvasét, Édes Gergelyét alapos javítás alá vette. De észrevételeit nem hallgatta el. A legfinomabb szóárnyalati különbségekre is figyelemmel volt. Például a «víg nyájaskodás» helyett *tréfa* kitélt, a «hozott a szerencse, Mycon» helyett a magyarosabb *Isten hozott, Mycon!* kifejezést stb. ajánlotta.* S a mi fontos, e javítások nagy részét Kazinczy mind a legnagyobb készséggel fogadta el. A munka egészben véve rendkívül megnyerte Ráday tetszését. «Különösen kedvesen vettem — írja Ráday — hogy az Úr velem közleni méltóztatott Gessner munkáinak valósággal szép fordítását, mely eránt minden hízelkedés nélkül írhatom, hogy még felette kevés fordításaink vannak, a melyeket ehhez hasonlíthatnék. Ugyanis sok helyeken fordításnak sem vélné az olvasó, hanem eredeti munkának tarthatná».

Kazinczy el volt ragadtatva a nem remélt fogadtatástól. Egyszerre írónak képzelte magát s homlokán érezte égni az ihlet melegét. Hat esztendei fáradsága, éjjeleinek álma, napjainak örökös munkája jutalmat nyert. «Íme — kiált fel egész lelkesüléssel — annak a keze teszi homlokomra a repkénykoszorút, a kitől azt egyedül óhajtottam elnyerni, s már most félenkség nélkül, sőt erős bizalommal jelenek meg hazám előtt, mert Nagyságodnak javallásával bírok; e' pedig igaz érdem.» Talán Ráday elismerő bírálatából lehet megmagyaráznunk, hogy e művét annyiszor átdolgozta Kazinczy; hogy a mi a kezdő író geniusát felbátorította, az a hosszú pályát megfutott aggastyánnak is kedvencze maradt, melyet kora minden valamire való emberének elküldött még kéziratban, mikor egy-egy részét újra átjavította. Ebből kell magyaráznunk, hogy innentől fogva, tehát körülbelül hét évig, pályájának első felében, egyetlen sort nem tett közzé, a minek valami jelentőséget tulajdonított, míg azt Rádaynak be nem mutatta. S végre ez indokolja azt, hogy első nagyobb művét Kazinczy Rádaynak ajánlotta. Ez az ajánlat Kazinczy egész pályájának jelentőségébe bele hagy pillantanunk s mintegy előttünk áll a későbbi korszakalkotó Kazinczy. El-

* Látható ez észrevételek jegyzéke a Kazinczyhoz 1786 márcz. 21. írt leveleiben. U. o. 96—100. l.

panaszolja fáradozását, azokat a szinte leküzdhetetlen akadályokat, melyek minduntalan megakasztották munkájában, mikor az érzés finomságát és gyöngédségét, mikor az árnyalatok erejét és báját, a nyelv jellemzetességét és fordulatait akarta visszaadni magyarul. A hosszas munkát öngyakorlatból végezte s nem volt szándéka azt közzétenni. De a Báróczy példája fölébresztette dicsvágyát. Másfelől pedig «annak a nagy seregnék dühösségén támadott boszankodása, a mely megrészegült bacchansok módjára vette körül a magyar Helikont», tüzelte a föllépésre. Ráday magasan fölülállt e kárhoztatott seregen s úgy nézte Kazinczyt is, mint a ki az ő kezdeményét fogja diadalra vinni a költészetben és prózában egyaránt. Kazinczy e kiválasztottjának fődözi fel munkája gyönyörét és tapasztalatát. Nem a közönségre hivatkozik. Avval ő már most sem törődik, mint pályájának későbbi szakában. De Ráday kedvező ítéletéből szabadságot vesz, hogy megrója azokat, a kik mindent magyarul erőlködnek kifejezni s elfeledik megfontolni, hogy az «új elnevezés által nem veszt-e az értelem, az energia, az idiotismus». Nyelvünk készületlensége, darabossága, a nyugati nyelvekkel való atyafiatlansága miatt a legnehezebb munka hű fordítást nyújtani a költészetnek magasabb nemében. Pedig erre kell fordítani minden erőnket, mert mi még mindig *csak* kezdjük a magyar nyelvet csinosítani.

Ezt nemcsak maga érezte Kazinczy, de a Ráday tanítasaiból is tudta. Ráday számtalanszor beszélt neki e készületlenségről s épen azért csendes és megfontolt haladást ajánlott. Kazinczy dicsekedve említi előképeit: Zrínyit, Gyöngyösit, magát Rádayt, Báróczyt, Orczyt, Barcsayt, Telekit stb., de egyszersmind kénytelen megvallani, hogy példányképeitől eltérve: csak a jó hangzásra hallgatott, a «külső nemzeteket választotta vezérül, szélteben élvén az idegen szókkal, a hol ki nem kerülhetett, míg helyettök ugyanily értelmű magyar eredetűt s hangzásút nem talált». «Te íteld meg — írja az ajánlatban — mennyire értem el végemet: énnékem mindegy, mind más esetre megnyugtatósomra fog válni, hogy egész erővel igyekeztem meghaladni magamat.»

Íme a tanítvány merészsége, a mely mesterének hasonló, bár más téren tanúsított, bátorságán izmosodik meg: de a

merni tanulást, a régivel való szakítás készségét, az új irány keresésének lehetőségét s forrását Rádaytól kölcsönözte nagy részben. Könnyen elképzelhetjük, mennyire önmagát látta Ráday ifjú tanítványának e törekvésében s mennyire rajta volt, hogy annak a kezdetnek, mely a vers technikájában az ő nevéhez van csatolva, Kazinczy legyen folytatója s ha lehet, művészivé emelője. Kazinczy egyforma kedvvel fordul az ó-klasszikai és nyugat-európai költészet tanulmányozásához, sok tekintetben megint a Ráday példái s útmutatása nyomán. Ugyanakkor, midőn Horác és Anakreon műveivel tesz próbát a fordításban: másfelől Klopstock, Wieland, Goethe és Lessing felé fordul, s újra Rádaytól kér tanácsot, felvilágosítást s bírálatot. Annyira megbízik a Ráday műérképében, nemes ízlésében s ítéletének helyes szempontjaiban, hogy véghez viendő szándékát is jónak látja először Rádayval közleni, hogy így annak a tekintélye támogassa már munkája közben. A kész műről aztán soha el nem mulasztja Ráday észrevételeit kikérni. Az ó-klasszikai és nyugat-európai költészet iránya forrongásban tartják Kazinczyt, de mintha ez utóbbihoz szívesebben hajlanék, mióta egy művét, a *Bol-dog bolondoskodást* Ráday, legalább külső formájára nézve, elismeréssel tüntette ki, s mióta Ráday a verslábak tisztaságát a német és francia példák után alaposan megmagyarázta neki.* Földi János, ki ez időben a görög költők tanulmányába temetkezett, rossz néven vette Kazinczytól, hogy mind jobban közeledett a nyugat-európai formák műveléséhez s mint mondá, szinte félt már hozzá tanácsért fordulni, mióta Kazinczy a görög és római költőkkel mindinkább felhagyni látszott. Kazinczy maga is érezte, hogy a két irány közül az újabb kezd mind jobban emelkedni, s mikor az *Orpheus*nak egyik füzetében jobbára mértékes rímes verseket közölt, mintegy maga is visszajedt ez irány túlkapasaitól.

E mellett a fordításnak abban a nemében, a melyet imitációnak neveztek akkor, s a melyet most átdolgozásnak mondhatunk, szintén a Ráday példája után kezdett Kazinczy próbákat tenni. Ismeretes múlt századbeli irodalmunkban e sajtószerű műfaj, mely minden először megmozduló irodalom-

* 1791 febr. 14. írt levelében. Akad. könyvtár. U. o.

ban ismétlődik. Ismeretes Simainak e téren való szerencséje s a színész-átdolgozók sikere, melyről mostani mértékkel ítélni legalább is nagy elhamarkodottság. E műfajnak egyik leg-
szaporább művelője Ráday volt. Mechmet énekének átdolgozását már említettük. Ezenkívül Ráday a Vergil ecclogáit is
ilyformán kívánta megmagyarosítani. Alexisét *Szép Rózs*i néven tette közzé az *Orpheus*ban. Csak a nevek magyarok s a hely színe hasonlít némileg a magyar viszonyokhoz, de az
egészen lehetőleg ragaszkodik az eredetihez. Így dolgozta át Metastasióinak egy kis dalát, már Kazinczy sikerült fordítása után, s nem habozott megvallani, hogy «meg is szaporította a maga gondolatival», a mi nem igen válik előnyére a fordításnak, mert az eredetinek kerek conceptióját egészen elrontja.* Hozzáfogott Osszian egy részének fordításához is, az *Evirallá*hoz, melyben, mint mondja, hű nejét kívánta meg-
sírítani s neki mintegy emléket állítani. Valóban, ha a következő sorokat olvassuk: önkéntelenül is ugyanerre a gondolatra jutunk, ha nem ismerjük is Ráday határozott kijelentését. E panaszos hang, a melyen a folyvást sajnó szív megszólal, inkább Rádayé, mint Ossziáné. «Árnyékozatok homályosítják az én lelkemet, — írja Ráday a fordítás végén, — de olykor mégis a régi énekeimben való gyönyörködésnek sugári elmémet megvidámítják s valamicskét enyhítik keservemet. Énekesek! készítsétek el az én síromat, s az én kedves szép Evirallám mellé tégyetek; s ha az esztendők forgása visszahozza a tavaszt a mi halmainkra, énekeljete egy emlékeztető éneket a valaha híres kónai bárdus dicséretére. Magasztaljátok Ossziánt, a ti szenvedő barátotokat!»**

Kazinczyra ez irány nem tett ugyan tartós hatást, de ismeretes, pályájának első felében mily gyorsasággal dolgozta át egymásután *Hamletet*, *Emilia Galottit*, *Miss Sara Sampson*t stb., hogy a legideillőbbet, a *Bácsmegyei levelet*t, ne is említsük.

Fontosabb ennél Kazinczy æsthetikai nézetének ez időbeli megszilárdulására az a hangosan tiltakozó szó, mely a leoninus verseket a művelt ízlés nevében tüzre kárhoztatta.

* L. 1790 ápr. 9. írt levele mellett. Akad. könyvtár. U. o.

** *Orpheus*. I. k. 123—124. l.

Mindenesetre érdekes jelenség, hogy annak kellett az elharpódzó új irány ellen tiltakoznia, ki a mérték és rím egyesítését először kísérlette meg költészetünkben. Versben és prózában egyaránt küzdött ez ízléstelen kettős nyűg ellen s oly mételynek tartotta, mely a magyar költészet jövőjét fenyegeti. Két szócska parancsától vélte függeni a költői gondolatot, mely megköti az értelem szabad működését. Kazinczynak már fölléptekor panaszkodott Gyöngyösi János ellen; elárulta a titkot, hogy verset is írt ellene, de úgy, hogy senki se tudja, ki ellen szól az ismeretlen tiltakozó hang. Majd a *Magyar Museum*nak mindjárt 2. füzetében közzé teszi *Dieneshez* címmel s megmagyarázza, mi okozza e sok pipere melletti értelmetlenséget.

— — — Higyjed, valaki maga versét
Kelletnél feljebb szereti cizfrázni, az úgy jár,
Mint amaz orczáit vakoló dámácska, ki mentül
Több pirosítóval keni képét, annyiaval ocsmányb;
Vagy mikoron valamely kerekét lekötöd szekerednek,
Nem forog az, csak csúsz s a többi se jár szabadossan.

S végül felsóhajt:

Istenem! e mételyt hárítsd el a magyaroktól.

Örömmel üdvözli Baróti Szabót, ki *Verskoszorújának* előszavában szintén keményen kikelt a leoninus ellen s innentől fogva barátságával tiszteli meg. Legkörülményesebben azonban Édes Gergelynek magyarázta meg, miért kell a leoninus verseket kárhóztatni minden művelt ízlésű embernek. Néhány XII. és XIII. századbéli latin leoninus verskötetet küld Édesnek, a következő sorok kíséretében: «Ezekből fogja láthatni, jó uram, hogy ámbár némely magyarok azt tartják, hogy ezen versnem a magyar nyelvnek legfőbb tökéletessége s olyan nagy dicsősége más nyelvek felett, hogy már non plus ultra; láthatni fogja . . ., hogy mi ezen versnemben is sokkal fölül vagyunk haladva a deákoktól és hozzájuk képest csak kezdők vagyunk, akár ezekben a szépen folyó értelmes beszédet, akár a válogatott rhythmusokat, melyek épen nem akadályai a világos értelemnek, tekintsük; mégis ezen versnem minden jó ízlésű tudós emberek előtt contemptusban

van. Így hát ha árnyékai sem lehetünk is abban a deák versszerzőknek, nincs mit kevélykedjünk benne.»*

Édes Gergely Rádayhoz fölebbezte a Kazinczy véleményét. Mert Kazinczy már előbb szakasztott így nyilatkozott neki a leoninusokról,** miből természetesnek kell találnunk, hogy a józan ízlés mellett ezt a nézetet Kazinczy mindenestül Rádaytól örökölte. Kazinczy, mikor Édest meg akarja győzni ez irány tarthatatlanságáról: egyenesen Rádayra hivatkozik. Tartózkodás nélkül mondja ki Kazinczy véleményét, mi az *Enyelgések* írójának nagyon zokon esik. A leoninusokat a barbarismus jeleinek tartja, mert hiszen a «legostobább századokból s a legostobább teremtetések kezei közül veszik eredetöket». Szenvedhetetlen előtte ez a «gyermeki pipere», ez a «gyermeki pattogtatás». Ezt tartja Ráday. De ez nem elég. Kazinczynak már ekkor szokása volt általános, összefoglaló véleményt mondani speciális esetről is, mi nála a gúnynak egy nemévé vált. «A hol ez a szerencsétlen neme a poesisnak — írja Kazinczy — kedvességben vagyok, ott az æsthisnek hajnalló sugarát sem lehetett még látni. Gyöngyösi úr ezeknek írásokban felette szerencsés; de minekelőtte neki csak egy poemácskáját is elolvastam, készebb vagyok akár-mely barbarus gondolkodású theologus munkáját végig olvasni.» Kazinczy elárulta egyúttal a titkot, — nyilván, hogy Ráday tekintélyével fődözze önállítását, — hogy a *Dieneshez* című verset Ráday írta s egyenesen Gyöngyösi ellen. Kazinczynak ebbeli gondolkodása szinte kézzelfoghatólag Rádayra mutat, mint mesterre.

Épen így Rádayra vall Kazinczy æsthetikai ízlésének egy más iránya is, mely még fontosabb. Értjük a Zrínyi híres művének méltánylatát. E tekintetben irodalomtörténet-íróink véleménye csak a valószínűség határáig jutott Kazinczyt illetőleg; de bátran kimondhatjuk egész bizonyossággal, hogy a *Szigeti Veszedelem* olvasása, tanulmányozása, majd később kiadása egyenesen a Ráday hatására vezethető vissza. Ismeretes, hogy Ráday sokat foglalkozott ez epos átdolgozásával, s nem győzte szépségeit dicsérni a körébe gyűlő ifjú írók-

* 1792 márcz. 30. kelt levelében. *Figyelő*, 1880. évf.

** 1791 aug. 17. írt levelében. *Figyelő*, 1881. évf.

nak. Tudjuk, hogy először hexameterekbe kívánta önteni az epost, de csak a bevezetéssel készült el. Később prózában dolgozta át egy pár énekét, mert nem tudott belenyugodni Zrínyi hibás verselésébe, mely sértette finom érzékét. Nem a nyelvét tartotta élvezhetetlennek, hanem verssorait, melyek sokszor megvetnek minden caesurát és rímet. Utasítást adott, mikép kell olvasni az eredetit. Nem a sorok végződése, hanem az értelem nyugpontjai szerint s akkor valódi élvezetet meríthetünk a remek műből. Ha nyelvét tartotta volna hibásnak, nem ragaszkodott volna sok helyen szinte minden változtatás nélkül az eredetinek jellemzetes, régies kifejezéseihez. Ő csak az alexandrin caesurátlanlansága miatt zúgolódott, mit nem csodálhatni a Gyöngyösi műveinek oly alapos ismerőjén, mint Ráday volt. Talán nem éréktelen ezt különösebben is kiemelni, mivel irodalomtörténet-íróink e tekintetben némi téves nézetben vannak, holott Rádaynak Kazinczyhoz írt egyik levele világosan támogatja véleményünket.* E levél nagy mértékben fontos annak a hatásnak vizsgálata, melyet Kazinczy Rádaytól vett. Rádaynak egész aesthetikai gondolkozására világot vet s mutatja, mily tényezők segítették Kazinczy írói jellemének megizmosodását. A szóban forgó tárgyról ezeket olvassuk Ráday levelében: «Írja az Úr, hogy Zrínyi olvasására az én dicséretemből vágy; nem tagadom én azt, hogy én ezt a versszerzőt felette nagyra becsülöm és majd minden poétáinknak eleibe teszem. Ugy reményelem, hogy egyet fog ebben velem ítélni minden, valaki ezen eleve való ítélettételektől megszabadulhatott; hogy 1. meg ne ütközzön a rhythmusokba, mert ezekre kevesebbet vigyázott Zrínyi, mintsem a válogatott szókra és a dolognak eleven kirajzolására; 2. meg ne ütközzön abban is az olvasó, hogy ő tizenkét syllabájú verseiben nem tartotta meg a hatodik syllabán a hemistichiumot mindenkor, hanem azt olykor a hetedik, sőt néha más syllabákra is átvitte. Ugyanis úgy látszik, hogy ő ezt nem hibából cselekedte, hanem szántszándékkal, részszertint, hogy az által az affectust nagyobb mértékben adja ki, részszertint, hogy a verseiben nagyobb varietas légyen, és így a monotonianak elkerülése által a

* Kelt 1788 jan 3. Kazinczy F. levelezése. I. k. 157—160. 1.

versnek szépsége is nevedjen.» Aztán védelmébe veszi Kónyt, a kit a naiv előadásban abban az időben a legjobb elbeszélőnek tart. E nézetében már nem osztozik Kazinczy, mindvégig szájalommal néz a «Magyar haza együgyű hadi szolgája»-ra, talán épen azért, mert méltatlannak tartott bárkit is a Zrínyi átdolgozására önmagán kívül. Mert Kazinczy szintén megpróbálkozott az epos átírásával, de szintén csak a kezdetnél maradt. Magának Rádaynak művével sem lehetett megelégedve, mert leveleiben soha sem nyilatkozik ez átdolgozás értékéről. Ellenben azt megvallja, hogy a török apród éneke őt is egy dal írására ösztönözte, mint Rádayt a stanzákéra. Ebben találkozott össze a mester és tanítvány s művek élénken jellemzi a pályája vége felé közelgő s a kezdő író.

Még egy fontos nyilatkozatáról kell Rádaynak megemlékeznünk, mielőtt Ráday közvetlen hatásával végeznénk. Tudva van, hogy Barczafalvi Szabó Dávid, részint mint a *Magyar Hirmondó* szerkesztője, részint mint a *Szigvárt* fordítója, először próbált nagyobb mértékben új szókat alkotni. A használatban levő nyelvet ő is szűknek tartotta épen a társalgás hangjában s minden áron magyar szóval kívánta pótolni az addig közkeletű idegen szavakat. Kazinczy ez irányt tökéletesen elítélte, mint fentebb említettük, s Rádayhoz fordult, hogy kikérje véleményét ez ügyben is. Ráday tartózkodás nélkül elmondta, mit kell tartani a «mostani új szókoholók-ról», és feleletében mintegy dióhéjban kijelölte Kazinczy pályájának legcardinalisabb vezérelveit, még pedig oly világosan, hogy kétség sem fér hozzá, mikép Kazinczy e jegyzéket alapos megfontolás és tanulmány tárgyává tette. Ráday betegségnek tartja a Barczafalvi Szabó «mesterség üzését», a mely nem használt semmit. Az ily «új szóknak monstrumjai» nem bővítik a nyelvet. Mikép lehet hát új szókat forgalomba hozni s azokkal a nyelvet bővíteni? Erre nézve a következőleg nyilatkozik fentebb idézett levelében: «Nem vagyok én azon értelemben, hogy új szókat teremteni ne lehessen, ha újabban folyamatba hozzuk vagy az ezelőtt kétszáz esztendővel szokásban lévő s már feledékenységből ment szólsók módját; vagy pedig a magyar nyelvnek analogiájával megegyező új szókat faragunk; vagy ismét a más nyelvekből már bevitteket és ösmeretéseket meg-

magyarosítottjuk; vagy pedig még a be nem vitteknek magyar végző hangot adunk». Ime mily józan felfogás nyilvánul e sorokban s mennyire magukban foglalják a későbbi mester törekvésének és eszközeinek alapelemeit.

Nem kis hatással volt Ráday a kezdő írókra s így Kazinczyra is, hogy műveiket közzétetni segítette, előfizetőket szerzett az újonnan megjelent munkáknak s maga is több példányra előfizetett. Félig tehát Mæcenas-forma szerepet is vitt s ebben kevésbé volt válogatós. Nemcsak a Kazinczy és társai műveinek szerzett kiadót: hanem Édes Gergely epigrammáinak és dalainak is. Sőt az akkor feltűnt Molnár Borbála költői műveit is ajánlkozott a megjelenhetésre segítni. Ilyenkor néha szíves tanácsokkal látta el az illető író, s e tanácsok újra élénken tanúsítják művelt ízlését, forma-érzékének fejlettségét s felfogásának helyes szempontjait. Hogy csak egy példát hozzunk fel Kazinczyn kívül, idézzük az Édes Gergelynek adott tanácsait, melyeket több levelében ismétel. «Legfőbb tanácsom az — írja Ráday — hogy az úr ne a munkái sokaságában, hanem azoknak magokat megkülönböztető jóságában helyeztesse jövődöbeli, azokból reménylhető hírét és nevét. Ugyanis ha a valóságosan jók között csak egy közönségesebb találkozik is, a többinek is, nem lehet kimondani, a mennyi kárt tesz... A mely versíró magának hírt akar szerezní, annak azon kell igyekezni, hogy magát a legjobb munkáiból ismertesse meg.* Ezért volt ő szigorú bírāja önmagának, ezért javítgatott folyvást önművein, miben Kazinczy, mint tudjuk, hűséges követője volt.

Annak a mozgalomnak, melyet Kazinczy, Bacsányi és Baróti Szabó a *Magyar Museummal* megindítottak, szintén Ráday volt mintegy a védnöke. Ő hagyta helyben előszavát, címét; ő hozzá küldték a közlendő darabokat; ő gondoskodott revisorról, szerzett vagy javasolt új műveket a kiadásra, gyűjtött előfizetőket s küldözte a példányokat Erdélybe. Ő előtte nyilatkoztak az előfizetők a vállalat értékéről, sikeréről vagy árnyoldaláról. Legtöbb művét maga is ebben közölte Ráday. A 3 szerkesztő, mihelyt az eszmét először megpendítette: azonnal Rádayhoz fordult a kivitel iránt s

* 1792 jan. kelt levelében. *Figyelő*, 1880. évf.

Ráday örömmel üdvözölte a szándékot. Baróti Szabó mindjárt a második füzetben meg is énekelte, jöllehet Ráday tiltakozott mind a magasztalás szokatlan módja, mind pedig az ellen, hogy őt *társuknak* tekintsék. Még jobban tiltakozott az ellen, hogy Anakreonból való fordításait a saját neve alatt tegyék közzé. Egészen idegen betűket használt művei alatt, hogy annál elfogulatlanabb kritikát halljon. Ez az eljárás természetesen zavarba hozta a szerkesztőket, a kik nagyon természetesen Ráday nevét föl is akarták használni. Kazinczy a legmelegebb bizalommal kérte ez elhatározásának megváltoztatására, de Ráday hajthatatlan maradt, minek okát nemcsak a Rádaytól felhozott indokban kereshetjük, hanem holmi balvéleményben is, mely szerint egy bárónak, vagy később grófnak, főleg pedig idős embernek, nem lett volna ildomos eljárás, ily irodalmi mozgalomban tényleges szerepet játszani. Nem hiszszük, hogy ő maga vonakodott volna teljesíteni a szerkesztők kérését; nagyon valószínűnek tartjuk, hogy az ifjabb Ráday Gedeon keze játszott e dologba, azért hányta tűzbe édesatyja minden kéziratát. Az ifjú gróf neje sokszor szemére hányta ipának, hogy könyvre költötte minden jövedelmét s ez mindig haragra lobbantotta Rádayt, minek egyszer Kazinczy is szemtanúja volt. A szerkesztők azonban gondoskodtak róla, hogy lapjuk minden olvasója tudja, ki rejlik a betűk alatt s mikor Ráday ennek hírért vette, újabb idegen betűk alá rejtőzködött.

Ez a kissé gyorsabb érverése irodalmunknak Rádayt is kettőzött munkára ösztönzé, jöllehet már jóval túl volt a hetven éven. A mint ő kortársaira hatott, úgy hatott Rádayra viszont a fiatal írók munkakedve, erős önelhatározása, lelkesülése. Titkára alig győzte írni leveleit egymásután. S a munka csak szaporodott, mikor Kazinczy az *Orpheust* megindította. Kazinczy minden füzetben több darabját kívánta közleni Rádaynak s ez készséggel felelt meg a belé helyezett bizalomnak, melyet egész mértékben megbecsült, noha a cím ellen kifogása volt. «Én — úgymond — ha valamely gyűjteményt akarnék kiadni a kiesebb tudományokba, azt csak *igyekezők gyűjteményének* nevezném; sőt ennél még az abban munkálódó társaságnak is szebb és alázatosabb nevet adni nem tudnék, mint ha azt *igyekezők társaságának* hívnám;

ugyanis minket magyarokat, mint még csak kezdőket, leginkább illethet az ilyen név.»¹ Kazinczy osztozott e véleményben, azonban a németek példája nagyobb vonzó erőt tett rá, semhogy ily szerény címmel beérte volna. Kazinczy a verseken kívül másnemű művek készítésére is folyvást ösztönözte Rádayt. Verset eleget közölhetett ifjú barátaitól is, de irodalomtörténeti értekezéseknek mindig híjával volt. Csak ő maga közölt irodalmi hírt s ez a mező egészen parlagon maradt az akkor rendkívül nevezetes folyóiratban. Ráday megígérte, hogy legalább bibliographiai jegyzéseket közöl, de szándékát napról-napra halogatta. Két-három levelében sürgeti Kazinczy az ígélet beváltását, még akkor is, midőn az *Orpheus* napjai már meg voltak számlálva. Egyik levelében ezeket olvassuk: «A régi magyar írók eránt való ígéletét a Mélt. Grófnak örvendezve fogadtam el. Régen óhajtottam ezt. Kérem alázatosan: méltóztassék annak kidolgozását ne halasztani; senkitől sem várhat az eránt tökéletesebb tanítást a haza, mint attól a fiától, a ki azon fölül, hogy minden nemeiben a tudományoknak, nevezetesen a poesisnak legjáratosabb, a magyar íróknak alig ismert munkáit bírja is».² Rádaynak bizonyosan fontos jegyzetei voltak a magyar költészet történetére vonatkozólag, a melyeket nem kevésbbé sajnálhatunk, hogy elvesztek, mint egyéb műveit.

Az *Orpheus* iránt Ráday épen oly buzgó törekvéseket tanúsított, mint előbb a *Magyar Museum* iránt. Ő volt Landsernél a közbenjáró, sőt félig maga a szerkesztő. Azonban sem Kazinczy fáradozása, sem Ráday buzgalma nem tudták megmenteni a vállalatot a bukástól, mit Ráday már csak néhány hónappal élt túl.

1792 aug. 6-án végezte be csöndes, de irodalmunkra jótékony hatású életét. «Mintegy három napig tartó szenvedhető erőtelenkedései után — olvassuk Lukács István halotti beszédében³ — vasárnap éjszaka tizenkét óra tájba olyan szép és csendes halál által szólította ki Isten őtet a világból, a melynél szebbet és csendesebbet nem lehet egy keresztyén kegyes

¹ L. Kazinczyhoz 1790 febr. 1. írt levelét. Akad. könyvtár. U. o.

² 1791 márcz. 18. írt levelében. Toldytól készült másolata az Akad. könyvtár: M. Irod. Lev. 4r. 211. sz.

³ M. N. Múzeum könyvtára: Q. Hung. 617. sz.

Istenfélő embernek Istentől kívánni. A kik körülötte voltunk, mindnyájan szemeinket szüntelen rajta tartottuk, mégsem vehettük észre, mikor vála meg nemes lelke testétől». Baróti és Virág elegiákat írtak halálára. Bacsányi pedig néhány szóval irodalomtörténeti fontosságát fejtegette. «Ő volt — írja Bacsányi — hazánk főbbrendű fiai közül legelső, a ki nemzetünk felszerkentésére tárgyzó igyekezeteinket megkedvelvén, már ezelőtt négy évvel közénk állott olyan időben, midőn sok nagy születésű magyar — szomorú emlékezet! — magyar lenni s magyarul beszélni átallott». Ráday és Orczy életüket a nemzeti nyelv kiművelésére fordították, ők «szereztek a magyar Helikonnak becsületet», ők «szerkentgették a szunnyadozókat veszedelmes álmukból».

Bizonyára azonban Kazinczy vesztett benne legtöbbet. Pályájának iránymutatóját, valóságos mentorát, atyai barátját s mindvégig híven szerető tanácsadóját, mesterét. Nemcsak mint sokat olvasott «tudóst» és könyvgyűjtőt bámulta Kazinczy, de a magán ember szeretetreméltó gyöngeségei is mintegy önkéntelenül vonzották. Senki sem használta föl akkoriban bölcsében a nyugalmas életet, hogy a közszellemet gyarapítsa,* mint Ráday és senki sem volt alattvalóinak elnézőbb, béketűrőbb, kegyesebb ura, mint a folyvást könyvei közé temetkező, nyugodt lelkű, nyájas mosolyú gróf. Kazinczy ifjúságának legszebb emlékei közé sorozza évek mulva is a vele töltött napokat s még magán életében is sok vonást tud majdan életírója kimutatni, a melyeknek eredete Rádayra vezethető vissza. Ő is épen oly jóakarója volt alattvalóinak, mint mestere, épen úgy elnézte apró tévedéseiket, épen úgy igyekezett írótársain segíteni, mint Ráday. Ő is becsülte az emberi méltóságot és az egyéniség értékét nem tette függővé a társadalmi helyzettől. Annyira megragadta minden apróság, mi Ráday jellemének mozaiktöredéke, hogy évek mulva is élénken emlékezett vissza mindenre s híven írta le magának, hogy majdan Ráday egész életrajzába beolvaszsa. «A ki Rádayt látta — így ír Kazinczy — ezzel a nagy világba nem illő együgyű lélekkel, képzelheti Rousseaút. A francia bölcsnek nem volt ennyi

* L. Oratio piis manibus ill. com. Gedeonis à Ráday. Ab Io. Jul. Gabelhofer. 1792.

és ilyen gyengéje, de a magyarnak nem volt epéje, mint a francziának».

«Erit ille mihi semper deus» — így végzi Kazinczy a róla való megemlékezését.* Ráday pályájának e közvetett vagy közvetlen hatása Kazinczyra irodalomtörténetileg majdnem oly fontos, mint az a reform, a melyet a magyar vers technikájában végrehajtott.

Dr. VÁCZY JÁNOS.

MÉG EGY PÁR SZÓ SIMAI KRISTÓFRÓL.

A magyar színészet fennállásának századik évfordulója alkalmával mind több-több adat jutott nyilvánosságra az úttörő drámaírók egyikéről, a derék Simai Kristófról. Ezekkel a *Suffragium*-ában olvasható adatok annyira kiegészültek, hogy élete *külső* folyásáról már meglehetősen teljes képet lehetne rajzolni. Annál kevésbé ismerhető meg a *belső* ember. Körmöcbányán 38 évig él egyfolytában s mégis mind-egyedül alig találhatni itt tartózkodása némi nyomára. Az a kevés is hadd sorakozzék a többihez!

Az őszön, Körmöczön rendezett emlékünnepe alkalmával tartott előadásomban annak a sejtelennek adtam kifejezést, hogy Simai örmény családból származott. Erre vall neve, melyet régi, elterjedt örmény család visel. Ezt bizonyítná kitaratása, szivóssága is s takarékos, gazdaságos természete. A rá vonatkozó gyér adatok közt, melyekre a körmöcbányai városi levéltárban akadtam, többször fordul elő olyan, mely azt bizonyítja, hogy pénzgyűjtő ember volt s pénzét igyekezett forgatni, gyümölcsöztetni kölcsönadogatás által. Így 1804 okt. 8-án panaszt emel bizonyos P. J. ellen, ki 15 frtnyi tartozását nem fizeti; mire a hatóság utasítja az alperest, hogy 8 nap alatt fizessen. 1814 decz. 10-én bemutat egy 1800 szept. 25-ről kelt adóslevelet, mely szerint Sch. A. és felesége Anna 125 frttal tartozik; kéri követelésének be-tábláztatását. 1817 máj. 7-én M. M. 200 frtról szóló kötelez-

* Magyar Pantheon. 19. 1.

vényét mutatja be s kéri elmarasztaltatását. 1823-ban évekig tartó pere támad a kassai bíróság előtt egy 500 frtos követelés miatt.*

Réthy László *A magyar örmények* című cikkében (Ethnographia, I. 199.) szintén azt mondja Simairól: «Kétségtelenül az örménység legkiválóbb családai egyikéből, a Simay-családból származik».

Azonban Csaplár Benedek (Irodalomtörténeti Közlemények. 1891. I.) s id. Szinnyi József (Egyetemes Philologiai Közlöny. 1891. IV.) hiteles közlései szerint a család eredeti neve Sima volt s evvel talán az előbbi hozzávetések legszilárdabb alapja siklik ki lábunk alól.

A jegyzőkönyvekben hosszasan le vannak írva a Simai kitüntetése alkalmával tartott ünnepélyek. 1826 nov. 20-án olvasták fel Orgler József kir. tanácsos és pozsonyi főigazgató értesítését, hogy a király Simait a nevelés és tanítás terén teljesített 52 évi hosszú, hasznos szolgálataiért arany érdempénzzel tüntette ki. Elhatározzák hát, hogy a következő vasárnap isteni tisztelet után ünnepélyesen adja át a főbíró a kitüntetést. S csakugyan nov. 26-án nagy közönség gyűl össze; úgymint a városi tanács, a plebános, mint az elemi iskolák felügyelője, a ferenczrendi gvardián, mint a helybeli gymnasium igazgatója, a tanárok és tanítók az egész ifjúsággal, a pénzverő- és bányahivatal tisztviselői s nagyszámú városi polgár. Jekelfalussy Lajos bíró tartja az ünnepi beszédet, melynek végeztével tapsok s mozsarak durrogása közt mellére tüzi az érdempénzt. Mire az ünnepelt felel s a plebános mond buzdító szavakat az összegyűlt ifjúságnak. Végül pedig Gambs Vendel önkészítette verset szaval a kitüntetés kegyes adományozója s az ünnepelt dicsőítésére.

Ezen kívül csak apró-cseprő dolgok fordulnak elő róla. Pl. fát kér s kap (1809 decz. 15). Alkalmasabb rajzteremért és lakásért folyamodik, mert a mostani szűk helyen a sok tanuló nem fér el s neki is, mint öreg embernek, alkalmatlan. Ajánlja, hogy Grellneth János leányiskolai tanító költözzék ki a felső-kapunál levő helyiségből, ez igen megfelelne neki is, az iskolának is (1826.) stb. Sőt egyízben, 1801 nov. 30.,

* Városi jegyzőkönyvek.

(nem tudom, mi célból,) erkölcsi bizonyítványt kér, hogy ő 11 év óta e városban erkölcsösen, vallásosan, békében élt.

Ügylátszik, a rajzzal komolyan foglalkozott. A Magyar Hirmondó 1781-ben újságolja, hogy szept. 20-án Simai visszaérkezett Kassára bécsi tanulmányútjáról. (88 l.) De egyetlenegy rajzát, festményét sem láttam. Hanus Nep. János a körmöczbányai rajziskolában Simai tanítványa volt. Középiskolai tanulmányai befejeztével maga is a kegyesrendi szerzetbe lépett s 1830-ban Szegeden tanároskodott, hol a rajzot is tanította. Mindig kedvvel és tehetséggel festegetett. Unokaöccse, Nemtsek János körmöczi takarékpénztári pénztárnok birtokában 8 kép van Hanustól. Ezek közt egy quodlibet, melyet Simai számára készített 1830-ban. A városi régiség-tárban van egy (tán múlt századi) Szent-Zsigmond kép s egy arckép 1820—21-ből. Hogy ezek valamelyike tőle ered, még eddig csak egyszerű sejtetem.

Nem ismeretes a Simai arcképe sem. De kezeirását legalább megtaláltam. 1796 jan. 21-ről keltezve Mészáros Antal elemi iskolai igazgató előterjesztést tesz a tanácshoz, melyben a rajziskola számára nemcsak az 1794/5-ről hátralékos 50 frtot kéri, hanem a tanulók számának szaporodtára való tekintettel 1795/6-ra az évi összegnek 100 frtra való felemeléseért folyamodik. Egyszersmind beterjeszti 1793/4, 1794/5-ről az évi összeg miként való felhasználásáról szóló számadásokat. Ez egész számadás Simai sajátkezű írása, aláírásával együtt, kelet nélkül. Mészáros vidimálja 1796. jan. 20-án.*

Van Körmöcön egy pár öreg ember, a ki Simait még ismerte. De semmit sem tudnak róla mondani. Dr. Barsi József is, ki 1818/9-ben járt a körmöczbányai gymn. I. osztályába s itt végezte a IV., V., VI. osztályt is, hozzám írt szíves levelében csak annyit mondhat: «Simai magas termetű, jószágos ábrázatú, mindig egyaránt komoly tekintetű volt és nagyon kevés szavú». Tanításáról pedig: «A tanulás abból állott, hogy mintalapokról tulipánokat kezdtünk rajzolgatni. A mester szó nélkül járt asztaltól asztalhoz, nézte a készülő ábrákat, nem kérdezte soha senkinek a nevét, vagy azt, hogy milyen életpályára készül. Itt-ott megfogta a rajzoló

* 118. sz. tanács-jegyzőkönyv.

ifjú kezét és igazított egy vonáson. Minthogy én már akkor nemcsak rajzoltam, hanem festettem is, sajnáltam az iskolában tölteni az időt s mindössze 4—5-szörnél többet nem foglaltam ott helyet.» Chabada János, a jelenlegi polgármester egynehány év előtt elhunyt atyja, ki Ratkóról (Kis-Hont) került ide, beszélt, hogy mikor Simai megtudta, hogy tud magyarul, minden órán folyvást beszélgetett vele s igen örvendett.

Dr. VERSÉNYI GYÖRGY.

KISFALUDY ÉS PETRARCA.

(Folytatás és vége.)

A VII. ének jeligéje:

Non fur giammai, veduti si begli occhi
O nella nostra etade, o ne' primi anni;
Che mi struggon cosi come 'l Sol neve.

A II. sestina (P. I.) IV. szakaszának három első sora.
V. ö. ezekkel az ének utolsó versszakának e sorait:

A miolta kivált az ég
Az örök éj méhéből,
Illy egy pár szem nem jöve még
A teremő kezéből.

A második versszakban azt mondja költőnk, hogy ama szempár azt cselekszi a szívvel, a mit a nap, mely felolvaszt havat, jeget. Különben is a nap és ama szemek hasonló hatását festi az egész ének.

A 66. dal jeligéje:

Questi dolci nemici, ch' i' tant' amo.

Az 56. sonetto (P. I.) 11-ik sora.

V. ö. ezzel a dal e sorait:

Ez az a kedves ellenség,
Kit annyira szeretek.

A 67. dal jeligéje:

Tra quantunque leggiadre donne e belle
Giunga costei, ch'al mondo non ha pare,
Col suo bel viso suol dell' altra fare,
Qual che fa il dì delle minori stelle.

A 163. sonetto (P. I.) első négy sora.

Épen így mondja költőnk is, hogy imádottja akármennyi jeleseknek seregében mulatoz, mindenkire homályt hoz, s úgy eltünteti a többit, mint a nap az éj csillagait.

A 74. dal jeligéje:

Sol Amor e Madonna e Morte chiamo

A 158. sonetto (P. I.) 11. sora.

V. ö. ezzel a dal e sorait:

A lélek feloldójának...,
S bajától megváltójának
Itt unszolom oltalmát;

A 75. dal jeligéje:

Rapido fiume, che d'alpestra vena
Rodendo intorno onde 'l tuo nome prendi,
Notte e di meco desioso scendi,
Ov' Amor me, te sol natura mena.

A 154. sonetto (P. I.) első négy sora.

Kisfaludy is egy folyót szólít meg, mely szintén a «Havasnak oldalában» keletkezik s a «tengerben végződik». Csak ez a hasonlóság a dal s a sonetto közt.

A 79. dal jeligéje:

Occhi leggiadri, dove Amor fa nido.

VI. canzone (P. I.) I. szakaszának 7. sora.

.. ö. ezzel a dal két első sorát:

Üdvességgel áldott két szem,
Kikben Amor fészke van!

Az 5—8. sorokban a költő azt mondja, hogy nincs szó, mely «kiadhatná csudatévő tüzetek», nincs nyelv, mely elmondhatná, hogy mi lakik azokban.

Petrarcánál:

E l'ingegno paventa all' alta impresa . . .

A voi rivolgo il mio debile stile . . .

A IX. ének jeligéje:

In questo stato son, Donna, per vui.

V. ö. ezzel az ének utolsó sorait:

S ezt csak Neked köszönhetem,

Kinos Mennye lelkemnek.

Általában alig van a sonettonak fordulata, melynek mását fel ne találják az énekben.

Volo sopra 'l cielo, e giaccio in terra.

Kisfaludynál:

Majd porba leheveredem, —

Majd egekig emelkedem, —

Veggio senz' occhi; e non ho lingua, e grido;

Kisfaludynál:

Nincsen szemem, és látok; —

Nincsen nyelvem, s kiáltok.

(R. 80, 81. 1.)

A 84. dal jeligéje:

Che nè ingegno, nè lingua al vero aggiunge.

A 166. sonetto (P. I.) utolsó sora.

V. ö. ezzel a dal e sorait:

Mert az Ész őt fel nem éri,

Hogy helyére tehesse.

A 89. dal jeligéje:

E vidi lagrimar que' duo bei lumi —

Ed udii sospirando dir parole.

A 105. sonetto (P. I.) 5. s 7. sorai.

V. ö. ezekkel a dal e sorait:

Láttam őtet siráncozni,

És hallottam sohajtozni. —

V. ö. még a 106. sonetto e fordulatait:

Calda neve il volto, gli occhi eran
due stelle, fiamma i sospir, le lagrime cristallo —

a 89. dal e soraival:

Meleg hó volt ábrázattya,
Szeme az Est csillagzattya,
Láng volt az ő sohajtása,
Gyöngyök voltak könnyei.

(R. 83. l. Imre 296. l.)

A 90. dal jeligéje:

Ed era 'l cielo all' armonia si 'ntento,
Che non si vedea in ramo mover foglia;
Tanta dolcezza avea pien l'ære e 'l vento.

A 105. sonetto (P. I.) három utolsó sorai.

V. ö. ezekkel a dal e sorait:

A természet figyelmes volt,
A fatető hallgatott;
Meggzűnt minden fúvalom, —

A 93. dal jeligéje:

Che sol sè stessa, e null' altra somiglia.

A 109. sonetto (P. I.) negyedik sora. V. ö. ezzel a dal
utolsó sorát: Csak magához hasonló.

A 95. dal jeligéje:

Nè mai in sì dolci o 'n sì soavi tempre
Risonar seppi gli amorosi guai,
Ch' l' cor s' umiliasse aspro e feroce.

Az I. canzone (P. I.) IV. szakaszának 4., 5. s 6. sorai.

V. ö. ezzel a dal utolsó sorait:

Dicsőítlek, énekellek,
Áldlak, s még sem érdekellek?
Egek! melly jól keresem;
S még sem sajnálsz, óh még sem!

A XI. ének jeligéje:

Forse in quella parte
Or di tua lontananza si sospira;
Ed in questo pensier l'alma respira.

A XIII. canzone (P. I.) V. szakaszának befejezése.

V. ö. ezzel az ének 7-ik s 8-ik versszakából a következő sorokat:

Talán azért sohajt szive,
A ki néki olly hive,
Mint Petrárka volt Laurának,
Tengerében kinnyának? —
Ezen boldog gondolatban,
Nyugodgyál meg, óh én lelkem,

Kisfaludy ez énekben felidézi a távoli tájak s az ott tartózkodó kedves képét, mint Petrarca a canzone V. szakaszában.

A 103. dal jeligéje:

Or, che 'l ciel e la terra, e 'l vento tace,
E le fere, e gli augelli il sonno affrena,
Notte 'l carro stellato in giro mena,
E nel suo letto il mar senz' onda giace;

A 113. sonetto (P. I.) négy első sora.

V. ö. ezekkel a dal első sorait:

Vizen, földön, és az Égben
Minden hang elenyészett,
Néma csendes békességben
Szendereg a természet;

A dal így folytatja:

Csak én szegény! nem alhatom: —
A bú tépi keblemet.

A sonetto így: Vegghio, penso, ardo, piango;

A 104. dal jeligéje:

Nel dolce tempo della prima etade,
Che nascer vide ed ancor quasi in erba
La fera voglia che per mio mal crebbe;

Az I. canzone (P. I.) három első sora. — Kisfaludy is hivatkozik szabadságának idejére, midőn a szerelmet még nem ismerte.

A 105. dal jeligéje:

L' alto signor, dinanzi a cui non vale
Nasconder nè fuggir nè far difesa.

A 183. sonetto (P. I.) első két sora. V. ö. ezekkel a dal e sorait:

Rettenetes fejedelem,
A ki ellen nincs védelem.

A 107. dal jeligióje:

Leggiadria singulare e pellegrina.

A 159. sonetto (P. I.) 5. sora. E sonetto Laura bájainak dícsérete, mint a dal Lizáé, de fordulataik közt nincs hasonlóság.

A 110. dal jeligióje:

I' nol posso ridir, che nol comprendo;
Da ta' due luci è l'intelletto offeso,
E di tanta dolcezza oppresso, e stanco.

A 146. sonetto (P. I.) utolsó sorai. Kisfaludy is a «lelkes tekintetről» szól, mely «kikergette nyugalmanak öléből» s melyet leírni nem bir.

A XII. Ének jeligióje:

Così mi vivo e così avvolge, e spiega
Lo stame della vita che m'è data,
Questa sola fra noi del ciel Sirena.

A 115. sonetto (P. I.) utolsó sorai. Ez ének inkább más sonettokra emlékeztet, például a 90-ikre, melyben több antithesis van összehalmazva.

A 112. dal jeligióje:

In questi pensier, lasso,
Notte, e di tien mi il signor nostro, Amore.

A 76. sonetto (P. I.) befejezése. V. ö. ezzel a dal e sorait:

Ezek azon gondolatok,
A mellyekkel én múltatok,
Ámor adgya ezeket,

Vessük még össze a dal e sorait:

Itt ült, ott járt, ott nevetett
Itten színe változott;
Itt rám kegyes szemet vetett,
Büszke s gőgös volt amott;
Ott játszott, itt gondolkodott,
Ott énekelt, s fohászkodott,

a sonetto e fordulataival:

Qui tutta umile e qui la vidi altera ;
Or vestirsi onestate or leggiadria ;
Qui canto dolcemente e qui s'assise ;
... e qui sorrise ;

Qui cangiò il viso. (R. 72. l.)

A 113. dal jeligéje :

Che farei dunque gli occhi suoi guardando ?

A 77. sonetto (P. I.) utolsó sora.

V. ö. ezzel a dal e sorait :

Óh ! hát ha lángtekintetét
Szinről színre láthatnám ?

A 117. dal jeligéje :

Che fai alma ? che pensi ? avrem mai pace ?
Avrem mai tregna ? od avrem guerra eterna ?

A 99. sonetto (P. I.) első két sora. V. ö. ezekkel a dal e sorait :

Hová merülsz, beteg elme ?
A sziv sorsát fontolod ? —
Valóban az ! — Lessz-e hát már
Valahára békesség ?
Mikor lesz már csendesség ? —

E sonetto a költő párbeszéde saját lelkével. Kisfaludy a párbeszéd formáját elhagyván, elméjéhez intéz olynemű kérdéseket, minőket Petrarca a lélekhez.

A 118. dal jeligéje :

Vaghe faville, angeliche, beatrici.
Della mia vita, ove 'l piacer s'accende
Che dolcemente mi consuma, e strugge ;

A VII. canzone III. szakaszának 7., 8. s 9. sorai. — V. ö. ezekkel a dal e sorait :

S a két szem, mely szép képében
Két csillagként tündöklő,
A szívnek mély fenekében
Melly édesen öldöklő ! —

A 119. dal jeligéje:

Lasso! così m'è scorso
Lo mio dolce soccorso.

A X. canzone (P. I.) harmadik szakaszának két utolsó sora.
Vessük össze ezekkel a dal végét:

De hajh! ezt is megtagadá,
Ez enyhet is elragadá
A kemény sors én-tőlem, —

Vessük össze még a canzone kezdetét:

Se 'l pensier che mi strugge,
Com'è pungente e saldo,
Cosi vestisse, d'un color conforme,

a dal kezdetével:

Ha nyelvem olly gazdag volna,
Hogy szóval kiejthetném,
A mit elmém meggondolna,
És elénekelhetném.

A XIII. ének jeligéje:

Stiamo, Amor, a veder la gloria nostra,
Cose sopra natura altere e nove:

A 140. sonetto (P. I.) első két sora. — Mint Imre is megjegyzi, a XIII. éneknek csupán kezdete egyezik a sonetto kezdetével (Állj meg Ámor! szemlélgessük — kellemeit).

A 123. dal jeligéje:

Ma qual suon poria mai salir tant' alto?

A XVI. sonetto (P. I.) 11. sora. Különben a dal inkább a 134-ik sonettora (P. I.) emlékeztet. Itt Petrarca azt mondja, hogy Scipionak és Laurának közös a sorsa, mivel mind a kettejüket középszerű költők dicsőítették, amazzt *Ennius gyalultatlan énekével*, emezt Petrarca. Kisfaludy pedig azt mondja, hogy nincs oly nyelv, mely elérhetné «imádottja felségét», még a legnagyobb költők is *Enniusok* volnának, ha Múzsák «őt írná». S így nem áll az, mit Rényi mond, hogy Kisfaludy «Enniust Petrarca ellenében többre becsüli, s mintegy a Virgil és Homer fölött álló példánynyá nagyítja». (87. l.)

A 127. dal jeligéje:

Qui mi sto solo!

A 78. sonetto (P. I.) ötödik sorából való.

Tartalomra van hasonlóság a dal s a sonetto között. Petrarca is lelkének «lankadt alélását» festi, mely a magányban erőt vesz rajta s végül arra vagyis inkább azokra gondol, kik «önmagának visszaadhatnák».

A 130. dal jeligéje:

E la ragione è morta,
Che tenea 'l freno.

A VIII. canzone (P. I.) II. szakaszából való.

V. ö. ezzel a dal kezdetét:

Ámor fejem mint megcsalá!
Hol agyamnak veleje?

A 134. dal jeligéje:

Un più gentile
Stato del mio non è sotto la luna:
Sì dolce è del mio amaro la radice.

A 174. sonetto (P. I.) befejezése. Kisfaludy is azt mondja, hogy szereti «szíve kinnyát», mert «a kinom hiszen ő, Az imádott öldöklő».

A XV. ének jeligéje:

O soave contrada; o puro fiume,
Che bagni 'l suo bel viso, e gli occhi chiari,
E prendi qualità dal vivo lume;
Quanto v' invidia gli atti onesti e cari!

A III. sonetto (P. I.) 9—12. sorai. V. ö. az idézet utolsó sorát az ének e soraival:

Mint irigylem szerencsétek
Hogy őt érinthetitek! —

Kisfaludy ép úgy mint Petrarca irigyli mind azon tárgyakat és helyeket, melyeket Laura valami módon érintett.

A 149. dal jeligéje:

Ricco, e povero in un punto.

A 149. sonetto (P. I.) 6. sorából. A dal első sorában megtaláljuk a «ricco»-t és «povero»-t, különben nincs hasonlóság a két költemény között.

A 152. dal jeligeje:

Per tutto questo, Amor non mi sprigiona.

A 69. sonetto (P. I.) 7. sora. V. ö. ezzel a dal e sorait:

Ámor rajtam nem tágitott;
Ennek hordom lánczát még, —

A 153. dal jeligeje:

Non era l'andar suo cosa mortale
Ma d'angelica forma, e le parole
Sonavan altro, che pur voce umana.
Uno spirto celeste, un vivo Sole
Fu quel ch'i' vidi.

A 61-ik sonetto (P. I.) második feléből. Petrarca felidézi Laura képét abból az időből, mikor iránta szerelemre gyuladt. Kisfaludy is az első megpillantás emlékével foglalkozik, de más fordulatokban s más befejezést adva dalának.

A 160. dal jeligeje:

Quanta dolcezza unquanco
Fu in cor d'avventurosi amanti, accolta
Tutta in un loco, a quel ch' i' sento è nulla.

A VII. canzone (P. I.) 4. szakaszának első három sora. E sorok tartalmát variálja az egész dal.

A 161. dal jeligeje:

Così lasso, talor vo cercand' io,
Donna, quant' è possibile, in altrui
La desiata vostra forma vera.

A XII. sonetto (P. I.) befejezése. Vessük össze ezzel a dal elejét:

Minden szépben szépségének
Nyomozom vonásait;
Minden képen az övének
Keresgélem bájait.

A 162. dal jeligeje:

Esser non può giammai così com' era.

A XVII. sonetto (P. I.) 8. sora. V. ö. ezzel a dal e sorait:

Úgy, a mint volt ...
Soha nem is lehet már.

A 163. dal jeligéje:

Ingrata lingua, già perà non ~~ai~~ hai
Renduto onor, —

A 34. sonetto (P. I.) 3-ik s 4-ik sorából. Vessük össze ezekkel a dal e sorait:

Oh! nyomorúltt buta nyelv te,
... elmémnek becsületet,
Eleget nem adátok, —

Kisfaludy e dalban nyelvét korholja, hogy nem szerzett elméjének becsületet s szívének szeretetet, ép úgy, mint Petrarca a sonetto első felében.

A 169. dal jeligéje:

Se non fosse mie stelle, i' pur dovrei
Al fonte di pietà trovar mercede.

A 151. sonetto (P. I.) 7. s 8. sorai. V. ö. ezekkel a dal e sorait:

Sajnálod te szerelmemet,
Szeretnél te, ha lehetne,
Csak sorsomat vádolom.

A 171. dal jeligéje:

Lasso, che son? che fui?
La vita il fin, e 'l di loda la sera.

Az I. canzone II. szakaszának 10. s 11. sorai. V. ö. ezekkel a dal e sorait:

Ki voltam én, hajh! ez előtt? —
S ki vagyok most? Egészen más,
Csak midőn már végét érjük,
Akkor, s előbb ne dicsérjük
Örömünket, kedvünket,
Szerencsénket, éltünket.

A 179. dal jeligéje:

Allor che fulminato, e morto giacque
Il mio sperar, che troppo alto montava.

Az I. canzone (P. I.) III. szakaszának 12. s 13. sorai. V. ö. ezekkel a dal e sorait:

S fellengő szép reményimet
Tekintete leverte.

A XIX. ének jeligéje;

Da questi Magi trasformato fui.

A 159. sonetto (P. I.) utolsó sora. V. ö. ezzel az ének utolsó versszakának e sorait:

Ezek azok — a bűbájok,
Kik engem meggyőzőének.

V. ö. még az ének első két sorát:

Kellemek, a millyeneket
Csak egyszer ad a bölcs ég;

A sonetto kezdetével:

Grazie ch' a pochi 'l ciel largo destina;

Továbbá v. ö. a hatodik versszak e sorait:

Tekintet, melly ...
Az éjt megvilágítná,
S felderítné tűzével.

A sonetto e fordulataival:

E que' begli occhi,
Possenti a rischiarar abisso e notti.

Továbbá a 15. versszak e sorait:

S a testektől a lelkeket
Bájjoddal elválasztod.

A sonetto e szavaival:

E torre l'alme a' corpi;

Végre v. ö. a 19. versszak e fordulatát

Ének
Melly leszáll a szív mélyére,

a sonetto e szavaival:

E 'l cantar che nell' anima si sente.

Az 182. dal jeligéje:

O sacro, avventuroso, e dolce loco!

A 185. sonetto utolsó sora. Így nevezi Petrarca a dombot, melyet Laura fölkeresni szokott. Kisfaludy is «a tündér lakóhelyével» foglalkozik.

A 189. dal jeligéje:

Non spero del mio affanno aver mai posa
Infìn ch'i mi disosso, e snervo, e spolpo.

A 143. sonetto (P. I.) 9. s 10. sorai. V. ö. ezekkel a dal végét:

De hiába fohászkodom,
Haszontalan rimánykodom:
A halál lesz oltalmam,
S csak a sirban nyugalmam.

A 190. dal jeligéje:

Nel cominciar credia
Trovar parlando al mio ardente desire
Qualche breve riposo, e qualche tregua.
Questa speranza ardire
Mi porse a ragionar quel ch' i' sentia.

A VIII. canzone (P. I.) II. szakaszának első öt sora. —
V. ö. ezekkel a dal első sorait:

A vad szívet irgalomra,
S tán szerelemre birom,
És szert teszek nyugalomra,
Ha érzelmim leirom:
Nyomorultt! így gondolkoztam;
S irtam e bús verseket.

A 192. dal jeligéje:

Quel vago impallidir che 'l dolce riso
D'un amorosa nebbia ricoperse.

A 84. sonetto (P. I.) első két sora. — V. ö. ezekkel a dal végét:

S mint a köd az ég tisztáját,
Úgy borította szép orcáját
Egy lankadó halványság —
Mi ez, ha nem kívánság?

A 193. dal jeligióje:

Ma in quel ch' io scerna,
A' suoi begli occhi il mal nostro non piace.

A 99. sonetto (P. I.) 3-ik sorának fele s 4. sora.

Akárhogy van, de kinaim
Nincsenek már kedvére,

A 194. dal jeligióje:

Nè pero trovo ancor guerra finita,
Nè tranquillo ogni stato del cor mio;
Chè più m' arde il desio,
Quanto più la speranza m'assicura.

A VI. ballata (P. I.) négy utolsó sora. Petrarca úgy veszi észre, mintha Ámor pártját fogná, mintha Laurája irgalmasabb volna iránta. De még nem mer bízni, szívében még nincs béke. Kisfaludy már biztosabban hiszi, hogy Amor szökött a kedves szívébe, csakhogy nem tudja, hogy kit szeret ez, s ezért nincs még békesség szívében.

A ~~169~~ dal jeligióje:

¹⁹⁶
Per tutto ciò la mente non s'acqueta
Rompendo 'l duol, che 'n lei s'accoglie, e stagna:
Ch' à gran speranza uom misero non crede.

A 99. sonetto (P. I.) befejezése. Vessük össze ezzel a dal kezdetét:

Mind ez vissza nem adhattya
Még nyugalját lelkemnek;
Mind ez meg nem gyógyithattya
Nyavalyáját szívemnek.

A 197. dal jeligióje:

Per questi estremi duo contrarj, e misti
Or con voglie gelate, or con accese
Stassi così fra misera e felice.

A 121. sonetto (P. I.) 9., 10. s 11. sorai. Petrarca antithesiseinek megfelelnek Kisfaludynál a «rettegő remények s remélő félelmek».

A 198. dal jeligéje:

Parrà forse ad alcun, che 'n lodar quella
Ch' i adoro in terra, errante sia 'l mio stile,
Facendo lei sovr' ogni altra gentile,
Santa, saggia, leggiadra, onesta, e bella.

A 189. sonetto (P. I.) első négy sora. Kisfaludy is, mint Petrarca azon kezdi, hogy sokat mondott ugyan «kedves ellensége» szépségéről, de még sem mondott eleget. Mert «szót, színt» nem lelhetett.

A XXI. ének jeligéje:

Chiare, fresche, o dolci acque,
Ove le belle membra
Pose colei, che sola a me par donna:
Gentil ramo, ove piacque
(Con sospir mi rimembra)
A lei di fare al bel fianco colonna; —
Date udiienza insieme
Alle dolenti mie parole estreme.

A XI. canzone (P. I.) első szakaszából. — Petrarca a canzone e szakaszában megszólítja a patakot, melyben Laura fürdött, az ágot, melyhez támaszkodott, s a levegőt, melyen át Laura szemeit megpillantá. Az énekben is hasonló fordulokat találunk.

ANGYAL DÁVID.

PETŐFI «ÖRÜLT»-JÉNEK VERSALAKJA.

Sok vita tárgya volt az a kérdés: egyáltalán verses alakban van-e írva Petőfi *Örültje*, s ha igen, minő versforma lehet az? A Fischer-féle Petőfi-életrajznak erre vonatkozó véleménye csak tavaly is éles hangú vitát idézett elő, mely Kulcsár Endre és Jékey Aladár közt a Fővárosi Lapokban (1890: 61., 66., 72. és 77. sz.) folyt le.

Azt hiszszük, e kérdés a szakszerű rhythmikai elemzés előtt mai nap már nem maradhat kérdés. Megoldása a következő.

«Az örült» áll 90 sorból. Ebből egyelőre kirekesztendő

a hétszer külön sor gyanánt ismételt kaczagás («Hahaha»), melynek sorfaji jellege magából nem állapítható meg, hanem az egész költemény rhythmikai jellemétől függ (8, 23, 32, 43, 54, 61, 82. sor). Marad mint elemezendő 83 sor.

Ezek közül elvitázhatatlan jambusi sor van 32, ú. m. a 10, 11, 13, 17, 22, 25, 35, 36, 38, 39, 41, 42, 45, 47—50, 52, 53, 55—57, 59, 60, 63, 67, 77, 81, 84, 85, 88, 89. E 32 sor mindenesetre van oly tiszta jambus, mint Petőfinék 1846 körül írt jambusai általán, a mikor e nyugateurópai sorfajt nem írta többé azzal a merev szabályossággal, mint kezdőkori műveiben, az Athenæum költőinek befolyása alatt.

Épen úgy elvitázhatatlan anapæstus van 11 sor, ú. m. 2, 16, 29, 30, 62, 65, 68, 69, 71, 79, 80.

A 83 sor közül e 43-nak kimutatott tiszta sorfaji jellege már magában is megállapítaná azt, hogy e szabályosság nem lehet a véletlen műve s a költő a verses alakhoz hajlott; sőt megállapítaná azt is, hogy a költemény nagyobb részt emelkedő rhythmusokban mozog, s a két rokon sorfajon, a jambuson és anapæstuson alapúl. De végkép eldönti a kérdést az, hogy a rhythmikai tudomány ismer egy bizonyos vegyes sorfajt, az anapæstizált jambust, s a hátralevő sorok közül 30 ebbe a rovatba esik, ú. m. 4, 6, 7, 9, 12, 14, 18, 21, 24, 26, 27, 31, 34, 37, 40, 44, 46, 51, 58, 64, 66, 70, 72, 76, 78, 83, 86, 87.

E szerint a költemény zöméről, 83 sor közül 73-ról tisztán kimutatható, hogy emelkedő rhythmusokban van írva.

De vajjon úgy-e, hogy egyik sor jambus, a másik anapæstus, a harmadik megint jambus, a negyedik anapæstizált jambus, tehát úgy-e, hogy három sorfajból ugrál a költő minduntalan egyikről a másikra? Ez olyan önkényes és motiválatlan használata volna a különböző rhythmikai elemeknek, mely egészen példátlanúl állna irodalmunk történetében. Az megesik (épen Petőfinél is), hogy a költemény rhythmusneme szakaszonként változik, de hogy minden sorban más rhythmus-nembe csapjon, azt nem teszik költőink, s azért ez a megfejtés épen nem lenne elfogadható.

Az *örült* derekát nem három rhythmus-nem alkotja, soronként áthajigálva egymáson, hanem egyetlen sorfaj, t. i. épen az anapæstizált jambus, melynek e költeményben mind

a teljes jambusok, mind a teljes anapæstusok csak szélső változatai; amazok t. i. olyan jambusok, melyeknek egyetlen lába sem aprózódott anapæstussá, ezek pedig oly jambusok, melyekben minden láb anapæstussá gyorsult, s közbe esnek ama nagyszámú sorok, melyekben egy vagy több láb, hol ez, hol amaz, de nem valamennyi, anapæstizálódott.

Az «anapæstizált jambus» neve nem azt jelenti, mintha az ily sorokban a jambusi lábakat a rendes anapæstusi lábakkal kevernők össze, hiszen mind a kettő emelkedő ütem ugyan, de amaz $\frac{3}{8}$, ez pedig $\frac{4}{8}$ értékű. Csak arról van szó, hogy a jambusi sor egyes lábait feloldjuk, az egy rövid és egy hosszú szótag helyett két rövidet teszünk egy hosszúval; az ilyen anapæstus prozódiailag teljesen olyan, mint a rendes anapæstus (vv-), de rhythmikailag csak egy jambust ér, hangjegye nem , hanem .

Van ezenkívül a költeményben három sor valóságos daktylus (3, 15, 33) és egy sor daktylizált trochæus (5).

A még hátralevő hat sornak sornfaji jellege nem oly kétségtelenül világos. — Az 1., 28., 73. és 75. sorok spondeusok lévén, értékük önmagukban tekintve kevésbbé állapítható meg. A 75. sor azonban jobban hangzik ereszkedő rhythmusban olvasva, mint emelkedőben, természetesebb így: *Mint egy méregg   vált tenger*, mint így: *Mint egy méregg   v  lt tenger*; ezt tehát vesszük ereszked  nek a daktylizált troch  usok közé. A 73. sor viszont mint emelkedő tetszik jobban: *Mint egy m  zz   vált tenger*. A 28. sor: *Ezt is megcsaltam* körülbelül egyaránt volna mindkettőnek olvasható, de mivel a körülötte levő sorok rhythmus   mind emelkedő, természetsszerűleg ez is az. A legelső sor: *Mit h  borgattok*, önmagában olvasva, szintén elég jól hangzik, akár daktylice, akár anap  stice olvassuk (  sszevont thesisekkel), b  r mégis inkább a daktylushoz hajlik. A környező sorokból mind a két eset mellett hozhatni fel okokat. Hogy anap  stusnak vegy  k, a mellett az sz  l, hogy a második sor is anap  stus; de daktylusnak viszont azért s  m  thatjuk, mert e sor a másodikkal egyetemben   tl  b   daktylusnak hangzik, t  h  t a 2-ik sor is részt vehet a daktylikus benyomás erősítésében, a 3-ik sor is daktylus, valamint az 5-ik is. Alkalmasint j  l sejt  m, hogy

Petőfi e költeményt daktylikusan kezdte, mert hiszen a daktylusos sorok, ú. m. az 1, (és 2) 3, 5, 15, 33 a költemény elején csoportosúlnak, — és csak a költemény haladtával állapodott meg végleg az emelkedő sorokban.

Bonyodalmasabb a két hátralevő sor esete, melyeket a főntebbi sorfajok keretébe nem lehet könnyedén beleilleszteni. A 74. sor *De egy harmatcseppnyi belőled gyilkosabb* legjobban hasonlít az anapæstizált jambushoz, s mi annak is vesszünk; ez ellen csak az szól, hogy az *egy* posíciójánál fogva hosszú s Petőfinél nem tudunk arra másik esetet, hogy egy helyzeténél fogva hosszú szótagot rövidnek vett volna. Tekinthetjük a kérdést úgy is, hogy e sor a megfelelő ereszkedőből úgy alakult, hogy az egy szótagú anacrusis helyett két szótagú basist kapott, a melynek mértéke a költő tetszésétől függ. — Végre a legutolsó sor: *Levegőbe röptem . . . Hahaha!* — csak avval okoz nehézséget, hogy a kaczagás, mely másutt mind külön sorba van írva, itt a sor végére került; pedig a sor első része tiszta anapæstus, úgy hogy a három pont helyén pauzát tartva — s ilyen belső pauzás sorok akadnak olykor költőinknél, épen Petőfinél is — a hahota épen alkalmasan kerekíti ki a sor rhythmusát.

Ez utóbbi hat sor magyarázatát tarthatja bárki erőszakkoltnak, a többi biztosan megállapított 77 sor elég nyilvánvalóvá teszi az eredményt.

«Az örült» tehát határozottan *verses alakban van írva*; formája egy nyugoteurópai schéma: az *egyenetlen sorú szakozatlan és rímtelen anapæstizált jambus*. Az anapæstizált jambus alkotja nemcsak a költemény törzsét, hanem az egész költeményt. Mert — mint említve volt — a tiszta jambust és tiszta anapæstust is csak az anapæstizált jambus végleteinek kell e költeményben tekintenünk; továbbá a különben közönbös mértékű «Hahaha» is az uralkodó rhythmushoz alkalmazkodik, úgy hogy a 90 sorból 84 tisztán anapæstizált jambus; végül pedig a hat többi sor, mely daktylizált trochæus, szintén rokon az uralkodó rhythmussal, sőt annak a változata ez is oly módon, hogy a többiben meglevő ütemelőző e hat sorban el van hagyva. A daktylikus és anapæstikus sorok ily látszatos összekeverése irodalmunkban sem példátlan és megfejtése egyszerűen az, hogy a költő az egyik sort ütemelőző-

vel írta, a másikat a nélkül. Petőfi is megtette ezt másutt is, pl. a *Helység kalapácsában*.

A rhythmikai tagolás mutatványául álljon itt néhány sor.

De mit | kaczagok | mint a | bolond ;
 Hisz sir|nom kellene,
 Sirat|ni, hogy olly | gonosz a | világ.
 Az isten is | felhő | szemével
 Gyakran | sirat|ja, hogy | megalkotá,
 De mit | használ | az ég | könnyűje is?
 A föld|re hull, | a ron|da föld|re,
 Hol az em|berek | lábbal | tipor|ják,
 S mi lesz | belő|le,
 Az ég | könnyéből? Sár.
 Hahaha!

Így megy a többi is, egész szabályosan.

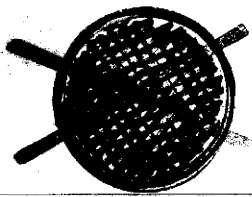
A jambus amaz aprózása (anapæstizálása) korántsem oly ritka dolog, mint azok gondolnák, kik csak a négy sorfaj rendes alakjaihoz vannak szokva. Mellőzve a görög és latin költészetet, hol a jambusnak nemcsak anapæstizálása, hanem sok egyéb változtatása is egészen közönséges szokás volt s a német és angol verstechnikát, honnan e divat hozzánk is eljutott: épen a mi költészetünkben is meglehetősen múltja van e sorfajnak és sokan írták már Kazinczytól kezdve, ki a vegyes színezetű formákat nagyon kedvelte. Némelyek a görög jambusokat utánozták vele, mások a német Knittel-verset és Heine modorát s ismét mások az angol és skót balladák ütem-aprózásait. Oly tökéletes versművész is, mint Arany János, él e szabálytalannak látszó verselő móddal. Ismert példák nála: *A walesi bárdok* és a *Sir Patrick Spens*, hol a jambusok aprózása még kevésszer fordul elő (Vän-ë ött | folyó | és föld|je jó | Lëgë|lő in fű | kövér; aztán: O hol | káp|ok egy | jó ten|gerészt); sűrűbben anapæstizál: *Az ördög elvitte a finánczot*. Hasonló esetek vannak Lévaýnál, Heine, Burns darabjainak s angol és skót balladák fordításaiban. De Petőfire legilletékesebb analogia maga Petőfi, a ki fejlődésének egy időszakában különös előszeretettel művelte az anapæstizált jambust. 1846 elejére esik ez időszak, akkor kelt *Az örült* is. Lapozzuk át *Az örültet* követő sötét és bizarr hangulatú versikéket, melyeket

Az űrülttel egy helyen, egy időtájban és egy kedélyállapotban írt: e versek közül vagy negyven darab külső formára nézve szakasztott mása *Az űrültnek*, — mindegyik anapæstizált jambussal mérhető. És ez nem az egyetlen eset, hogy Petőfi valamely versformát fölkapott és egy ideig állandóan abban verselt. Alig félévvel *Az űrült* előtt szintén vagy negyven darabot írt Petőfi egymásután egy formában. (L. a Mednyánszky Bertához szóló dalokat.) Íme egy *Az űrült* testvérei közül:

A férj | hazajő | betegen.
 Hű nője orvostért
 Megy hirtelen.
 Miként | siet | az istenért!
 Az orvostól | mindent | remél,
 Azért | rohan érte mint | a szél,
 Oly gyorsan azért | keresi föl . . .
 Jól tudja, az orvos gyakran öl.

E negyven darab versnek a formája semmivel sem különb *Az űrült*nél s ugyancsak csodálatos véletlen volna, ha Petőfi mind csupa szabálytalan verseknek akarta volna őket írni s mégis mind úgy kerültek ki tollából, hogy csak épen anapæstizált jambussal lehet őket mérni valamennyit, és semmi más versalakkal, sem trochæussal, sem daktylussal, sem daktylizált trochæussal, sem magyaros ütemekkel. E szerint az afféle igen laikus észrevétel, hogy ilyen módon minden prózát lábakra lehet szedni, — magától elesik. Mi e sorok mérésére nem szedjük elő a verslábak ama hosszú és henye jegyzékét, melyet a régi metrikusok állítottak össze s verstanaink még ma is híven ismételnék. Szerintünk e vers jambus, melynek egyes ütemeit a költő aprózza.

Kétségtelen, hogy e versalak a szabad forma benyomását teszi ránk, mit csak fokoz az, ha — mint *Az űrült*ben is — mellőzve van a rím, a strophikus tagoltság és a sorok egyenlősége; de mindez nem másítja meg a dolgot. S elfogultság nélkül mondhatjuk, hogy szerencsés gondolat volt Petőfitől *Az űrült*ben azt a majdnem összetört formát választania. E nyugtalan, szeszélyes és szabad aprózású rhythmus, a mely — stropa-szerkezet, rímek és egyenlő sorméret híján — mintegy középen látszik állani a vers és a próza közt, — ez

összekúszt idom nagyon talál az örült kiszámíthatatlan lelki-állapotához és rhapszodikus beszédéhez.

Végül, ha tudjuk azt, minő hatás alatt írta Petőfi a *Felhőket*, tisztában lehetünk azon külföldi forrás felől is, honnan e versformát — bár magyar előzmények után — kölcsönözte.

A tavaly lefolyt vitában tehát lényegileg Kulcsár Endrének volt igaza s egyáltalán azoknak van igazuk, kik *Az örültet* nem prózának, hanem valóságos versnek tekintik. Kulcsár úgy találta, hogy e költemény formája a jambus, mely sűrűn van tarkázva anapæstus-lábakkal. E meghatározás nem egészen szabatos, a főtebbiek szerint; de eléggé megközelíti az igazságot. Oda azonban már nem követhetni Kulcsárt, a hol nemcsak anapæstusokat, hanem choriambusokat is szólít segítségül. Szerintünk nem ez a tagolás, hogy Nagy mün|kábā vāgyök | sĕtĕk (tehát anapæstizált és choriambizált jambus), hanem ez a pontos tagolás: Nagy mün|kábā vā|gyök sĕ|tĕk (tehát daktylikus sor, melynek jogosultságát az anapæstikusok közt, főtebb igazoltuk). A jambusi sorok lábainak choriambusra való aprózása nálunk csakhamar lehetetlennek bizonyult s még az ó-klasszikai iskola bölcsőkorában lemondtak róla. A choriambus emlegetésével arra a vádra is könnyen okot adunk, hogy a magyarázat kedvéért önkényesen szölongatjuk elő a legkülönbözőbb verslábakat. Kulcsár ott is túllő a célon, a mint *Az örült*ben sorról-sorra mutatja ki, hogy az illető helyen a tartalom épen azt a soralakot kívánta, mely ott van; e fejtegetéseiben igen sok az erőszakolt symbolismus.

Jékeynek az a véleménye, hogy «*Az örült* se nem próza, se nem mértékes vers. Mind a kettőnél több, Petőfi lángszellemének lyrai bravourja. A rhapszodikus exaltatio netovábbja, a formai nyűg békói nélkül, egyedül a gondolatrhythmus zengő szárnyain». Más szóval: Petőfi e költeményben remekelt, a szavak zenéjéről lemondott s a gondolatok zenéjéből szőtt egy szellemibb versformát, melyben a taktusokat csak a gondolatok rhythmusa jelzi. Tény, hogy a költő mintegy zenévé tudja olvasztani a gondolatokat, — de az nem *Az örült* kizárólagos tulajdona, hanem minden lyrai költeménynek szükséges föltétele, maga a lyricum. S a gondolatok e zenéje nagyon megfér a mértékkel is, noha el lehet

nélküle is. Az is tény, hogy *Az Őrült*-ben a sorok hosszát a lehető határokon belől nem valamely rhythmikai elv, hanem többnyire a mondatok terjedelme szabja meg s így a gondolat lüktetésének erős idomító hatása mutatkozik itt a külső formára; de *Az Őrült*-ben a gondolatrhythmus nem nyilatkozik élesebben, mint száz más költeményben, melyek mértékkel is bírnak, általán e költeményt nem is szokták a gondolatrhythmus klasszikus mintái közt idézni; végül pedig a gondolatrhythmusból hogyan magyarázható ki az a sok tiszta jambus e költeményben?

Ha Jékey a gondolatrhythmusban fedezi föl e költemény formáját, Fischer Sándor arra a következtetésre jut, hogy *Az Őrült*-nek egyetlen formai jele a stropha-szerkezet, de egyenlő mennyiségű sorokról, megfelelő méretekről itt szó sem lehet. Mintha száz meg száz egyenetlen sorú, szakozatlan és rímtelen jambust nem találnánk a magyar költészetben Vörösmartynál, Garaynál, Tompánál, Petőfinél és Aranyánál, melyek azért mind valóságos versek. A strophikus tagoltságra csak emlékeztet e költeményben valami, t. i. a hahota refrainszerű ismétlődése, meg a gondolatsorok újabb és újabb fordulatai. Fischer és magyar fordítója még az ellen a naiv «vád» ellen is védik Petőfit, mely szerint *Az Őrült* nem költemény és pedig azért, mert nincs mértékben írva. Nem emlékszünk, hogy *Az Őrült* költemény voltát illetékes oldalról ez okon megtagadták volna, noha talán formátlannak találták is. Sajátságos egyébiránt, hogy mind Fischer, mind Jékey valami tüneményszerű genialitást látnak abban, hogy Petőfi *Az Őrült*-ben egyáltalán minden versformának fittyet hányt. Hogy ezt a genialitást Petőfi nem követte el, az a főttebbi fejtegetésekből talán eléggé kitetszik.

NÉGYESY LÁSZLÓ

Bibliothèque de la Compagnie de Jésus. Première partie: Bibliographie, par les Pères Augustin et Aloys de Backer. Seconde partie: Histoire, par le Père Auguste Carayon. Nouvelle édition, par Carlos Sommervogel, S. J. strasbourgeois, publiée par la Province de Belgique. Bibliographie, tome I. Abad—Boujart. Bruxelles et Paris, 1890. — Ln. 4-r. XVIII + 1928 + Addenda et errata, XII lap.

A Jézus társasága, céljai megvalósítása végett, kezdettől fogva fegyverül forgatta a pennát. Maga az alapító, a mellett hogy erősen ajánlotta társainak az irodalmi tevékenységet, személyesen járt elől jó példával. Ő a szerzője a rend kiadásában megjelent legelső műnek, mely Frusius András fordításában *Exercitia Spiritualia* cím alatt Rómában, 1548-ban látott napvilágot; a spanyol eredeti csak az alapító halála után 16 esztendővel jelent meg (*Exercicios Spirituales del P. Ignacio de Loyola*). Másik művét (*Constituciones Societatis Jesu. Romæ, 1558*) P. Polancus fordította latinra. Mind a kettőből hiteles szövegül a latint fogadták el.*

Nálunk a jezsuita rendnek szintén még első föllépésével kapcsolatos a sajtó fölkarolása. Az ellenreformáció, fészkeben keresi föl ellenségét, s nemzeti nyelven kél vele versenyre. 1577-ben a bécsi jezsuita sajtót és fölszerelését átszállítják Nagyszombatba, a végett, hogy a katolikusoknak is legyen legalább egy nyomdájuk Magyarországon.

A rend szervezete és célja magyarázza meg, hogy a Jézus társasága mindenütt nagy irodalmi munkásságot fejt ki, mely még nagyobbnak tetszik, ha csupán a könyvczímeket vesszük számba. Mert a jezsuiták minden téren mindenk fölé helyezik azt, hogy hatást gyakoroljanak. Templomaik berendezése, egész művészetük theatralis, a mint ezt a szentbenedekrendiek már a múlt században megfigyelték s megállapították. Irodalmukban ugyanily irány sugallta azt az eszmét, hogy a nehezen kezelhető foliáns alakot előbb a 4-rét, később, a XVII. század végétől fogva a 12- vagy éppen 16-rétű könyvekkel váltsák fel. Ez a formatum-változtatás arra célzott, hogy műveiket elterjeszszék, olvastassák, hogy hatást érjenek el velök. Ezért ejtik el a foliánst, ezért hozzák be a 16-rétet és pedig, tudós, nagy gyűjtőművek kivételével, egyéb irodalmi termékeiknél oly általánosan, hogy oly könyvtárakon, melyekben túlnyomó az apró könyvecske, menten fölismerhető a jezsuita provenientia.

* De Backer: *Bibliothèque des écrivains de la Cie de Jésus. Liège, 1859. V. 447. 448. 453.*

A Jézus társaságának irodalmi művei megsokasodván, magok a rend tagjai által vétetnek lajstromra. Ribadeneira Péter már 1602-ben, majd Schott, Alegambe, Southwell, Caballero írják össze több-kevesebb alapossággal a jezsuita szellem gyümölcseit. Kezdetleges művek ezek, melyek, mint a korukbeli bibliographiák általán, nem felelnek meg az újabb tudomány kívánalmainak. E részben az első számbavehető munka a két De Backer munkája, mely első kiadásban 1853—1861-ig, hét kötetben, — második kiadásban 1869—1876-ig, harmadik, Sommervogel által bővített kiadásban ezuttal jelent meg.

De Backerék könyvészeti nézeteiket az első kiadás előszavában ekkép adják tudtunkra: «A modern könyvészet azt követeli, hogy a címeket az eredeti nyelven tegyük közzé, legalább abban az esetben, ha az illető könyvek európai nyelveken írvák; hogy a kiadások gondosan megjelöltesse; hogy a füzetek ép úgy véssenek föl, mint a nagyszabású művek. Elvárja továbbá a könyvek történelmének s azon theologiai és irodalmi vitáknak közlését, melyeket földízték; ellenben a szerzők életének leírását az életrajzi szótárakra utalja. E feladat megoldása végett, szükséges volt átalakítani, tökéletesbítni azt a munkát, melyet elődeink reánk hagytak, szükséges volt felhasználni a világ összes egyetemes és nemzeti bibliographiáit. Mert ugyan van-e ország, hol e szerzet ne alapított volna missiókat és collegiumokat? s csaknem mindenütt hasznos kiadványok jelölik működését.»

Ez a programm úgy De Backeréknél, mint Sommervogelnél érvényben van, s így az utóbbi saját magát is megdicséri, midőn a jelen kiadás előszavában így ír: «De Backer a legjobb könyvészeti munkákkal mérköző tekintélyre emelkedett, s e nemből legkülönb munkává lett».

Ehhez az állításhoz azonban sok szó fér. Minek mérnénk össze De Backert és Sommervogelt a külföldi legelső bibliographusokkal, holott határozottan hátrányban vannak, ha csak a mi kis irodalmunkat vesszük is észbe.

A magyar tudományos könyvészet Szabó Károly óta azon a fáradságos, de kétségkívül helyes úton halad, hogy az eredeti példányokról veszi a czímmásokat, még pedig a könyvtár megjelölésével, a hol az illető művek találhatóak.

De Backer és Sommervogel ellenben első sorban másodkézből dolgoznak, könyvlajstromok, feldolgozott művek, írók életrajzai stb. után. De Backerék néhány ország könyvtárait meglátogatták ugyan, de kutatásuk, Sommervogel szerint is, csak futólagos szemle volt.

De Backeréknek mentségökre szolgál, a mit az első kiadás bevezetésében adnak elő: «kétségkívül — írják — nehéz

és fáradságos feladatra vállalkoztunk; nagy nehézséget okozott a nyelvek különbözősége, az írók nagy száma, meg a szerencsétlenség, melynek áldozata lett a rend, s mely maga után vonta könyv- és levéltárainak szétszórását.»

De ez csak mentség, s a mi a két De Backernek modern könyvészeti szempontból véve úttörő művében mentségül fogadható el: az újabb feldolgozóra semmi szín alatt sem terjedhet ki.

A már De Backer által is használt Czwitinger, Katona, valamint a nagyon megbízhatatlan Horányin és Stoegeren kívül, Sommervogel Szabó Károly és Petrik Géza magyar könyvészeti műveit is fölhasználta. Igaz, hogy későn jutott új forrásaihoz, úgy hogy ezek adatai a szövegbe csak a 47-dik ívtől fogva, tehát jobbára a pótlékba kerültek; de így is sok anyaggal bővíthette művét, s még többel bővíthette volna, ha pontosabban nézi át. De például Balogh Jánosnak Petrik-nél (I. 171) közlött két műve közül egyiket sem vette föl, se a szövegbe, se a pótlékba.

Senki sem fogja azonban azt állíthatni, hogy az említett két mű kimerítné a magyarhoni jezsuita-irodalmat. S részemről — hogy a dolog érdemére menjek — valóban nem értem, miként lehetséges az, hogy egy jezsuita író, ki úgy előbbi művében * mint a mostaniban, a rend generalisának pártfogására hivatkozhat: midőn saját rendjök összes irodalmi multjának feltüntetésére vállalkozik, a könyvészet mai állása mellett beéri azzal, hogy pusztán csak kézikönyveket és katalógusokat használ föl oly országok irodalmára vonatkozólag is, melyekben a jezsuita rend egykor eminens szerepet vitt. Magyarországon például, nemcsak hogy maga személyesen nem fordult meg, de még arról sem gondoskodott — bár generalisa révén bizvást megtehetette volna — hogy legalább egy megbízható gyűjtője legyen.

S ha már Magyarországot kicsinyelte is a rend szempontjából, hogyan hanyagolhatta el Lengyelországot, melynek történetében s egész szellemi életében akkora szerepet vitt a jezsuita rend mint sehol másutt. A két De Backer, P. Brown galliciai provincialisnak katalógusokból szerkesztett lajstromait használta fel a lengyel jezsuita-irodalomra; P. Sommervogel Pater Arndt közleményeit. De mind ez nem elég azon roppant irodalom megismertetésére. Krakkó, Czes-

* Si mon livre a quelque valeur aux yeux des érudits, il la doit en grande partie à cette confraternité littéraire, qui, de tous temps, a fait la force des Ordres religieux et que les persécutions rendent plus étroite. — Dictionnaire des ouvrages anonymes et pseudonymes, publiés par des religieux de la Compagnie de Jésus, depuis sa fondation jusqu'à nos jours. Par Carlos Sommervogel, S. J. strasbourgeois. Paris, 1884. Avertissement, p. III.

tochowa, Varsó és főképp Wilna könyvtáraiban tett huzamos bűvárkodás nélkül nem lehet a lengyel jezsuita-bibliographiát önmagához méltóan feltüntetni. A wilnai császári nyilvános könyvtárban van egyesítve Észak-Lengyelország eltörölt zárdáinak összes könyvkészlete, s részemről legalább, Jesuiticákban a wilnainál gazdagabb könyvtárat sohasem láttam.

Miként Lengyelország, úgy hazánk is terra incognita Sommervogel előtt, miből az következik, hogy ennek az országnak a termékeit sem írhatja le pontosan. Szerzőnk szerint Jászberény Erdélyben (Jaszbereni, Transylvanie, p. 877), Hainburg Magyarországon (Hainbourg, Hongrie, p. 1400), Fiume Illyriában (Fiume, Illyrie, p. 897) lenne.

Helyneveinket Sommervogel mintaszerűen torzítja. Ágoston Péter, például, ki Szent-Léleken született, ő szerinte «né a Celeszki en Transylvanie» (p. 73). Abracadabrái közül elég legyen fölemlíteni, hogy nála Csallóköz annyi mint Csaloköcz (p. 1824), Czíkó a. m. Cziki (p. 1818), Fülel a. m. Filekt (p. 289), Hradna a. m. Hraden (p. 105. 106), Radnót és Szék a. m. Radnosi et Siek (p. 850), Túrócz a. m. Turocsi (p. 1824), stb.

Szerzőnk Stoegertől (Scriptores provinciae Austriacae Societatis Jesu. I. 20.) e sorokat: «Joannes Balogh, Transylvanus, *Udvarhelyini* natus» etc. — így veszi át: «Jean Balogh, naquit à *Udvarhelyini* (Transylvanie)», a mi épen olyan, mintha például Lactantiust *Lactantii* vezérszó alatt közölné, mert hiszen összes művei címlapján ez áll: Lactantii Opera omnia.

Helyneveink egyébként Sommervogelnál jobbra németek, mint pl. Raab, Martinsberg près Raab, Presbourg, Kaschau, Rosenau, Neusol, Gran, Comorn, Tyrnau, Erlau, Stuhlweissenbourg, Fünfkirchen, még Trencsén is Trentschin (790. l.).

Ez még annyira a mennyire menthető a külföldön bevett közszokás, a források stb. által, bár pl. Zágrábnak francziás neve Zagrabie, kiadványai «Zagrabiae» jelzetűek, s így még is csak inkább a Z betűnél kellett volna beosztania a collegiumot semmint a német Agram vezérszó alatt.

A németesített helynevek közlésében sincs nála semmi rendszer. Így Kolozsvár hol Clausembourg, hol Klausenbourg (p. 1508), hol Klausenbourg (p. 1400, 1818), egyszer meg Kolosvar (p. 788); a mely ingadozás nyilván mutatja a szerző abszolút tájékozatlanságát saját közleményei értelmére nézve. Nála Lócse Leutschin (p. 1852), Kőszeg Grüns (p. 471), a mi két x-i nyelven van, Gönczczel is összetéveszthető, holott Güns-öt, Leutschin helyett Leutschau-t kellett volna írnia, ha már germanizál. Selmech Schemnitz néven szerepel, de már Adami Jánosnál, ki Selmechen született 1738-ban, Chemnitz (p. 50),

a mely város Szászországban van. Ugyanilyen az az adata, mely szerint Árvai György, ki mint szepesváraljai házfőnök halt meg 1759-ben: «(il) mourut dans la mission de Zipo» (p. 594). Stoegernél láthatta ugyan (I. 15), hogy Árvai «obiit Scepusii»; még is inkább torzítja a Zips-et Zipo-ra.

Midőn e művet kezembe vettem, gondosan egybe kívántam vetni saját jegyzeteimmal, hogy majd azokból közlöm az esetleges pótlásokat. Így jegyeztem ki a következő adalékokat:

Adami Mihály: Ungarische Sprachkunst. Wien, 1760. (2-ik kiadása 1763.)

J. Augustinus: Brevis notitia. Tyrnaviæ, 1725-diki kiadása is van (a sárengrádi franciskánus zárdában).

Ágoston: Szivek kincse. Kassa, 1737-diki kiadása is van (a beczkói franciskánus zárdában).

Akai Kristóf Cosmographiájának négy kiadását ismerem, u. m., 1737. 1739. 1741 és 1749.

Így jutottam el az Alvarezről szóló cikkig, melyet elolvastván, beláttam, hogy sokkal kevésbé alapos ez az egész munka, sem mint hogy érdemes volna tatarozásával foglalkozni. Alvarezről ugyanis a pótlékban (p. V.) e sorokat találtam:

«J'ai encore un certain nombre d'éditions de sa grammaire, recueillies *ça et là*, surtout dans Petrik. Je crois *inutile* de les citer en ce moment».

Így bibliographus nem beszélhet! Ily nézetek lábrakapása letaszítná a könyvészetet a régi fajta lomtárak színvonalára. A teljes elvtelenség van abban kifejezve, hogy itt-ott talált különböző kiadásokat haszontalannak tart egy úgynevezett «felütlő» munka szerzője közzétenni. Ha ez így állna, akkor menjünk egy lépéssel tovább s mondjuk ki, hogy az egész könyvészet haszontalan.

Ugyanily beszámítás alá esik az, hogy szerző gyakran idéz latin címeket, s utána veti «en allemand» «en slaven» vagy «en hongrois». Pedig már De Backer kimondta, igen helyesen, hogy a latin írásjegyekkel írt munkák címeit mindig az eredeti nyelven kell közzé tenni.

Sok minden kifogást tettünk eddig is Sommervogel műve ellen. De a miről már szóltunk, csekélység ahhoz képest, a miről ezzáltal szándékozunk megemlékezni. A dolog röviden ennyiben áll: Arnu Miksa nevű XVII. századi jezsuita életrajzát, egyetlenegy művének címével együtt, Paintner kéziratából, Stoeger közölte legelőbb (Scriptores prov. Austr. Viennæ, 1856.), mely közleménybe egy jól megtermett sajtóhiba csúszott be. Arnu ugyanis, ki 1671-ben született, Stoeger adatai szerint 1679-ben, vagyis 8 éves korában adta volna ki latin nyelvű munkáját.

Hát ez sajtóhiba, s egy sajtóhiba szerencsétlensége meg-esik a leggondosabb írón is, bár ugyancsak Stoegernél még egy latin alakítani tévedés is becsúszott a könyv címébe, a mi már kissé sok a sajtóhibából egy mindössze pár sornyi közleményben.

S ím fölkerekednek e sajtóhibák, hogy körülhatárolják tegyenek az európai nagyszabású irodalom birodalmában. De Backerek-hez tekintnek be legelőbb, kik lefordítják ugyan a Stoeger latin szövegét francziára, de *két kiadáson* át szerepeltetik a 8 éves jezsuita latin munkáját, a latin nyelvtani hibával együtt, mi arra vall, hogy a könyv címét a nélkül, hogy elolvasták volna, egyszerűen csak kiollózták Stoegerből.

Ugyanezen sajtóhibák körülhatárolásukban Sommervogelhez is betekintenek; majd, magyar köntöst öltve, idősb Szinnyeinél is helyet foglalnak, a latin sajtóhiba kivételével. Vándor-útjokat szemléltetőleg tünteti föl e táblázat:

Stoeger. I. 15.

Arnus Maximilianus, Germanus, Graecii in Styria 1. Martii 1671 natus æt. 18. Societatem ingressus, Tyrnaviæ Poesim, Lincii Rhetoricam tradidit, deintertiam Probationem agens zelum animarum, quo ardebat, in missionibus, quas peragebat, luculento testimonio comprobans mortuus est Judenburgi 28. Jul. 1703, Graecii Poesim docens edidit latine:

Secundum ætatis sæculum Tirnaviensis Apollinis S. Francisci Xaverii Scholæ Poesos Patroni, a novem Musis Romanorum Pontificum novem Elogiis celebratum. Tirnaviæ 1679. 8.

De Backer. I. 291. — Sommervogel. I. 572

Arnus, Maximilien, né à Gratz, le premier mars 1671, admis dans la Compagnie (t. i. de Jésus) à l'âge de 18 ans, enseigna les humanités et fut missionnaire. Il mourut à Judenbourg, le 28 juillet 1703.

1. Secundum ætatis sæculum Tirnaviensis Apollinis S. Francisci Xaverii Scholæ Poesos Patroni, a novem Musis Romanorum Pontificum novem Elogiis celebratum. Tyrnaviæ, 1679, 8°.

Szinnyei. I. 254.

Arnus Miksa, jezsuita-tanár, szül. 1671. márcz. 1. Gráczban; 18 éves korában a jezsuiták közé lépett és Nagyszombatban a költészeti osztályt, majd Linzben a szónoklattan tanította, mire hittérítő lett. Meghalt 1703 júl. 28. Judenburgban, Grácz mellett. — Munkája:

Secundum ætatis sæculum Tirnaviensis Apollinis S. Francisci Xaverii scholæ poesos patroni, a novem Musis romanorum pontificum novem elogiis celebratum. Tyrnaviæ, 1679.

E táblázat segélyével bele látunk négy híres nagyszabású gyűjtőmunka műhelyébe. S ott látjuk gépiesen dolgozni, ollóval kezökben, a sokat emlegetett szerzőket. Szorgalmas munkájuk tartalmába nem igen hatolhatnak be, . . . másként, pl. a felhozott esetben valamelyikőjük csak reájön, hogy itt közönséges sajtóhibával van dolga, hogy t. i. 1679 helyett 1697 olvasandó. Mert abban az esetben Arnus nem 8, hanem 26 éves korában írta kis művét.

Részemről legalább, mihelyt észrevettem ama tétel képtelenségét, mondhatom egész biztosra fogtam, hogy az 1671-ben

született s 1703-ban már meghalt Arnu Miksa, nem 1679-ben, hanem 1697-ben írta művét, melynek a wilnai császári könyvtár példányáról vett czímmását csakugyan úgy is leltem meg gyűjteményemben. A mű czíme következő: *Secundum Aetatis Saeculum Tyrnaviensis Apollinis S. Francisci Xaverii Scholae Poëseos Patroni A Novem Mufis Romanorum Pontificum Novem elogijs celebratum.*

Anno M. DC. LXXXVII. — Tyrnaviae Typ. Acad. per Joannem Andream Hörmann. 8.

Am ama vaskos kötetek szerkesztői nem bíbelődnek ilyféle bagatelle-ekkel. Latin, francia s magyar művekben újra meg újra ismétlődik ugyanez a baklövés, s ha a német irodalomban nincs is nyoma ugyanennek, de épen ott, hol Arnu nevének kellene állani, egy másfajta igen erős lapsus dísztelenkedik.

Dr. Wurzbach: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich című roppant terjedelmű munkájából, melynek I. kötete Stöcker I. kötetével egyidejűleg, szintén 1856-ban és Bécsben jelent meg, — kimaradt ugyan Arnu neve, de ép e név helyén, az I. kötet 70. lapján, Arnstein és Arrigoni neve közt, ezt a tételt olvassuk:

«Aron, Gábor (Major in der ungarischen Insurgenten-Armee; im Felde geblieben 1849.)» stb.

Ki ne venné észre, hogy itt ama modern «tüzes Gáborról», az ágyúöntő Gábor Áronról van szó, kit Wurzbach, tudatlanságában, megtett Áron Gábornak.

Olvasóink ne vegyék csapongásnak, hogy Sommervogel műve megbírálasakor Wurzbachot is ismertetjük. Nem ok nélkül terjeszkedtünk ki Wurzbach nagyszabású művére, a mint szintén nem ok nélkül hoztunk szóba még három nagyszerű munkát.

Az úgynevezett nagyszabású művek világszerte üzött szertelen cultusának kellő színvonalra leszállítása állt előttünk, s azért mutattuk be világosan, minden ellenvetést kizárólag, hogy a legtöbb afféle colossalis művel, szerkesztőik egyebet nem igen tudnak elérni, mint a reflexió nélküli feldolgozásnak Hercules oszlopait.

BALLAGI ALADÁR.

Nagyváthy János élete. Írta Nagyváthy Kálmán. Pozsony, 1890. 62 lap.

Az ősei emléken kegyelettel csüggő utódnak az ősök érdemeit megörökítő följegyzései, becses forrásul szolgálhatnak a történetírás részére még akkor is, ha különben a szí-

gorúbb kritikát nem állnák ki s ha az irodalmi színvonalat el sem érnék. Egy-egy kiváló író, politikus vagy katona élet-történetének megírását felette megkönnyíti a családi levéltárak aktáinak vagy a családi hagyományoknak közzététele. A családtagtól — ha nem professionatus író — kívánni sem lehet, hogy a rendelkezésére álló adatokat kerek egészszé, irodalmi becsű műben dolgozza fel. Mihelyt az arra hivatottak részére anyagot szolgáltat: már érdemes művet végzett s a legnagyobb igaztalanság lenne kicsinyleni vagy éppen megrovni bárkit is azért, mert teljes jóakarattal közkinccsá tesz birtokában lévő adatokat.

Nagyváthy Kálmán elismerést érdemel szorgalmáért és jószándékáért, melylyel egyik jónevű ősenek élettörténetéhez egy csomó érdekes adatot közzé tesz. Művét őszinte kegyelet sugallta, s úgy érezzük, hogy legnemesebb érzelmei ellen követnénk el sérelmet, ha nem lennénk elnézők iránta, bár irányla pongyola s előadása szakgatott. Nem is az a célja, hogy előadásával gyönyörködtessen; hanem hogy elmondja, mit hallott Nagyváthy Jánosra vonatkozólag apjától, nagyapjától nagynénjétől, mit olvasott itt vagy ott; s mindezt csak azért teszi, hogy említett jelesünk leendő életírójának feladatát megkönnyítse.

Nagyváthy Jánosnak mint írónak méltatását meg sem kísérti, ami csak annyiban kifogásolható, mert monographiája alkalmi irat, «emlék annak az első magyar gazdasági kézikönyv megjelenésének százados ünnepére», melyet Nagyváthy írt *A szorgalmatos mezei gazda* cím alatt s melyet az orsz. gazdasági egylet 1891. évi nagygyűlésén azzal ült meg, hogy Nagyváthy Jánosnak a dísztermébe függesztett arcképét leplezte. Igaz, hogy az említett munka — a mint azt bizonyára Nagyváthy Kálmán is tudja — Mitterpacher, a tudós egyetemi tanár, *Elementa rei rusticae*-je nyomán készült; de azért van benne annyi eredetiség, hogy — stylusát és előadását is tekintetbe véve — Nagyváthynak a korabeli gazdasági írók közt az első helyet biztosítsa.

A monographia említett hiányát azonban szívesen elnézzük. Mert — megvalljuk őszintén — szerzőjének kritikáját különben sem tartjuk megbízhatónak. Ha egyéb nem, maga a családi összetartozóság érzete, ez a különben tiszteletreméltó erény, oly mértékben van a szerzőben kifejlődve, hogy elfogulttá, részrehajlóvá s így képtelenné teszi őt tárgyilagos kritika gyakorlására.

Elfogultságát mi sem mutatja annyira, mint ítélete Festetichről, a Georgicon alapítójáról. Festetich, Nagyváthyval, mint jószágigazgatójával, állítólag méltatlanul bánt. Hat évi hivataloskodás után elfogadta nyugdíjaztatása iránt beadott

kérelmét. Úgy látszik, Nagyváthy Kálmán a nagyatyja testvérén (mert — úgy tudjuk — ez volt Nagyváthy János) ejtett sérelmet a családi közösség érzetéből kifolyólag magáévá teszi. Másnak alig tulajdoníthatjuk Festetich iránt tanúsított ellenszenvét. Ha csak a Festetich torzképének megrajzolásában az nem vezette, hogy Nagyváthyt annál magasabbra emelje, a mi megint csak a családhoz való meleg ragaszkodásban lelné magyarázatát.

Ha valaki jónak látja megkísérteni, hogy letaszítson egy kitünőséget arról a magas piedestálról, melyre egy évszázad közvéleménye helyezte: ehhez a bátorságon s a meggyőződés erején kívül valami egyébre is szükség van, a mi nem minden embernek adatott. A ki különös hivatottság és tehetség nélkül adja magát ilyen merész vállalatra: az önmagának árt, saját hitelét kockáztatja a nélkül, hogy célját még csak meg is közelíthetné.

Nagyváthy Kálmán Festetich Györgyöt úgy mutatja be, mint a ki «félt nem okos embernek tartatni», «a gazdaság terén emelkedettebb ítészettel nem birt», a ki nem összpontosítá minden figyelmét a Georgiconban, a kinek egész élete kapkodásból állt s a kinek még «politikai pályáján sem hiányzott a salto mortale».

Mindmegannyi súlyos vád, melyet azonban a szerző nem bizonyít, de bebizonyítani nem is lenne képes.

A keszthelyi gróf a magyar közgazdaság és közművelődés történetében nem foglalhatná el az első helyek egyikét, ha azoknak a vádoknak csak a legcsekélyebb alapjuk is volna. Hogy «félt nem okos embernek tartatni», ez ép olyan beszéd, mintha valaki ráfogná, hogy félt nem mágnásnak tartatni. Hogy félhetett volna attól, a mit soha senki nem vont vele szemben kétségbe. Hibái, fogyatkozásai lehettek; de hogy eszes, tanult ember volt, azt még ellenségei is elismerték.

Hogy a gazdasági kérdésekben mily emelkedett álláspontot foglalt el, vagy — hogy Nagyváthy kifejezésével éljünk — «a gazdaság terén mennyire emelkedett ítészettel birt»: erre nézve a bizonyítékok egész sora áll rendelkezésünkre. A gazdasági szak-oktatás terén övé az úttörés dicsősége; valóságos példánygazdasággá tette uradalmait és pedig — a mit Nagyváthy Kálmánnal szemben különösen hangsúlyoznunk kell — saját erejéből, a mikor már Nagyváthy János mint jószágigazgató nem volt többé oldala mellett; a legjelesebb gazdákat maga körül csoportosítá s irodalmi munkásságra buzdította; a Georgicon számára gondoskodott tanterők képzéséről; gazdasági kiállításokat rendezett stb. stb. Szóval megmutatta az irányt, melyben a magyar mezőgazdaságnak haladnia kellett, hogy boldoguljon.

Nagyváthy K. a grófnak a Georgicon érdekében hozott óriási áldozatait sem méltatja kellőképen s előadásából az tűnik ki, mintha a gróf nem fordított volna elég gondot eme nagyszerű alkotására. Pedig ez az intézet már Festetich idejében, az ő gondoskodása következtében nemcsak ide haza, de a külföldön is a gazdasági tanintézetek mintájának ismertetett el, fölszerelve a gyakorlati oktatáshoz szükséges mindenféle gyűjteménnyel, kiegészítve lovász- és vadász-iskolával, mérnöki képezdével, sőt megtoldva a jogászképző Pristaldæummal is.

A mi a kapkodás vádját illeti, ez ép oly igazságtalan, mint a többi. Ha Festetich részéről kapkodás lett volna az, hogy sok mindenre kiterjeszté figyelmét, hogy ugyanakkor, a mikor a gazdák szakképzettségének fejlesztésén fáradozott, Csurgón gymnasiumot állított fel, Keszthelyen heliconi ünnepélyeket rendezett, Budapesten convictust szervezett, az írókat mint bőkezű Mæcenas támogatta: akkor Széchenyit, a ki egyik vállalat után a másikat létesítette, ép oly joggal lehetne kapkodással vádolni. A ki egész életét egy vezéreszme megvalósításának szenteli; a ki — mint Festetich — a közművelődés terjesztését tűzte ki végcéljául: az, bármennyi eszközt használ is föl céljának kivitelére: kapkodónak nem mondható, különösen akkor, ha — miként Festetich — félig sikerült vállalatot nem hagy hátra maga után s egy új ötlet vagy gondolat kedvéért nem mellőzi és nem hanyagolja el régebben kezdeményezett vállalatait.

Annak a bizonyításával is adós marad Nagyváthy, hogy Festetich «politikai pályáján sem hiányzott a salto mortale». Tudtunkkal Festetich, életében egyszer csinált — ha úgy tetszik — salto mortalét a politikában. A Græven-ezred nevében ugyanis folyamodván a királyhoz, hogy a magyar ezredek szolgálati és vezénylő nyelve a magyar legyen s hogy tisztjeik magyar emberek legyenek, midőn e miatt a bécsi udvarral meggyült a baja: a katonai szolgálatból kilépett. De ezért talán szemrehányással nem illehetjük emlékét!

A milyen igazságtalan és helytelen Nagyváthy kritikája a Georgicon alapítójával szemben: nagyobbára olyanok többi kritikai észrevételei is. Pethe Ferenczről például azt tartja, hogy impraktikus író volt s lapját «dagályosan, minden eredeti felfogás nélkül szerkesztette». Igaz, hogy közleményeinek gyakorlati szempontból nem sok hasznát lehetett venni. De másrészről az is kétségtelen, hogy korának egyik legtanultabb gazdája volt s hogy *Vizsgálódó magyar gazda* című, Bécsben megjelent folyóiratában igen sok eredeti gondolatot pendített meg. Irmodora pedig nem annyira dagályos, mint inkább csiszolatlan, darabos, a jóízléssel ellenkező volt.

Még magát Nagyváthy Jánost is félreérti, illetőleg félreismeri a szerző, midőn azt írja róla, hogy a *Valláscserélés* című röpirata után atheistának kell őt tartanunk.

A szerzőt ép úgy, mint előtte már másokat is, úgy látszik, az említett röpirat következő mottója ejtette tévedésbe:

«Édes ember-társom! értsd meg lételedet,
Ne add árendában a papnak eszedet.
Gondolkozz, vizsgálódj; erre való az ész;
Aki vakon hiszen, papok számára lész.»

Ilyen mottóból — mint azt már másutt megírtam — azt lehetne következtetni, hogy Nagyváthy egy istentelen ember, ki minden pozitív vallásnak ellensége. Művének tartalmából azonban ez nem tűnik ki. A pozitív hitczikkeket nem bántja egy szóval sem; csak a szabad kutatás jogát vitatja vallási téren, s ezzel a protestantismus álláspontjára helyezkedik. Drasztikus kifejezésein pedig nincs miért megütdődnünk. Hiszen abban a korban a valláspolitikai kérdésekhez másképen nem is tudtak az írók hozzászólni. A durvaság, melyet Seitz és Trenk honosítottak meg a pamphlet-irodalomban, epidemiává fajult, mely még az olyan szelid kedélyű embereket is magával ragadta, mint a milyen Nagyváthy volt.

A szerző kritikai botlásai mellett enyhébb beszámítás alá esnek tárgyi tévedései, melyek művének értékét csak kis mértékben devalválják. A szoros értelemben vett tévedések közé nem sorozható, de azért mégis helyreigazítást, illetőleg magyarázatot igényel a szerző ama kifejezése, hogy Nagyváthy Budapestre menvén, ott «bizonyára nem terv nélkül, eljárt az egyetemre». Persze hogy nem terv nélkül frequentálta az egyetemet. A célja az volt, hogy a philosophiából a doktori fokozatot megszerezze magának. Erre vonatkozólag Kazinczy ezeket írja Arankának: «Ez az ember mintegy 35 esztendő ember. Sárospataki kálvinista deák, s losonczy conrector vala. Onnan mint az ifjú Mocsárinak nevelője lemene Pestre philosophiában doctorisáztatni, hogy concurrálván pro cathedra philos. pápista oskolában professor lehessen». Majd így folytatja: «Egy sok tehetségű derék ember. Kőműves. Fordításai jók, de sok grammatica hibája van, mert írni csak most kezd. Ilyen az arra helyett, az arra cum accentu; szeleje pro szőlője etc. Ez vala az, a kire Révai reá bízta a M. Társaság eránt való planum kidolgozását».

Hogy Nagyváthy Pesten Kazinczyval a «Nagyszivűséghez» című szabadkőműves-páholyban ismerkedett volna meg, miután Kazinczy a nevezett páholynek volt tagja: ez már határozott tévedés. Mert Kazinczy a miskolczi «Érényes cosmopolitához» című páholy tagjai közé tartozott. «Én a miskolczi

virtuosus cosmopoliták tagja vagyok — írja Arankának 1790. jan. 25-kén. A páholy mindazáltal dolgozni régen megszűnt; mert előljáró atyátokfiai elszéledtenek, és a fejedelem rendelése gátlást vetett barátságos öszvegyűléseinknek. Azolta munka és páholy nélkül vagyok.»

Nagyváthynak a *Veres barát* című röpirata bírálatául, — melyben az egyenlőség eszméjét énekli meg, — a szerző e sorok írójának irodalomtörténeti művéből egy passust idéz, mely Nagyváthynak egy másik röpiratára, a *Csillagok forgásiból való polgári jövőndölésre* (L'horoscope de Pologne) vonatkozik, a mi által természetesen félrevezeti olvasóit. Az olvasó ugyanis szükségképen abban a hiszemben fog lenni, hogy a *Veres barát*ban állítja Nagyváthy pellengérre a lengyel nemességet s abban fordulnak elő bizonyos drasztikus kifakadások, holott a lengyel nemességről ott szó sincs, a röpirat hangja pedig a lehető legsímább.

Thærről, a nagyhírű porosz tanárról, kinek tanácsát a gazdaság berendezésére nézve Festetich szintén kikérte, a szerző kicsinylőleg nyilatkozik, azt írván, hogy egészen fölösleges volt tanácsért a magyarországi viszonyokkal ismeretlen Thærhez fordulni. Pedig Thær különösen a vetésforgókra nézve sok életrevaló eszmét közölt Festetichchel, melyet ez utóbbi, uradalmaiban tényleg foganatosított is.

A XIX. században élt igaz magyar hazafinak örömródi című röpirat megjelenési idejére nézve a szerző polemiába bocsátkozik Conchával s közvetve e sorok írójával. Ő az 1815—1818 közti időre teszi annak megjelenését. Indokai e tekintetben igen gyöngék. Mert az a körülmény, hogy Nagyváthy János az említett névtelenül megjelent röpiratban azt írja, hogy látta a XVIII. század végét s a XIX. földelülését, valamint hogy több helyütt öreg embernek mondja magát: semmit nem bizonyít. Ezek egyszerűen írói fogások, melyekkel a szerző művének hatását kívánta fokozni. Ezzel szemben áll Concha ama döntő észrevétele, hogy az 1790-ben megjelent *Meghamisított mértéke az emberi polgárságban találkozható valóságos elsőségnek* című alkalmi irat a magyar hazafi *Örömródi*ra hivatkozik, a miből természetesen az következik, hogy ez utóbbi 1790-ben már forgalomban volt. A monographia szerzője azonban azt hiszi, hogy a *Meghamisított mérték*et is valami jezsuita (pedig nem jezsuita, hanem Erdélyi Keresztúri József váci kanonok) vagy a jelen század második tizedének végén vagy pedig harmadik tizedében írta s «vissza, rágalmozási okokból keltezte».

Amennyiben a *Meghamisított mérték* megjelenési ideje alapján dönthető el a vitás kérdés, hogy mikor láttak napvilágot az *Örömrák*: mint tény jelezhetjük, hogy az előbbi

röpiratot *Az emberi polgárságban található valóságos elsőség* czáfolatául írták, ez pedig 1790-ben jelent meg. Azt hiszem, nem valószínű, hogy egy 16 lapos olyan röpiratot, mely a maga korában sem keltett valami különösebb feltűnést, 30 vagy 40 év múlva érdemesnek tartsanak megczáfolni. A pamphlet élete olyan, mint a hirlapi közleményé. Mind a kettő az irodalom tiszavirágja, melynek élete rendszerint nem is napokra, csak órákra terjed.

Nagyváthy Kálmán kis alkalmi iratával hogy ily tüzetesen foglalkoztunk, már ezzel mintegy elismertük, hogy megérdemli a figyelmet. A ki a magyar mezőgazdaság történetét s a hazai modern mezőgazdaság úttörőinek életrajzát valamikor megírja: mindenesetre haszonnal forgathatja. Ha annak átolvasása, mondhatnók: tanulmányozása közben — mert van benne elég tanulmányozásra méltó anyag is — a kritikai észrevételeket egyszerűen átugorja s ha némi figyelemre méltatja e sorok írójának a tárgyi tévedésekre vonatkozó megjegyzéseit: a Nagyváthy János egyéniségének rajzához megkívántató vonásokat meg fogja ott találni, s az arczkép, melyet ezek fölhasználásával fest: egészen élethű lehet.

BALLAGI GÉZA.

*Kisfaludy Sándor levélregénye. Írta dr. Werner Adolf.
Budapest, 1890. 55 l.*

E mű Kisfaludy Sándornak 1871. Toldy kiadásában megjelent levélregényéről, a «Két szerető szív történeté»-ről szól. Már e tárgyánál fogva is megérdemli figyelmünket, mivel már Toldy panaszkodik, hogy «regényirodalmunk e díszét az æsthetikai kritika észre sem vette» (1874). Egyáltalában nagyon kevés az, mit e kérdésre vonatkozólag olvashattunk; pedig megérdemli figyelmünket, mert e levélregény, míg egyrészt becses adatokat nyújt a «Kesergő szerelem» dalnokának életéhez, másrészt, mint irodalmi mű is figyelemre méltó.

Az értekezés négy részből áll. Az első részben a szerző Kisfaludy S. és Szegedy Róza viszonyát tárgyalja, minthogy szükséges a levélregény megértéséhez, mely e viszonynak gyümölcse volt. E viszony ismertetésénél foglalkozik a szerző Toldynak 1874. decz. 30. a Kisfaludy-társaságban tartott felolvasásával és Dengi Jánosnak a Kisfaludy-családról írt értekezésével, melyekben mindketten Kisfaludy házasságát érdekházasságnak mondják. Eredeti kéziratok alapján igyekszik szerzőnk e véleményt megczáfolni, de mivel újabb kéziratokat ő sem fedezett fel, csak negatív bizonyítékokkal, de

mégis valószínűbbé teszi saját véleményét, mely szerint Kisfaludy már kezdetben szerette Rózát és hozzá írta a legelső Himfy-dalokat is; igaz, Klagenfurtban Rózát feledte és Pepi grófnőért lángolt, de csakhamar visszatért Rózához, kivel hosszas levelezés után 1800. boldog házasságra lépett.

A második részben azon hatásról szól az értekező, melyet Rousseau «Új Heloise»-a gyakorolt Kisfaludy ezen regényére külalak, jellemzés, a szenvedélyek rajza, a természet felfogása és egyes gondolatok tekintetében. E hatást belső bizonyítékok alapján mutatja ki, és hogy e tétel kidolgozásában éles megfigyelő és ítélő képességgel járt el, bizonyítja Récsey Viktornak az Egy. Phil. Közl. 1891. jan. számában közölt, külső bizonyítéka, Kisfaludy S.-nak Darnay Kálmán birtokában lévő «Új Heloise»-a, melynek oldaljegyzései ugyanazt bizonyítják, mit az értekező.

A harmadik részben kimutatja, hogy eredeti levelekből dolgozta föl Kisfaludy e regényt. Ismerteti Szegedy Róza 42. eredeti levelét, melyek ezt bizonyítják. Hogy pedig Kisfaludy e leveleket átalakította, azt a műben található, német költőkből kölcsönzött gondolatok alapján mutatja ki. Ezt különben egy negyedréti kézirat is bizonyítja, melyen a «változtatni való nevek a levelekben» vannak felsorolva.

A negyedik részben a Himfy «Kesergő szerelme» és a «Két szerető szív története» közti viszonyt ismerteti, melyben Toldyval szemben egy eddig ismeretlen adattal, Kisfaludy egy levelével bizonyítja, hogy a «Kesergő szerelem» előbb készült.

A mű címe után még egy ötödik részt is várnánk, melyben Kisfaludy e levélregényéről tartalmi, szerkezeti és külalaki, egy szóval æsthetikai ismertetést kellett volna a szerzőnek adnia, mert az értekezés megjelente után is elmondhatjuk Toldyval, hogy «regényirodalmunk e díszét az æsthetikai kritika észre sem vette» és ez a különben minden ízében jeles értekezésnek feltűnő hiánya.

GREKSA KÁZMÉR.

* **Wagner Phraseológiájáról** mult füzetünkben megjelent cikkekre vonatkozólag dr. Kármán Mór úrhoz nyílt levelet intéztek, melyet az ő megjegyzéseivel együtt ezennel közlünk:

Tisztelt tanár úr!

Most olvasom az Irodalomtörténeti Közleményekben Wagner Phraseológiájáról írt érdekes cikkét, s minthogy a

végéből azt kell következtetnem, hogy a Nyelvőr XVII. 307 és köv. lapjain megjelent kis tanulmányom elkerülte becses figyelmét, engedje meg, hogy erre azt ráirányítva, a legközelebbi füzetben dolgozata ez irányban eszközözendő kiegészítésére tisztelettel megkérhessem.

Budapest, 1891 április 6-án. Kiváló tisztelettel

Nagyszigethi Kálmán.

Kötelességemnek tartom, hogy a kérelemnek ezennel megfeleljek. Valóban, őszintén sajnálom, hogy az idézett tanulmányt nem ismertem; mindenesetre másként írom figyelemztető cikkem, ha előbb olvasom. Benne N. úr bőséges adatokkal utal az elhanyagolt szótár nyelvtudományi fontosságára s egyúttal fejtegeti összefüggését Faludi munkásságával; csak épen az oktatásügyi vonatkozás az, a mit magam e szerint hozzá csatolhattam volna. Van a dologban egy tanulság, a mit szó nélkül nem hagyhatok. Magam nem resteltem túlságosan, hogy a Nyelvőr cikkét nem ismertem, munkásságom sok másra utal, úgy hogy szakomon kívül eső, bármily érdekes jelenség is kikerüli figyelmem, mióta kissé vénülök, de hogy nyelvész és irodalmi bűvár ismerőseim közül, ha szóba került köztünk W. phraseológiája, egy sem figyelemztetett a tanulmányra: az csak újabb bizonyítéka annak, hogy irodalmi állapotaink nem egészen rendezettek, mintha igaza volna annak a túlhajtó szemrehányásnak, hogy nálunk mindenki csak a maga műveit olvassa s veszi figyelembe s a mi reájok vonatkozik, összefüggő közös munkásság pedig vajmi ritka dolog!

Dr. KÁRMÁN MÓR.

*** Demek dolgozata Matthiissonról.** «Demek Győző, a német philologia, a magyar irodalomtörténet és a magyar nyelvészet doktora», kinek «Matthiisson hatása irodalmunkra» című dolgozatát egyik munkatársunk részletesen ismertette: nem kevesebb mint tizenöt oldalra rugó czáfolatot küldött be hozzánk. Válaszát nem vonakodnánk közzé tenni, mert semmi okunk egy rejtve maradt munkatársunkat oltalmazgatni, s különben is, irodalmi téren az audiatur et altera pars elvét valljuk és követjük.

Demek úr válaszát mégsem adjuk ki, még pedig azon egyszerű okból, mert annyira tele van üressel, hogy górnáskodáson és gyanúsításon kívül egyéb tartalmat nem tudunk benne felfedezni. Voces prætereaue nihil.

Az ellenbírálát ekkép kezdődik: «Méltánytalan kritika jelent meg a *Közlemények* legelső füzetében «Matthiisson hatása

irodalmunkra» cz. dolgozatomról; hogy ne lássék beleegyezésnek részemről, nem hagyhatom szó nélkül. Midőn e három és fél oldalnyi felületességeket kritikának mondom, már egy őket meg nem illető magasabb műszót használtam, mert valójában egy hevenyészett, érthetetlen támadással van dolgunk.»

Végén pedig ekkép csattan az ellenbírálát: «Legyen nyugodt, nála hivatottabb emberek bírálták meg az én magyarságomat és magyar nyelvi ismeretemet s ha szerinte a magyarság érdem és argumentum, még azt is hozzá teszem, hogy az én ereimben is van talán oly jó magyar vér, mint V. bírálójában. Végezetül jobbat nem kívánhatok, mint hogy, a ki a dolog iránt érdeklődik olvassa el dolgozatomat, de mindenre kérem: csak figyelmesen, s hozzá V. bírálatát. Szentül hiszem, nekem ad igazat.»

Higgye meg Demek úr, örömeztőbb adnánk mi is neki igazat, semminthogy vérvizsgáló Ahnenprobékra vállalkoznánk! S ezzel végkép félre tennők ellenbírálátát, ha annak minden sorából kiérezhető nem lenne, hogy Demek úr nemcsak magát védi, hanem egy egész irodalmi tendenciát akar megvédelmezni. Demek úr, midőn ama «képzelt» irányzat szócsóváján szerepel, ilyen fajta érvekkel száll síkra: «de bírálót az általános felületességeken kívül egy a tudomány birodalmába becsempészett ok vezérelte semmitmondó sorai írásánál: a chauvinismus! Ez indítja, hogy nemcsak ellenem, de egy egész képzelt irány ellen támadjon, egy olyan irány ellen, mely ha léteznék is, csak üdvös volna és a melynek éppen e *Közlemények* volnának tulajdonképi szószólói. Bíráló tehát czélt tévesztett, midőn azon szándékkal, hogy költészetünk szűziességét megóvja, egy tudományos czéllal és törekvéssel írt dolgozat ellen, melyről nála hivatottabb emberek az ő expectoratióinál méltánylóbbakat mondtak, papírdoronggal támad, hogy elriaszson. Nem tartok tőle, mert tudom, hogy papírdoronggal csak színházban lehet embereket agyonbunkózni, s mert láttam, hogy a papírgolyó bissal való puskázás még a gyerekeknek sem árt meg. Való igaz, hogy fiatal vagyok, szeretek tanulni minden irányban s azért szívesen veszem az útbaigazítást is, ha tévedek. Szíves köszönetet mondanék most is bírálónak, ha akárhány hibámat is fedezvén fel, komolyan, tárgyilagosan figyelmeztetett volna azokra. De így csak annyit mondhatok, hogy a kritika-írás is olyan mesterség, melyhez szorgalom, kitartás és talán egyéb is szükségeltetik s hogy különösen fájdtató fővel, avagy közvetlenül ebéd után az emésztés heves processusa alatt nem tanácsos ahhoz látni».

Nem kételkedünk rajta, hogy ha csakugyan létezik az

a «képzelt» irány, annak képviselője vagy képviselői, nem vállalnak solidaritást oly íróval, ki közös irányzatukat a föntebbieknél különb érvekkel nem képes támogatni.

A SZERKESZTŐ.

HOGY LETT IFJ. GRÓF TELEKI DOMOKOS A JÉNAI ÁSVÁNYTANI TÁRSULAT ELNÖKÉVÉ?

E kérdésre választ ad Teleki Domokos eredeti levele. Előbb azonban pár szót a tudós fiatal gróf életéről. Gróf Teleki Sámuel kancellárius, a m.-vásárhelyi Teleki-könyvtár alapítója, volt az ő édesatyja, ki szép tehetségekkel fölrüházott fia nevelésére mindent megtett, hogy benne méltó utódot hagyhasson maga után. Született 1773 szept. hó 5-én. A már nyolcz éves gyereket épen azon napon adta be édes atya a m.-vásárhelyi kollegiumba latin nyelvtanulás végett, a melyen született — 1781 szept. 5-én. A német nyelvet már a szülői háznál elsajátította volt annyira, hogy azt folyékonyan beszélte. Kovásznai Sándor, az említett kollegiumban akkor kitűnő latin versei és oratóióiról eléggé ismeretes tanár, e napon ajánlja a kollegiumba lépő gróf úrfinak a Plautus és Terentiusból magyarra fordított két komédiát. Okát is adja ajánlásának pár sorban: «Ezt pedig azért cselekedtem, hogy Eutropius és Cornelius után, mennél hamarább szeretném, ha Terentiusba belékapna nagyságod és idővel azután Ciceroba s ha a poesisre hajlandósága léssen, Virgiliusba. Nem is javallok én a deák tudományra nagyságodnak egész iskolai életében többet ennél az egyik kezén levő öt újjának száma szerint való öt könyvnél, azért, hogyha ezekbe jól belékap és meg fogja szeretni, lehetetlen dolog, hogy a több ezekhez hasonlók is ne tessenek és nagyságod önként azoknak olvasására ne vonattassék.»

A tudós atya gyönyörrel szemléli fiának fejlődő szép tehetségeit. Az ifjú bevégzi atyjának teljes megalégedésével iskolai pályáját, tudományos utazást tesz, utazását világ elibe is bocsátja, mely csakhamar német nyelvre is lefordíttatván, nem csak a hazai, de az idegen tudósok helybenhagyását is megnyerte. Hazájába visszatérvén, táblabírói hivatalt vállal az erdélyi királyi táblánál s midőn épen a Teleki-nemzetségnek egy minden női erényekkel díszeskedő csemetéjét eljegyezné házastársul: a kincsekkel rakott gazdag hajó elsüllyed, a szülői szép remények elhervadnak: ifj. gr. Teleki Domokos sírba száll 1798. Így enyészik el a nagy tehetségű ifjában, mint Rómának az ifjú Marcellusban, a haza reménye. Manibus date lilia plenis!

A kérdéses levélben válaszol Domokos gróf sáromberki fiatal káplánjának, a később erdélyi ref. püspöki hivatalra emelt Antal Jánosnak. Antal néhány havi szolgálat után állását a m.-vásárhelyi ref. egyházközség kápláni hivatalával cserélte föl, s eljegyezte nőül magának Péterfi Máriát, a sáromberki hajlott korú pap és esperes: Péterfi László leányát, kiről mind a fiatal gróf mind édesatyja igen elismerőleg nyilatkoznak. «Péterfi Máriával kötött házassági szövetségére», írja a kancellár Antalnak, «annál örömeoseb aldást mondok, mert ezt a leányt gyermekségétől fogva néhai boldogult kedves feleségem nevelte és jó erkölcséről, hűségéről, életrevalóságáról, jó kezefogásáról, szép munkáiról, szelíd természetéről közelebbről ismerem. Jó szerencsére érdemesnek tartom, és ha arra nem talált volna, a magam házamban is holtig becsületben tartanám.» A fiatal gróf véleményét P. Máriáról olvassuk itt következő leveléből.

Bécs, 27. január 1798. Kedves tiszteletes uram! Igen kedvesen vettem tiszteletes uramnak hozzám bocsátott levelét, melyet igaz, hogy vártam is. Magamra nézve sajnálom, hogy tiszteletes uramnak el kellett hagyni sáromberki statióját; de minthogy tiszteletes uram mostani statióját jobbnak találja s az én vélekedésem szerint is abban esmértségét és becsületét inkább is terjesztheti: azért magam is akarom, hogy tiszteletes uram új conditiojába lépett. Azt pedig különösen öröndem, hogy tiszteletes uram Sáromberkét oly rövid időn is annyira megszerette, hogy el nem tud válni tőle a nélkül, hogy valamit onnan örökös emlékezetül magával el ne vigyen. Értem a jó Péterfi Máriát, mivel tett szövetségét tiszteletes uramnak igaz szívből szerencsétetem és kívánom, hogy tökéletes contentummal legyenek mind a két részről. Ha Márisnak maga érdemét és szép tulajdonságait nem tekinteném is: az ő személye engemet, amaz elvesztett nagy kincsemre (érti 1797. meghalt édes anyját) mindenkor oly elevenen fog emlékeztetni, hogy csak az innen származó érzékenységeim is az ő iránta való mindenkori szívességemre indítanának. A midőn pedig ezen nagy indító okon kívül egyébként is különös jóindulattal voltam szép erkölcséért iránta: annyival kevesebbé kételkedhetik mind ő, mind tiszteletes uram hozzája viseltetendő állandó szívességemről. Tiszteletes uramot is maga személyére nézve nincs miért bizonyossá tennem.

Tiszteletes uramnak elmenetelét értvén, Sáromberkére Székely Márton uramot hívtam meg.

Én innen martiusnak elein fogok leindulni. A magyar ujságot csak a jövő semestrisben fogom jártattatni, mivel Erdélyből adott commissioimra nem prænumeráltak volt reá. Hanem a Hamburger Zeitungra prænumeraltam és az már ment is az Aranka György

úr titulusa alatt. Az árra per annum 14 rfrt. És minthogy a Director Cserei úrral és Aranka úrral úgy egyeztünk, hogy hárman jártatjuk, tehát tiszteletes uram kérje el Aranka úrtól az árrának $\frac{2}{3}$ részét. Mindenikre 4 frt 40 kr. esik, mely szerint végyen által tisz. uram helyettem 9 rfrt 20 krt M. Aranka úrtól.

Jénában P. Lenz egy Mineralogische Societätöt állított fel és abba igen sok membrumokat hívott meg. Az ordinár. activ. membrumokkal pedig engem minden hiradás nélkül praesidensnek választott s hát azon vettem észre magamat, hogy a diplomát, (mely cum formis et pompis van írva) vészem. Mikor az hiradást tette, mindenképpen excusaltam magamat és egyéb proiectumokat tettem a praesidensségről, de ő nem várta ezen választ, hanem nékem elküldi a diplomát. Már én azt se tudom, mi lesz a kötelességem. Ex praesumpto csak küldöttem neki az Institut számára egy néhány szép mineralékat, de azt is megírtam, hogy sokra ne tartson számot. Már én vagabundus praesidens lévén, azon lészek, hogy egynehány vagabundus tagokat kinevezzek, a kik számomra mineralékat colligaljanak, hogy abból osztán a praesesi honorarium is kiteljék és a társaságnak is szolgálhassak. Ostrovszkyt már praesidialis secretariusnak neveztem, tiszteletes uramot pedig hívom praesidialis papnak és azt az obligatiót adom (mert valamint az én praesidensségem kérdéslenül ruháztatott reám, én sem kértem tiszteletes uramot), hogy egy *Mineral theologiát* írjon. Egy *Theologie des Insectes* már existál és pro norma meg fogom mutatni. — Továbbra commendálván magamat, maradok igaz szívű szolgálja, ifj. Teleki Domokos m. k.

KONCZ JÓZSEF.

BÁRÓ WESSELÉNYI MIKLÓS PESTI SZÍNTÁRSULATÁNAK TÖRTÉNETÉHEZ.

A nemzeti játékszín múltjának tárgyi érdekű adatait távolról sem mondhatjuk oly hiányosoknak, mint a személyi vonatkozásukat. Tárgyi érdekű adatok meglehetősen számmal találhatók az Országos levéltár Acta Theatralia cz. köteteiben, továbbá a megyék és városok kevésbé rendezett levéltáraiban. A történetírónak inkább az okoz bajt, hogy míg egyes korszakokról a fennmaradt hivatalos iratok alapján eléggé hű képet alkothat, addig sajnosan kell tapasztalnia, hogy a különböző időközöket összekötő és az egymásutánt teljessé tevő okmányok és egyéb följegyzések oly hiányosak, hogy kényszerű helyzetében évtizedek történetén úgyszólván át kell siklania. Mindez ter-

mészetesen a munka teljességének rovására megy. Úgy hogy pl. a magyar színészet történetében az 1796-tól 1806-ig terjedő időszakot, naplók, hivatalos iratok hiányában, csupán általános vonásokkal lehetett rajzolni, holott ez a kor a magyar színészet egyik legfontosabb időszaka. Kelemen Lászlónak kéziratai és eddig teljesen ismeretlen följegyzései, melyeket a véletlen egy év előtt kezeimbe játszott, majdan egész új oldalról fogják e kor eseményeit megvilágítani. Ilyen hiányos az 1806-tól 1815-ig terjedő kor története, már inkább a magyar színészkedést érdeklő adatokban és még inkább az 1815-től 1833-ig terjedő kor főképp azon oknál fogva, mivel a censura a magyar újságok hazai tárgyú közleményeit hülyeséggel határos körületekintéssel ellenőrizte. E korból igen kevés személyi jelentőséggel bíró adat maradt ránk és a Déryné Naplója nélkül a legnagyobb sötétségben kellene botorkálnunk. A személyi vonatkozású hiteles adatok hiányát érezvén, csak annál nagyobb örömet okozhat, ha a magyar színészet története oly adatok birtokába jut, melyeknek leplezetlen őszinteségük biztos alapot nyújt a további következtetésekre és főképp a színpadi álfalak mögötti dolgokat világítják meg, melyek rendesen a néző közönség vizsgáló szemei elől elrejtvék.

Mérey cs. és kir. udvari tanácsos szívességéből, nagyatyja kéziratai közül egy pár érdekös levél került még a múlt nyáron a Kisfaludy-társaság elnökségéhez.* Ez a néhány levél a pesti magyar színészet 1807-iki történetének nemcsak külső eseményeit, de személyes vonatkozású dolgait is, eddig jobbára ismeretlen oldalairól mutatja be. Bárá Wesselényi Miklós nemes, önzetlen érdeklődése az erdélyi és magyarországi színészetért nagy jelentőségű egy oly korban, midőn Magyarország és Erdély nemcsak közjogilag, de irodalmilag is teljesen különálló életet éltek. Még ha leszámítjuk is azt, a mi az emberi hiúság rovatába irandó, nagy jelentőségű e macenászkodás, mely nem állapodik meg a szavaknál, sőt inkább túlmegy azon a határon, a mit a józan takarékoság elve természetesen előír. Mily eszményi alakja br. Wesselényi a magyar kulturéletnek — a Pálffyak, a Koháryak és az Esterházyak mellett, kik idegen művészetek oltárain pazarolgtatják el az édes hazában őseiktől rájuk maradt óriási vagyon jövedelmeit. Wesselényinek, továbbá Darvas Ferencznek, valamint Mérey Sándornak egyfelől az erdélyi, másfelől a pesti magyar színészethez való viszonyuk módjáról nyerünk e levelekből tudomást. Belőlük értesülünk Rehák József ügyvéd és később színházi «plenipotentiárius» viselt dolgairól, apró fondorlatairól; Ernyi Mihály igazgatósága tarthatatlanságának való okairól, valamint

* Jelenleg a Nemzeti Múzeum birtokában.

az egész társaság belső viszályairól, ingadozó helyzetéről, mindjárt a Pestre jövetel első éveiben. Az adatok újságán fölül az ismertebb adatok melletti bizonyágtétel fontossága teszi érdekessé e különben műveltségtörténetileg is jelentős levelek teljes szövegű közzétételét.

Bevezetésképen csupán annyit jegyzünk még meg, hogy az I. sz. levél Kaposmérői Mérey Sándorhoz van címezve, azon alkalomból, hogy Darvas Ferencz elfogadván Wesselényi képviselőt a pesti társulattal szemben, arra kérhette a bárót, hogy fogadja el Méreyt segédjeképen az igazgatásban. Darvas levele nincs meg, de az I. sz. levél, tartalmát sejteti.

I.*

Zsibó, 1807 jul. 30.

Teljes bizodalommal való Királyi Fiscus Úr, különös jó uram!

A felvigyázásom alatt lévő magyar játszó társaság Pestre felment, részére való ügyelés iránt a magam távollétembe megkértem vala méltóságos Darvas Ferencz urat, a ki is mint hazáját és anyai nyelvét híven szerető magyar elfogadta ebbeli kérésemet s ajánlotta magát. A királyi fiscus urat kérte vala azon jó úr és a mint nekem jelentette, mint egy hasonló érdemes hazafit a segedelem iránt; de én részemről is kérem a királyi fiscus urat, hogy azt elkövetni ne sajnálja, a mi azon társaság tagjait a magok kötelességekné, a maga rendje szerént leendő vitelére, indítsa és szorítsa is. Teljes bizodalommal lévén az eránt, hogy ezen kérésemet annyiaval inkább megnyerémdem, mivel consiliarius Darvas Ferencz úr távollétébe az egész felvigyázást a királyi fiscus úrra méltóztatott bízni.

Ugy értesíttettem azonban, hogy a német theatrum arendásának ideje most telne; és hogy némely buzgó hazánkfiai azon igyekeznének, hogy olyan gavallér vegye fel a német theatrum bírását, a ki a magyart is egy categoriában tartsa a némettel; és hogy már jelentették volna is magokat ketten erre a végre: kik légyenek azok az érdemes személyek? és milyen móddal fog ez a projectum felállani? az eránt való tudósíttatásomat annyiaval inkább bátorkodom a királyi fiscus úrtól kérni, hogy én kész lennék azonnal, mihelyt ezen projectum jó módjával felállana, a játszó társaság ezen részén való jussomról lemondani és azt akármely érdemes hazafinak általadni, csak hogy bizonyos lehetnék a felől, hogy ily móddal Magyarországon is állandó leszen a magyar játszó társaság; egész megelegetéssel lévén csak abba is, hogy a mind a két hazának számára én állítottam fel

* Eredeti levél. Mindvégig br. Wesselényi Miklós kezeírása.

a játszó társaságot, és hogy többet cselekedtem annál, a mennyit az erdélyi rendek a csak közöttök felállott játszó társaság állandóvá tétele iránt ajánlottak; egyéberánt magamat szívességébe ajánlottan maradok a királyi fiscus úrnak alázatos szolgája *B. Wesselényi Miklós.*

A II. sz. alatt közlendő levél b. Wesselényi érdeklődését mutatja azon terv iránt, mely szerint magyar «gavallérok» akarják a német színházat kibérelni, hogy ezután ne kényteleníttessék a magyar színészet zsellérségért koldulgatni. Ez a két magyar gavallér, mint tudjuk, Ráday Pál és Szluha Alajos grófok voltak. Hogy ez a szándék nem valósult, arról, valamint annak okairól más helyütt már szó-lottunk.¹ Wesselényi levele a mellett bizonyít, hogy valószínűleg Rádaynak kezdetben komoly szándéka lehetett a német színház ki-bérlésére. De lássuk a Méreyhez szóló levelet.

II.²

Tekintetes Királyi Fiscus Úr!

Két leveleket írtam volt méltóságos consiliarius Darvas úrnak, melyek mássait ide zárva küldöm.³ Az elsőben megláthatni, mi egyben kötetésem légyen a nemzeti játszó társasággal s mi jussom iránta. A másodikból, melyet azon alkalmatossággal írtam, midőn a méltóságos consiliarius úr a felől tudósított volna, hogy némely nagyméltóságok az ott való német theatrumot kiárendálni akarván, a magyar theatrum sutinirozását is hazafiúi indulatjoktól készítetve magokra vállalni készek volnának; megértheti az úr a felől való gondolatom és készségem, hogy olyan méltóságoknak, a kiknek nem az alacsony haszonkeresés, hanem az institutum fenmaradása s gyarapodása czél-jok, én a ki soha melleleg való czállal nem voltam s csak egyedül a nemzeti magyar játszó társaság állandóságán igyekeztem, czéломat tökéletesen elérvén, jussomat egész örömmel általengedem. — Kérem tehát az urat, ezen méltóságok s a velők való dolog mivolta felől, míg maga a consiliarius úr eljönne is, engemet tudósítani ne terhel-tessék. — Ernyi director uramtól, miolta együtt való egyenetlenség-ekről írt, semmi tudósítást nem vettem; szólítsa meg a tekintetes úr s intse köteletségére. Tudósítását az úrnak elvárván, maradok a tekintetes királyi fiscus úrnak Zsibón, 1807 jul. 30. Kész köteles szol-gája *B. Wesselényi Miklós.*

¹ Nemz. játéksz. tört. I. k. 369. l.

² Eredeti levél, de a melyen csupán a névalírás a báró Wesselényié. Orthographiája is különbözik a W. előbbi leveleiétől.

³ Ezen leveleket III. és IV. sz. a. fogom közölni.

A föntebbi levélhez A/ jegy alatt másolatban csatolt levél az erdélyi színészet múltjához, valamint b. Wesselényi jelleméhez érdekes adalékul szolgál.

III.*

Copia.

Mélt. Consiliarius úr! Megengedjen nékem a mélt. cons. úr, hogy első tekintetre, kivált némelyek előtt kicsinynek tetsző dologgal szaporítottam királya, hazája szeretetéből származott terhes gondjait. A magyar theatrumot tárgyazza az; egy hazája szerető igaz hazafi s kicsinyben is hazája szeretete szent tüzétől gerjedve elragadtatással szolgál a hazának s még a kicsinyt is nagynak képi. Tudva vagyon a mélt. cons. úr előtt, hogy nemzetünk a régi görögök és rómaiak s az újabb pallérozottabb nemzetek példáját követve, anyai nyelve művelése s ősi erkölcsi karakterének fenmaradása és pallérozása végett, még 1791 Pesten egy nemzeti theatrumot állított vala fel. Mi okon, s nevezetesen a játszó személyeknek egyenetlensége által vett elenyésztetét a mélt. úr nálamnál jobban tudja.

1792-ben kezdődött egy más magyar játszó társaság Erdélyben Kolosvárott, mely Kocsi János uram directiója alatt egy darabig játszodott; de hanyatlani kezdvén, 1794-ben tartatott országgyűlésén más két társaimmal Erdélyországa statusaitól a magyar játszószín fentartására biztosul rendeltettem. Kocsi János uramtól átvettük a theatrumot. A velök kötött contractust más két társaimnak is meg kell vala erősíteni aláírásokkal, de ezt nem cselekedvén, mélt. cons. gróf Teleky Lajostól vevők ezen terhet magunkra. 1797-ben egészen elenyészvén a theatrum az adósságok miatt, garderobot, dekoratiókat, mindeneket újra megvásárlottam. Anterpriest vettem magamra; az actorokat megfogadtam s conventionáltam, mind ez ideig nem csak Erdélyt, hanem Ns. Magyarországot is részeltettem ezen institutumnak hasznáiban. Elsőbben Magyarországon utaztatván az egész társaságot, tavaly pedig kétfelé osztván,** aztat az egy részt Magyarországra állandóul rendeltem. Eddigélé ezen igyekezetem legalább 10.000 frtba került. Ők nekem mind conventionatusaim, egyet-kettőt kivéve, kiknek még conventiójokat magam nem subscribáltam, constitutiót, törvényeket adtam nekik, melyet mindnyájan subscribáltak.

A telet Szegeden töltötték, a Pestre menetelre tőlem engedelmet kérvén, csak megengedtem vala nékiek s nem parancsoltam,

* Ennek a levélnek nincs datuma. Tartalmából ítélve azonban valószínűleg 1807-ben íratott, midőn a W. társasága Szegedről Pestre szándékozott feljönni.

** Ez a körülmény is a levél 1807-iki keltezése mellett bizonyít.

mivel tartottam tőle, hogy gyenge voltok miatt a célnak meg nem felelnék, de a midőn már tudósítva vagyok a fölött, hogy mily örömmel fogadtattak, nem csak mennyei örömet érzek szívemben, a midőn nemzetünk édes anyai nyelve pallérozására s ősi karaktere fentartására oly szent tűzzel törekednek s hogy ezen még csak pályájában fekvő institutumot annyira ápolgatják. De valamint egyfelől örömeimet csak érezni, de kimagyarázni nem lehet, úgy másfelől a legnagyobb gond töltötte el szívemet, hogy ezen társaság tagjai nyughatatlanságok által a kívánt cél el nem érettetik és éppen ez bátorított arra, hogy a mélt. consiliariushoz folyamodjam, ide zárván mind a director levelét, mind a nyughatatlan tagok kéréseit.* Ezekből bőven kitanulhatja a mélt. úr az egész dolgot. Hazafiúi buzgóságában bízván, instálom a mélt. urat (nagy ugyan a kérés, de a tárgy is akár hogy nézzék is az alattjárók, az igaz hazafiakra nézve nagy) méltóztassék képebben azon nyughatatlan tagokkal teljes társaságra ügyelő szemmel lenni s jussomat iránta fentartani. Minthogy pedig a mélt. úr nagy foglalatosságokkal teljes, méltóztasson ebben a dologban Mérei Sándor kir. fiscalis urat applicálni, kinek ha szükség lesz, s tudósítást veszek, írni fogok. A directornak a mélt. úrtól való tökéletes függést megparancsoltam. Még egyszer engedelmet kérvén a mélt. úrtól merészségemről, vigasztaló válaszát várom s egész tisztelettel vagyok *B. Wesselényi Miklós*.

IV.**

Copia.

Méltóságos Consiliarius Úr!

Nagy örömmel olvastam a mélt. cons. úrnak hozzám utasított rendjeit. A célnak elérése akárhelyen is örömet okoz, még akkor is, midőn annak haszna csak kevés ideig tartó. A hiú gyönyörűség puha párnáján mulatozó, minekutána egy pompás ebédet vagy estvéli mulatságot adott volna, melyekre sok ezereket haszon nélkül elpazarolt, nagynak képezvén magát örvend, hogy célját elérhette. Hogyne örvendene hát valaki, a ki oly célért ért el, mely által, ha kevésben is, hazájának használhat. — Méltóztatott a mélt. úr az én kérésemet elfogadni, kicsiny vagyok, mintsem hogy én azt eléggé megköszönhessem, a nemzet, a haza fogja azt meghálálni. Nagy örömmel értettem azt a hazafiúi törekvést, melynél fogva némely nagy hazafiak,

* L. a XII. sz. a. közölt iratot, melyben említést tesznek a tagok egy előbb beadott, de el nem intézett panaszos levélről.

** Ez a *Copia* mint *B* alatti melléklet szerepel. Datuma ennek sincs.

a mélt. úrtól megírt módon kívánnak ez hasznos institutumon, a magyar theatrumon, segíteni. Én, valaminthogy egy hasznot kereső embernek, a ki csak a maga hasznát, nem pedig az institutum fenmaradását vette célul, jussomat által nem engedem; úgy másfelől a dolognak kimenetelét látván, azon méltóságoknak örömmel általadom azt, mert az által én, a ki mellesleg való cél nélkül törekedtem a magyar nemzeti theatrumnak fentartására, tökéletesen a célra érek. A dolog kimenetele iránt való tudósítását, midőn a mélt. cons. úrnak elvárom, szíves tisztelettel vagyok *B. Wesselényi Miklós*.

Az ezen levelekben érintett átvételből nem lett semmi. *Gróf Szluha*, mint tudjuk, nem is említette kérő levelében a magyar színtársulatot és a másik gavallér *gr. Ráday Pál* pedig, hihetőleg a pénzáldozatoktól riadván meg, szintén visszalépett s így a magyar színtársulat magára maradt, mert nem akadt a magyarországi mánások közt egy olyan gavallér, mint Wesselényi — Erdélyben!

A következő (V. sz.) levélből megtudjuk, hogy Darvas tényleg válaszolt b. Wesselényi levelére; tartalmát e levélnek nem ismerjük. Minden nagyobb jelentősége mellett ez a kis levél, melyet hihetőleg gyalogposta vitt át Budáról Pestre,* két dolgot világosan bizonyít és pedig: 1. azt a benső viszonyt, mely a főfelügyelő és segédje közt fennállott; 2. hogy a társulat tulajdonképeni közvetlen igazgatása a Mérey vállain nyugodott, mert mint a VI. sz. levélből is látjuk, Darvast hivatala gondjai sokszor elszólították a fővárosból.

V.

Lelkem Öcsém s Barátom!

Én eddig általmentem volna a theatrum dolgai eránt, hogy véled szóljak s valami rendelést tegyünk, de a kvártélyomról való hordozkodással volt tömérdek bajom s maig sem vagyok készen, pedig itt van az ideje, hogy induljak a hegyaljai szőlők licitációjára. *Sáska* uram által vettem üzenetedet, én addig el nem megyek, míg veled nem leszek ebédre, szívesen mentem volna, de nekünk holnap, holnapután és talán még szerdán is consiliumunk lesz, hanem mihelyt üres napom lesz, általmegyek s előre megüzenem. *Sáska* uram fizetése eránt tedd meg lelkem öcsém a rendelést, hogy maga és felesége fizetése is rugtattasson a mint az többre. Én b. Wesselényinek írtam, de ekkoráig levelét nem vettem. Ajánlom ezzel magamat szíves haj-

* A külső lapon ez a cím áll: 1807. Budáról, Az Úrnak Tekintetes Kapos Mérei Mérey Sándor úrnak Pestre.

landóságidban s vagyok lellem öcsém s barátom Budán, 1807. oct. 11. igaz szívű szolg. barátod *Darvas*.

Megkapta-e Darvas a várt levelet Wesselényitől, nem tudjuk. Csupán az tény, hogy négy napra a levélke után tudatja Méreyvel, hogy levelet írt a bárónak és azt másolatban megtekintés végett csatolja.

VI.

Lelkem Öcsém s Barátom!

Mit írok b. Wesselényinek, a copiáját küldöm. Megírtam mind Ernyi uramnak, mind pedig a tagoknak, hogy tőled függjenek. Írtam néked is még más levelet is, melyet előtök olvass el.* Ajánlom ezzel magamat szívességedben s vagyok Budán, 1807. oct. 15. igaz szívű szolg. barátod *Darvas*.

A Wesselényihez szóló levél másolata (VII. sz.) a német színházi bérlet alkalmából egész határozottsággal kárhoztatja gr. Ráday föllépését, de még inkább visszalépését a bérlettől, mely által csak bajt okozott a magyar színesztet ügyének. Ernyi Mihály ügyetlenkedését, izgága magaviseletét is új oldalról mutatják be e felette érdekes sorok.

VII.

Méltóságos báró Főispány Úr, különösen tisztelt drága méltóságos uram!

Én a méltóságos úrnak parancsolatját régen várom, az itten lévő magyar játszó társaság iránt, méltóságodnak írott levelemhez képest. Most bizonyos királyi commissióra kelletvén indulnom, elindulásom előtt, mely ma leszen, kívántam méltóságodat alázatosan tudósítani. A pesti és budai játszó színek kiarendálása licitacionaliter adódván ki, azt gróf Ráday Pál meg nem tartotta, egy Czibulka nevű, eddig is a német theatrumon volt arendás antrepeneur többet ígervén. Kár volt, hogy a gróf Ráday eleinte reá feküdt volt, azután elállott; mert így füstben ment az előbbeni gondolkodásunk; hanem oda vittük mégis a dolgot, hogy akár ki legyen az arendátor, tartozik a magyar játszó társaságot vagy feltartani, vagy ha azok alatta lenni nem kívánnának, nekik minden héten Pesten és Budán

* Ezt a levelet VIII. sz. alatt közöljük. A két jó barát, midőn hivatalos formában szólt egymáshoz, abból a célból, hogy az mások tudomására hozassék, szigorúan ragaszkodott a külsőségekhez, még a címezésben is.

két-két napot ingyen engedni, minden taxa nélkül, mert rettenetes sokra ment a jövedelem negyed részének általigérése, melyet ha Ernyi uram jókor vélem közlött volna, el lehetett volna kerülni. Most már méltóságodtól függ az egész dolog, hogy és miként akarja a társaságot általengedni. Ezekkel az emberekkel tömérdek a baj, director Ernyi úrnak is különös természete lévén, melyet reményilem Mérey úr le fog méltóságodnak írni, kit egyedül a méltóságod tisztelete, nemzete szeretete, s az én barátságom tartóztatott meg eddig a reájok való felvigyázásban, a ki ha nem lett volna, bizonyosan azóta szétmentek volna a tagok, Ernyi uram épen nem directióra való lévén. Most is, a mint hallottam, már innen el akart menni a társasággal Szegedre, hova (sic!) az dieta pedig tart; hanem én megparancsoltam, hogy mi még a méltóságod parancsolatját nem vesszük, addig mozdulni ne merjenek, elvárom azért méltóságod parancsolatját mindenekben s magam alázatos ajánlásai után vagyok Budán, 1807. october 15. méltóságodnak alázatos szolgája *Darvas Ferencz*.

A Méreyhez szóló hivatalos levél így szól, ugyanezen napról keltezve:

VIII.

Tekintetes Úr, drága nagy jó uram!

Nékem bizonyos királyi commissióra kelletvén indulnom, ajánlom az úrnak mind pártfogásában, mind felvigyázásában a magyar nemes játszó társaságot; megírtam mind Ernyi director uramnak, mind a tagoknak, hogy az úrban b. Wesselényi úr ő méltóságát nézzék s tiszteljék, mint említett méltóságos úrnak képe viselőjét. Ajánlom ezzel magamat a tekintetes úr szíves hajlandóságában s állandóan vagyok Budán, 1807. oct. 15. a tekintetes úrnak engedelmes szolg. *Darvas Ferencz*.

Erre az időre eshetik, hogy *Rehák József* ügyvéd, vagy maga írt vagy mással iratott levelet Wesselényinek s abban a saját érdekeit a magyar színészet körül előadván, Wesselényi indítatva érezte magát arra, hogy Rehák a pesti társulat körül teljhatalommal bízásék meg.

Darvas Ferencz decz. 6-áról értesíti erről barátját, Méreyt, mellékelvén leveléhez a Wesselényi két rendbeli levele közül az el nem vesztett, az elvesztettből pedig a leglényegesebb dolgot kiírván. Darvas ezen levele már ingerült hangulatot árul el. Csak egy újabb kellemetlenség érje, s el van szánva ott hagyni az egész főigazgatás kellemetlenségével járó foglalatosságát.

IX.

Lelkem Öcsém s Barátom!

A báró Wesselényi levelét az egyet küldöm, a másikat tudja a kő hová vetettem, erre megírtam neki, hogy az már késő, mert az arenda már által adódott Czibulkának. A másik levelében írja, hogy Czibulkának a magyar theatrumot által nem adja, hanem azt maga fogja a báró feltartani. Erre megírtam, hogy tőle függ. Nem tudom, hogy Rehákot ki színlette be előtte, gondolom a sógora, megírtam, hogy nem hiszem, hogy felálljon az Ernyi directiója alatt; írjal azért nékie és Ernyit le kell úgy írni a mint van, ő jó ember lehet, actor is lehet, de directornak indulatos. Megvállik, mit fog válaszolni. Én ugyan nem fogok ráérni vélek bajoskodni. Ajánlom ezzel magamat szíves hajlandóságidban s vagyok Budán, 1807. dec. 6. igaz szívű szolg. barátod *Darvas*.

A megküldött Wesselényi-féle egyik levél szövege ez:

X.*

Méltóságos Consiliarius Úr, különös tiszteletű jó mélt. uram

A theatrum gyarapodását, a tagok igyekezetét nagy megelégedéssel és örömmel értettem. Procurátor Reách (sic) József úrnak a theatrumhoz, mind magának, mind feleségének, ki most is gyakorta hasznos szolgálatokat téssen, különös vonzódását tapasztaltam, sőt másokat is; azt hallom, hogy maga Rehák úr, nem csak ezen társaság mostani környülállásaiban sokat fáradozott, míg a játékokhoz hozzá kezdhettem, de még ez előtt, mióta a régi theatrum elenyészett, ezt mint egy Phœnixet hamvából is, ha mód lett volna benne, feléleszteni igyekezett. — Igen jónak gondolnám tehát, mivel így szabadsága nem lévén reája, hogy a theatrum körül munkálódjék, annak ezen vonzódása által nem használhat, ha a méltóságos consiliarius úr ötet is megbízná, s a theatrum körül való dolgoknak igazításában eszközül, eddig való fáradsága jutalmául felvenné; annyiival is inkább, mivel az arenda dolgában oly különös egyben jövéseit látván a dolgoknak, ötet abban plenipotentáltam; meg is határoztam magamban, hogy a theatrumot kiarendálván, mind a két társaságot soutinírozzam, melybe hogy néki a méltóságos úr segedelemmel legyen,

* Eredeti levél, de a melynek csupán az aláírása mutat b. Wesselényi keze vonására.

kiinstálom, a fővigyázatot mindenütt magának tartván. Ezen dolgot, hogy a factiók tárgyai ne legyünk, míg végére hajtatnék, titokban tartani jónak gondolom. — A méltóságos consiliarius urat magát kívántam volna erre egyenesen kikérni, de foglalatosságait tudván s azt is látván leveléből, hogy mindig jelen nem lehet, ennyire terhelni nem bátorkodtam. Magamat már továbbra is ajánlván, tisztelettel vagyok a méltóságos consiliarius úrnak Zsibón, 1807. oct. 28. alázas szolgája *B. Wesselényi Miklós*.

Mérey gyorsan válaszolhatott a IX. sz. a. közölt levélre, mert Darvas már decz. 8-án felel is neki, tudtván, hogy a Rehák és Ernyi ármányai, valamint a bárónak intézkedései őt arra kényszerítik, hogy beadja lemondását.

XI.

Lelkem Öcsém s Barátom!

Vettem leveledet s az acclusumokat; látom Ernyi uramnak a csalálkodásait. Én báró Wesselényinek egyenesen megírom, hogy a Rehák uramnak tett requisitióját s plenipotentiázását úgy veszem, mint a rendelkezéseimmel való meg nem elégedését s azért is semmi superinspectióban is nem avatom tovább magamat, lássa a báró, mit fog a két sógorral nyerni. A levelet még ma elküldöm hozzád, melylyel azt ebben a theatrális dologban legnagyobb örömemnek tartom, hogy tégedet közelebből megismerhettelek, melylyel vagyok s leszek neked Budán, 1807. decz. 8. szolgád, barátod, bátyád *Darvas*.

A Mérey-féle iratok közt van még egy, sajnos szintén keltezés nélküli panaszos levél, melynek a címéből (Tekintetes . . .) arra következtetünk, hogy az nem lehetett máshoz, csak Rehákhoz intézve, kit Wesselényinek, 1807-ik évi oct. 23-án kelt levele szerint tényleg «plenipotentiarius»-nak tett meg. Biztosra vehetjük, hogy ez a panaszos levél nem ugyanazonos azzal, a melyről b. W. III. szám alatt közöltünk levelében emlékezik, mert akkor a plenipotentiarius Darvas volt, a kit a Méltóságos cím illetett meg. Nem lehetetlen egyébként, hogy tán egyidőre Mérey viselte ezt a hivatalt Darvas lemondása után s akkor a társulat illető tagjai tőle kértek orvoslást a türehetetlen Ernyi ellen — de ez csak pusztá föltevés, melyet hiteles okirattal eddig nem tudunk támogatni. A legnagyobb valószínűség Rehák mellett szól még azon körülménynél fogva is, hogy a panaszos tagok 1807 *végével* irhatták ezen soraikat, mert különben nem írták volna, hogy *deczember* utolsó napjain *túl* nem szolgálnak többé Ernyivel. Ha a vizály hónapokkal előbb ért volna erre a tetőpontra,

bizonyára nem várnak az év végeig, hanem a legközelebbi hónap végére helyezik kilátásba eltávozásukat. Támogatja föltevésünket még az a tény is, hogy b. Wesselényi Ernyit tényleg visszarendelte Kolozsvárra 1808 elejével és 1808 július—december ott találjuk őt mint igazgatóját a derék báró erdélyi szintársulatának, Debreczenben.

Ez a panaszos levél tehát minden valószínűség szerint 1807 decemberében kelhetett s bizonyára *egyik* okúl szolgált arra, hogy a pesti szintársulat izgága directorát, néhány hónappal későbbben már Kolozsvárott találjuk. Az a körülmény csak ismét b. Wesselényi szélessége mellett bizonyít, hogy a Pesten alkalmatlannak bizonyult igazgatóra nem idegenkedik egy újabb társaság vezetését ruházni. De lássuk az egyébként is nagyon jellemző levelet magát.

XII.

Tekintetes Plenipotentarius Úr!

Mi a nemzeti játszó társaság tagjai, azon pontok eránt, mely az *Ernyi Mihály* uram directori gyengeségét illeti; ez előtt a báró úr tulajdonos ő nagyságának alázatos könyörgő levelünkbe kötelességünk szerint megtettük.* Ennek orvoslását más director megtételével remélttük; de ő nagysága sérelmünk felvételét és megigazítását mind ez ideig elhalasztotta, és pirulva tapasztaljuk, hogy egy embernek, a ki iránt mind a publicum, mind az actorok méltóképpen disgustálódtak, több bizodalommal és meghittséggel viseltetik, mint az egész társaság hívségéhez és minden igyekezete feláldozásához. Ennélfogva egész magunk elszánásával és meghatározásával alázatosan jelentjük a tekintetes plenipotentarius úrnak, hogy mi az Ernyi Mihály úr directiója alatt december utolsó napjain túl a theatrumra fel nem lépünk; melyre nézve méltóztatik a tekintetes plenipotentarius úr, a tulajdonos úr ő nagyságát ezen magunk feltétele iránt tudósítani, és az abból háramló nemzeti gyalázatnak oly móddal elejét venni, hogy a publicum, a plenipotentarius úr és az actorok megegyezése mellett, egy kedveltebb, és a nemzet hasznára inkább törekedő individuumot, hasznosabb és jobb directort válasszon, mint a milyen Ernyi Mihály uram. Mely alázatos jelentésünk mellett maradunk a tekintetes plenipotentarius úrnak alázatos szolgálai, a nemzeti játszó társaság tagjai: *Láng János, Kemény János, Benke József, András Elek, Kántor Gerzson.*

* Valószínűleg ez azon (eddig ismeretlen) levél, a melyről a III. sz. alatt közölt copia említést tett.

Hogy minő módon folyt le ez a vizsály, azt adatok hiányában nem mondhatjuk meg. Előttünk az eredmények állanak, magyarázat nélkül: Ernyi eltávozása, Rehák teljhatalmának megszűnése, meg az, hogy az 1807-re szóló theatrumi almanachban már *Láng A. János* szerepel mint vezértag. Ő volt-e az Ernyi-ellenes párt vezérférfia, ő volt-e a cselszövő, ezt az eddig ismert adatok nyomán nem mondhatjuk meg. Egész 1813-ig hűséges tagja maradt a pesti társulatnak s alkalmas voltát bizonyítja, hogy 1809-ben és 1811-ben mint «regisseur» a társulat lelke volt.

Az 1807-iki színházi év története fölöttébb becses és új adatokkal gyarapodott e levelek által. Kíváncsok volna, hogy Erdély levéltáraiban nagyobb buzgalommal kutassák a magyar színészet történetét érdeklő okmányokat.

BAYER JÓZSEF.

WESSELÉNYI KIADATLAN LEVELE.

Kolozsvárt, nov. 30-án 1819.

Kedves barátom!

Terhes és sivatag az az út, melyen egy férfinak, egy hazafinak elrendeltetése pályája felé menni kell. Fáradhatatlan munkálkodás, minden akadályok megvetése s örökös gond, ezek követik darabos ösvényein, az emberek gyávasága, a gonosznak nevedése, a jónak letiprása leszaggatják homlokáról az örömnök rózsáit, kitépik egy tettek után szomjuhozó lélekkel s hevesen érező szívvel szépnek álmódott világából, a csalatás hideg keze rázza fel előbb szép álmából s minden bé nem tölt szép óhajtsái, minden enyésző boldog reményei azt a nagy igazságot mennydörgik fülében, hogy boldog az, kit zordon sorsa már jókor szenvedni s veszteni tanított, mert semmi örömet, semmi boldogságot nem reményleni ez az egyedül való boldogság ezen a világon. A férfinak, hazafinak komor útján csak mellesleg s a nélkül, hogy ötten mennyei céljától eltartóztatná, virítanak a szerelem szelid virágai, érzi ő azokat, de nem szabad néki sebes pályájában megállapodni s éltét azok boldogító ápolgatására szentelni, a nyugalom híves ernyői intik kebeleikben, de kötelességének szent érzésével, ha verejtékezve is, de tovább siet munkásságában, a reménységnek is élesztő világa nem osztatja útjának sűrű homályait, mert a csalódás fellegei többnyire azt első sugárban mindjárt elfojtják. Mind ezek helyett neki jutalma csupán az elejében szabott felséges, de általa talán soha el nem érhető cél, biztatója cselekedeteinek önnön érzése. Barátom! komor ez az út, tökéletes resignatiót, nagy erőt

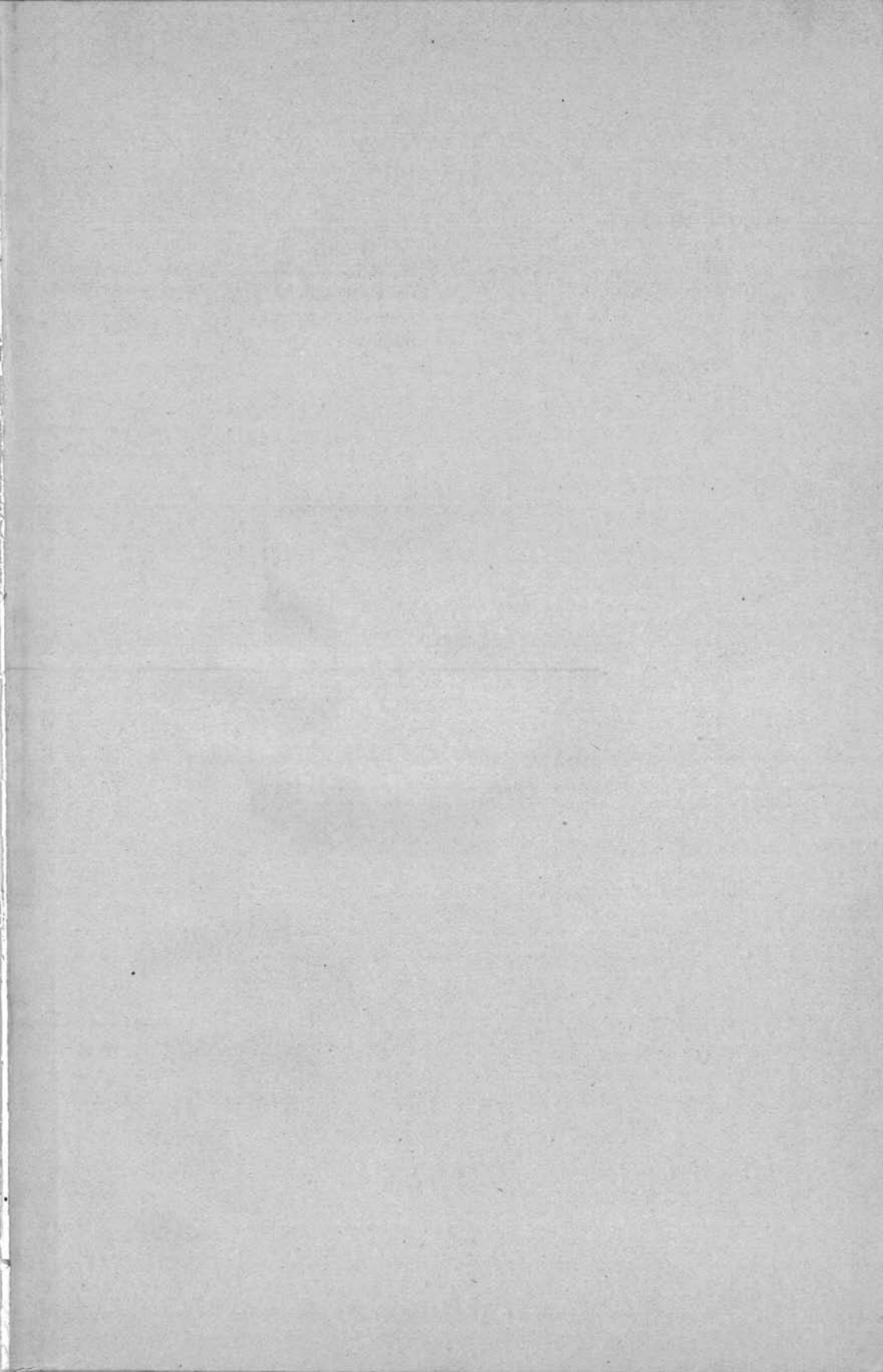
kiván ez. Veszteségek, szerencsétlenségeknek kell minket arra edzeni. A nagy csapásokkal ken fel az Istenség a szent emberiség ügyéért viaskodó bajnokinak. Nagy a Te mostani vesztesed, ezen elszakadt lánczczal kevesebb kössön téged az élethez és több a hazához, mert barátom, szép kötelesség az s legnagyobb vigasztalás, mikor a tőlünk elvált kedveseinket cselekedeteinkbe tiszteljük s előttünk elfelejtetetlen neveket a mienkkel együtt igyekszünk általadni a maradéknak. Én barátom egy nagyon jó apát, s egy hozzá hasonlíthatatlan barátot vesztettem el, tudom hát, hogy te mit érzel, nem is akarlak vigasztalni, hanem kedves jó atyád sírkövénél emlékeztetlek, hogy élted a hazának van szentelve s minden áldozattal, melyet annak szent oltárán tészel, neki tiszteled áldott emlékezetét. Munkálódj, a munka, ez az életünknek, ha gyakran durva, de örökké szükséges követője, ennek férfias karja a szomorúságok s szenvedések csoportjai reánkötődülését is legelszenvedhetőbbé teszi. Hazánkat most ostromló sérelmeinkben új lépések tétetnek, a Czyraki (sic!) relatiójára lejött a decretum, a guberniuméra még nem, ez erőszakos. Férfiasan kell minden vármegyének magát viselni, úgy mint előbb, ha azt nem akarjuk, hogy magunk magunkat semmivé tegyük. Ezen dologról bizonyos alkalmatosság által bővebben írok neked. Mostan a sorssal küzdő férfiúi erőt egész mértékben kíván néked barátod *Wesselényi*.

A levél címe: à Monsieur Le Comte Michel Kornis Concipist au Gouvernement p. Deés à Sz. Benedek.

Ezt a levelet, melynek eredetije gr. Kornis Emil birtokában van s melyet az ő szívesességéből van szerencsénk ezennel közzé tenni, Wesselényi gr. Kornis Ignác halála alkalmával intézte gr. Kornis Mihályhoz. Nemcsak híres szerzője, hanem fenkölt tartalma is méltóvá teszi arra, hogy ereklje gyanánt ez irodalomtörténeti folyóirat közleményei közé iktassuk.

Közli: PONORI THEWREWK EMIL.

Ifj. Kemény Lajos *A reformáció Kassán* című munkájára előfizetési felhívást küldött be hozzánk, mely oklevéltárral megszerzett műben kimerítően szándékozik Luther és Kálvin hiteseinek a Felvidék e nevezetes városában átélt viszonyait megírni, addig az időpontig, midőn azok teljes uralomra jutnak. Henkel János, Dévay Bíró Mátyás, Huszár Gál, kik a magyar kultúréletnek is neves alakjai, működtek Kassán a reformáció érdekében; így tehát munkája a művelt közönség érdeklődésére is számot tarthat. A mű f. évi július hó közepén kerül ki sajtó alól s előfizetési ára 1 frt 20 kr., mely Ifj. Kemény Lajos nevére (Kassa, városi levéltár), vagy Bernovits Gusztáv könyvnyomdája címére (Kassa) küldendő. A szerző 8 előfizető után egy tiszteletpéldánnyal szolgál.

A M. TUD. AKADÉMIA IRODALOMTÖRTÉNETI KIADÁSAI.

NYELVEMLÉKTÁR. Régi magyar Codexek és Nyomtatványok. Szerkesztik: *Budenz J., Ssarvas G. és Szilády Á.* 1874—86. 8-adrét.

I. kötet. Bécsi Codex. Münchener Codex. Közzéteszi: *Volf Gy.*

II. kötet. Weszprémi C. Peer C. Winkler C. Sándor C. Gyöngyösi C. Thewrewk C. Kriza C. Bod C. Közzéteszi: *Volf Gy.*

III. kötet. Nagyszombati C. Szent Domonkos C. Virginia C. Közzéteszik: *Komáromy L. és Király P.*

IV. V. kötet. Erdy C. Közzéteszi *Volf Gy.*

VI. kötet. Tihanyi C. Kazinczy C. Horvát C. — VII. kötet. Ehrenfeld C.

Simor C. Cornides C. Sz. Krisztina élete. Vitkovics C. Lányi C. —

VIII. kötet. Sz. Margit élete. Példák könyve. A sz. apostoloknak méltóságáról. Apoc. C. Kulcsár C. — IX—X. kötet. Érsekújvári C. —

XI. kötet. Debreczeni C. Gömöry C. — XII. kötet. Döbrentei C.

Teleki C. — XIII. kötet. Festetich C. Pozsonyi C. Keszthelyi C.

Miskolczy töredék. — Közzéteszi *Volf Gy.* Ára kötetenként 2 frt.

RÉGI MAGYAR NYELVEMLÉKEK. V. kötet: A Jordánszky-codex biblia-fordítása. Kinyomatta *Toldy*; a Csemesz-töredék szövegével kiegészítette és előszóval ellátta *Volf Gy.* 1888. Ára 6 frt.

RÉGI MAGYAR KÖLTŐK TÁRA. (Corpus poetarum.) Szerkeszti *Szilády Áron*. I. kötet: Középkori magyar költői maradványok 1877.

II—V. k.: XVI. századbeli magyar költők 1880—86. Ára kötetenként 2 frt.

CODEX CUMANICUS bibliothecae ad templum Divi Marci Venetiarum.

Jegyzetekkel s glossariumokkal kiadta *gr. Kun G.* 1880. 8-rét. Ára 5 frt.

RÉGI MAGYAR NYELVÉSZEK Erdősitől Tsétsiig. (Corpus Grammaticorum linguae Hungaricae veterum.) Kiadta *Toldy F.* 1866. Ára 2 frt.

A HELYES MAGYARSÁG ELVEI. Irta *P. Thewrewk E.* 1873. Ára 1 frt.

A MAGYAR NYELVUJÍTÁS óta divatba jött idegen és hibás szólások bírálata. Irta *Imre Sándor*. 1873. Ára 1 frt.

KALEVALA. A finnek nemzeti eposza. Fordította *Barna Feri.* Ára 1 frt.

ÉRTEKEZÉSEK A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

Kiadja a M. T. Akad. Az I. oszt. rendeletéből szerk. *Gyulai Pál*, osztálytitkár. I—VIII. köt. 1867—1880. Ára 21 frt 65. kr. — IX. köt. 1881.

Ára 3 frt 20 kr. — X. köt. 1882. Ára 4 frt. — XI. köt. 1883. Ára

3 frt 70 kr. — XII. köt. 1885. Ára 5 frt 10 kr. — XIII. köt. 1886.

Ára 3 frt 40 kr. — XIV. köt. 1887—89. Ára 3 frt 80 kr. — XV. köt.

(1—9. sz.) Ára 4 frt 65 kr.

VOTJÁK NÉPKÖLTÉSZETI HAGYOMÁNYOK. Gyűjtötte és fordította

dr. Munkácsi Bernát. 1887. Ára 2 frt.

OSZMÁN-TÖRÖK NÉPKÖLTÉSI GYŰJTEMÉNY. I., II. köt.: Oszmán-

török népmesék és népdalok. Gyűjtötte *dr. Kúnos I.* 1887—89. Ára frt 7.10

HÁROM KARAGÖZ-JÁTÉK. Török szövegét följegyezte és magyarra

fordította *dr. Kúnos Ignác*. 1886. (Különnyomat a Nyelvtudományi

Közlemények XX. kötetéből.) Ára 1 frt.

(A M. Tud. Akadémia főtítkári hivatalánál rendelve, iskoláknak 50% engedmény.)